

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Ivana Lučića 3

Diplomski rad:

POKRET “SOLIDARNOST” I POLJSKA TRANZICIJA

Studentica:
Anja Vladisavljević

Mentor:
dr. sc. Tvrтко Jakovina, red. prof.

Zagreb, kolovoz 2016.

Sadržaj

I. Uvod	2
II. Radnički otpor prije nastanka “Solidarnosti”	7
III. “Prva Solidarnost” (1980-1981) - strategija i artikulacija	12
IV. Prve trzavice	20
V. Samoupravna republika.....	23
VI. Nakon uvođenja ratnog stanja.....	29
VII. Okrugli stol i prvi izbori	35
VIII. Što je dovelo do urušavanja sistema?.....	39
IX. Šok-terapija.....	44
X. Poljski slučaj kao model pobjedonosne tranzicije	48
XI. Radništvo - zanemareno biračko tijelo	51
XII. Postsocijalistički sindikati	54
XIII. Zaključak: Tko polaže pravo na “Solidarnost”?	59
XIV. Popis kratica.....	63
XV. Grafički dodaci	64
XVI. Popis literature	75

I. Uvod

U potrazi za objašnjenjima nepovoljnih aspekata poljske tranzicije često se poseže za uvriježenim narativom o nepotpunom prekidu s prošlim sistemom pa se ukazuje na posljedice disfunkcionalne socijalističke ekonomije, sivila i oskudice PRL-a¹, nesamostalnosti zemlje te nedostatak individualnih sloboda. Iako se posljednji motiv naveliko eksploatira pri svakom spomenu borbe protiv bivše države, masovna narodna pobuna početkom osamdesetih godina (nipošto) nije svodiva na borbu za osobnu slobodu u liberalnom smislu. Opseg zahtjeva upućivanih vladi znatno je nadilazio one koji su pred sam kraj izneseni na sudbonosnom Okruglom stolu. Ogromni potencijal poljskog radničkog bunta s početka 1980-ih tako je iskorišten tek za rušenje sustava kojemu se ionako nazirao kraj.

Pokret „Solidarnost” izrastao je iz niza radničkih borbi koje su se do ljeta 1980. objedinile u jasan program. Fundamentalni zahtjevi tog programa bili su uspostavljanje i legaliziranje sindikata nezavisnog o Partiji te primjena samoupravnog modela u poduzećima, ali i u ekonomiji u cjelini. Taj je aspekt pokreta, kako u kolektivnoj memoriji, tako i u poljskoj historiografiji, još uvijek zasjenjen mitskom pripovijesti o zajedničkoj borbi “Solidarnosti”, Katoličke crkve i Zapadnih sila s ciljem svrgavanja komunizma. Zoran primjer te vrste revizionizma danas nalazimo u gdanjskom muzeju posvećenom “Solidarnosti”. Smještena “tamo odakle je sve počelo”, na samom ulazu u brodogradilište proteže se ogromna zgrada muzeja napravljena od materijala koji imitira hrđu (Slika 1). Impresivna tehnološka opremljenost pojačava dojam da muzej nudi pregršt sadržaja i mnoštvo informacija o ne tako davnoj prošlosti. Ipak, u središtu pozornosti su senzacionalni artefakti i instalacije koje prije svega pišu povijest velikih imena i velikih događaja: Wałęsina pozamašna olovka kojom je potpisao Gdanjske sporazume, Wajdina zlatna palma za film “Čovjek od željeza”, te niz tematskih prostorija, primjerice sala posvećena papi Ivanu Pavlu II. ili prostorija na temu pada komunizma s ogromnom zidnom instalacijom na kojoj se jedna po jedna država istočnog bloka “gasi” i nestaje s karte Europe, a postoji i prostorija u kojoj posjetitelj može sjediti za reprodukcijom slavnog okruglog stola. Radnička je borba prikazana vrlo plošno: tu je izloženo nekoliko plavih kombinezona, strop sale dekoriran žutim šljemovima, a interes za radništvo jedva da pobuđuje nekoliko video-projekcija i rekonstrukcija zatvorske ćelije. Sjećanje na njihove prvotne ideale i ciljeve poprilično je skromno: tu je tek drvena ploča sa

¹ *Polska Rzeczpospolita Ludowa*, skraćeno PRL (Narodna Republika Poljska) službeni je naziv poljske države od 1952. do 1989.

dvadeset i jednim zahtjevom koja je za vrijeme štrajka 1980. visila na vratima brodogradilišta.

Na sličan način ovoj temi pristupa i povjesničarska struka. Unatoč iscrpnom i mnogoljudnom radu Instituta nacionalne memorije (*Instytut pamięci narodowej*, IPN), trenutno najveće ustanove koja se bavi proučavanjem novije povijesti, njegovoj najbujaljoj istraživačkoj i izdavačkoj djelatnosti² i ambicioznim projektima, kao što je, na primjer, “Enciklopedija Solidarnosti” u tri toma³, ne nudi se alternativni narativ. Spomenuti institut, danas pod snažnim utjecajem konzervativne vlade koju vodi stranka Pravo i pravednost (PiS), preuzeo je kontrolu nad arhivima iz bivšeg sustava i dokumentima tajnih službi, te trenutno igra ulogu “povjesničarske policije”⁴. Stoga ne čudi da se povijesnu građu u rukama IPN-a iskorištava u dnevnopolitičke svrhe: skandaliziranjem javnosti otkrićima kompromitirajućih epizoda o suradnje različitih poznatih ličnosti s tajnim službama pokušava se stvoriti potreba za daljom “dekomunizacijom”, diskreditirati političke oponente i slično. Najsvježiji primjer, mada ta medijska trakavica već dulje vrijeme traje, pronalazak je novih spisa koji dokazuju suradnju Lecha Wałęse sa Službom sigurnosti (*Slużba bezpieczeŃstwa*, SB), tzv. afera “Bolek”⁵. Čini se kako vlast ima ambiciju detroniziranjem Wałęse na ispražnjeno mjesto maskote “Solidarnosti” - pokreta kojim se, unatoč svemu, Poljaci još uvijek ponose - postaviti nekoga iz svojih redova.

U tom kontekstu “Solidarnost” je svedena na antipod partijskog državnog vodstva i njenog represivnog aparata, čime je fokus izmješten s kompleksnog karaktera tog pokreta. Vezano uz taj problem, zanimljiva je opaska istaknutog, veoma aktivnog člana lođske “Solidarnosti” s početka 80-ih, Zbigniewa Marcina Kowalewskog koji ovako komentira današnju izdavačku djelatnost vezanu uz “Solidarnost”: “Bio sam u tom pokretu aktivan, dobro sam ga razumio i poznao - a sada, to što čitam nema s njim ništa zajedničko: saznajem da sam bio u nečem potpuno drugačijem od onoga u čemu sam zapravo bio.”⁶ Uz to, Kowalewski se osvrnuo na neobičnu sudbinu najvažnijeg dokumenta - onog koji svjedoči o zahtjevu za uspostavom

² Detaljnije o njihovim publikacijama na: <https://ipn.gov.pl/bep/publikacje>

³ Njeno digitalno izdanje dostupno je na: http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Strona_g%C5%82%C3%B3wna

⁴ Usp. Blaive, Muriel. "When Historical Sources Contradict Political Intent." Intervju vodila: Pehe Veronika. *Political Critique / Krytyka Polityczna*. lipanj 2015. posljednji put posjećeno 25 lipnja 2016. <http://politicalcritique.org/cee/czech-republic/2015/blaive-archives-secret-police/> i "Rewolucja w IPN?" Portal Strajk. 9. svibnja, 2016. posljednji put posjećeno: 25. lipnja, 2016. <http://strajk.eu/rewolucja-w-ipn/>

⁵ Nazvana prema navodnom pseudonimu koji je Wałęsa imao kao suradnik tajnih službi.

⁶ Iz vlastite korespondencije s Kowalewskim, e-mail prijepiska "Praca magisterska - kilka pytań." 22 lipnja, 2016.

Samoupravne Republike utemeljene na autentičnim radničkim samoupravnim vijećima - koji nije bio dostupan javnosti, čak ni kada je IPN 2005. objavio digitalizirane dokumente "Solidarnosti" iz 1981. Za njega je malo vjerojatno da se radi o slučajnosti.

Kako isti institut priprema i metodičke priručnike za nastavu povijesti (serija "Teki edukacyjne"), isti je pristup preslikan i ondje. Primjerice, "Prva Solidarnost", prilično kompleksna tema, posebice za srednjoškolski uzrast, istovremeno iznimno bitna etapa poljske radničke borbe, stisnuta je u dva školska sata zajedno s podužim uvodom o *predsolidarnosnim* akcijama, ali i opisom papinstva Ivana Pavla II. (Cegieła et al. 2011: 9), iako postoji i zasebna tema o djelovanju Katoličke crkve u 80-im godinama (na kojima je isplanirano i analiziranje molitve "Litanija Solidarnosti") i za nju je predviđen jedan do dva školska sata (Cegieła et al. 2011: 54).

Uzevši sve navedeno u obzir, ali i činjenicu da poljska povijest dugo vremena nije privlačila veći interes ovdašnjih povjesničara, nije teško shvatiti zašto je u Hrvatskoj teško doći do literature koja prelazi interpretativne okvire pisanja o "Solidarnosti" koji su postavljeni i prakticirani u Poljskoj. Literature o Poljskoj na hrvatskom jeziku nema puno, no bolje upoznavanje s poljskom poviješću u Hrvatskoj izrodila je recentna suradnja među znanstvenicima ovih dvaju država što je rezultiralo intenzivnijim prevođenjem knjiga, održavanjem kolegija na Odsjeku za povijest posvećenim poljskoj povijesti kao i održavanjem znanstvenih skupova poput onog održanog 2014. godine: "Četvrt stoljeća transformacije (1989-2014): iskustva demokratizacije u Hrvatskoj i Poljskoj". Kako su dodirne točke Poljske i Hrvatske povijesti pronađene većinom u novijoj povijesti (a ponekad se prozežu i na vizije o budućnosti⁷), od sličnih bivših državnih uređenja i borbe za njihovo ukidanje do niza političkih i ekonomskih transformacija koje su nakon toga uslijedile, ponekad nedostaje naglasak na specifičnostima koje je Poljska na tom putu imala, a koje druge bivše socijalističke države nisu.

Pokret "Solidarnost" jedna je od tih važnih specifičnosti: najprije jer se radi o masovnom radničkom pokretu koji se suprotstavio "radničkoj državi", a kasnije - djelomično izgubivši

⁷ 2006. godine u časopisu "Hrvatska revija" izlazi temat "Poljska: Povratak na Zapad" koji uređuju Magdalena Najbar-Agičić i Damir Agičić. U to vrijeme u Poljskoj raste popularnost proeuropske stranke desnog centra Građanske platforme (Platforma obywatelska, PO), a najmasovniji nezavisni medij je liberalni dnevni list *Gazeta Wyborcza* čiji je glavni urednik Adam Michnik, politički disident za vrijeme PRL-a. Izbor tekstova je u skladu s tada još svježim utiscima nakon pristupanja Poljske Europskoj uniji (neki su nastali i prije, primjerice Michnikov tekst prijevod je govora iz 2001. prilikom primanja nagrade Erasmo, u kojem je jasno izrazio svoju eurofiliju) a i sam uvod u temat sugerira da bi Hrvatska trebala slijediti isti put.

na masovnosti, ali i dalje se oslanjajući na legitimitet koji dobiva od radnika - omogućio uvođenje niza po radnike nepovoljnih, neoliberalnih mjera. To je naglasio i Kowalewski prilikom obilježavanja dvadeset godina od velikog štrajka u gdanjskom brodogradilištu:

“Revoluciju se može dovesti do poraza na dva načina - ako ju se sruši ili ako ju se izda. Tragedija poljske revolucije iz 1980./81. jest to da je ona bila poražena dva puta. Najprije je srušena, zatim izdana.” (Kowalewski 2005)

Ovakva interpretacija, koja se nakon dvadeset godina pojavila u Poljskoj, i danas je rijetkost. Dok oko “prvog poraza” (uvođenje ratnog stanja u prosincu 1980. i zabrana “Solidarnosti”) postoji konsenzus, oko “drugog” bi se složila tek manjina.

Kada govorimo o “Solidarnosti” dodatni je problem njezina najnovija povijest jer mnogi povjesničari preferiraju zaključiti priču poljskim krajem povijesti 1989. i proglasiti njen trijumf, ne ostavljajući prostora za manje sretan tranzicijski epilog. Na hrvatskom jeziku, najdetaljnije o samoj “Solidarnosti” naći ćemo u prijevodu knjige Andrzeja Paczkowskog “Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939.-1989. godine” (2001.), ali ako uzmemo u obzir vremenski raspon koji rad obuhvaća, odnosno, da i on završava godinom 1989., jasno je da je i tu mnogo toga izostavljeno. Potraga za literaturom na hrvatskom jeziku koja bi se bavila poljskom povijesti nakon 1989., a da prvenstveno ne stavlja u fokus “uspješan” poljski tranzicijski model (dok se one negativne nuspojave tranzicijske zbilje isključivo objašnjava nepotpunim raskidom s komunističkom prošlošću⁸) još je zahtjevnija. Na srpsko-hrvatskom jeziku postoji tek nekolicina tekstova koji relativiziraju poljski tranzicijski uspjeh. Doduše sporadično, jer se radi o tekstovima koji su većinom sabrani u zbornicima te daju oćenitije uvide u tranzicijske procese istočne i jugoistočne Europe⁹.

Slojevitiji pregled povijesti “Solidarnosti” i njenog specifičnog razvoja u tranzicijskim godinama dao je američki politolog David Ost. U svojim je dvama knjigama *Solidarity and The Politics of Anti-Politics: Reform and Opposition in Poland Since 1968* (1990.) i *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (2005.) popratio povijest

⁸ Usp. Chwalba, Andrzej. *Poljska nakon komunizma: (1989-2011)*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.

⁹ To su: zbornik fondacije Rosa Luxemburg Stiftung “Izgubljeno u tranziciji: Krićka analiza procesa društvene transformacije (2011.), zbornik CRS-a “Dva desetljeća nakon kraja socijalizma” (2014.) i časopis Kluba studenata sociologije “Diskrepancija” s FFZG-a u kojem je u posljednjem broju objavio temat “Postsocijalizam i tranzicija” (2014.). Moglo bi se još dodati knjigu Naomi Klein “Doktrina šoka” (2008.), odnosno poglavlje posvećeno Poljskoj: “Kako zalupiti vrata povijesti pred nosom”. O utjecaju tranzicije na kulturnom polju i svakodnevnom životu, također kroz usporedbu poljskog i jugoslavenskog iskustva usp. zbornik Zagrebaćke slavistićke škole “Komparativni postsocijalizam: Slavenska iskustva” (2013.)

poljske radničke pobune i razvoj “Solidarnosti” od sindikalne borbe do njezina probijanja u političku sferu, a da pri tome nije izgubio fokus s klasne problematike. Prijevodi su njegovih knjiga u Poljskoj objavljeni s određenim vremenskim zadržkama: prva knjiga 2014., a druga 2007. Ipak od druge polovice 2000-ih raste interes za objavljivanje i prevođenje literature koja na kritički način i bez pretjeranog trijumfalizma pristupa povijesti poljske tranzicije, no bez velikih utjecaja na dominantne povjesničarske krugove.

Na kraju ovog podužeg uvoda, dodala bih da moja namjera nije izvrnuti naopako sve što je dosada o Poljskoj napisano, već ukazati na tegobe tranzicije koje je nužno uzeti u obzir za razumijevanje ekstremističkih tendencija u današnjoj Poljskoj. Poljska tranzicijska priča izravno je povezana s trenutnom poljskom političkom situacijom. Kako ona danas izaziva brojne kontroverze i neizostavna je tema većine europskih medija, smatram da je važno sagledati društveno-povijesni kontekst koji je utro put takvom razvoju događaja. Zapadni će komentatori izražavati svoju iznenađenost i zabrinutost glede radikalnog zaokreta u desno koji se dogodio pobjedom PiS-a u jesen 2015., ali oni to najčešće čine bez da su potpuno svjesni dublje socio-ekonomske pozadine. Uzmimo u obzir da se kroz cijeli tranzicijski period sustavno zanemarivalo temelje socijalne države i da dugi niz godina nije postojala politička stranka koja bi se istakla ambicioznim socijalnim programom te privukla velik broj socijalno ugroženih birača, mahom radnika i seljaka s perifernih dijelova Poljske. Tu prazninu popunio je PiS:

“[d]ok su bili na vlasti između 2005. i 2007., bili su konzervativni, ali liberalni na ekonomskom planu. S vremenom su postajali sve veći populistički, ksenofobi i euroskeptici; riječ je o katoličkom nacionalizmu, uljepšanom socijalnim celofanom.” (Gouverneur 2016: 4)

Dakle, PiS-ovi glasači nisu nipošto pridobiveni isključivo konzervativizmom. Ta je stranka uspjela “privući razočarane svojim ambicioznim socijalnim programom: mjesečni doplatak od 500 zlotā (115 eura) po djetetu, financiran iz oporezivanja banaka i supermarketa, minimalna plaća, pa čak i povratak dobi za umirovljenje na 60 godina za žene i 65 godina za muškarce, koju su liberali podigli na 67 godina” (Gouverneur 2016: 3). Ukratko, popularnost PiS-a simptom je sustavnog zanemarivanja socijalnih politika tokom čitave poljske tranzicije.

II. Radnički otpor prije nastanka “Solidarnosti”

Od poslijeratnih socijalističkih početaka pa do sloma Narodne Republike Poljske 1989. postojalo je nekoliko strategija kojima se poljska politička opozicija pokušavala artikulirati. Pristaše vlade u egzilu nade su polagale u izbijanje novog rata koji bi zapadni saveznici povelili protiv Sovjetskog Saveza¹⁰ i nakon kojeg bi uveli kapitalističku poliarhiju, ali oni koji nisu htjeli ovisiti o ratu i koji su htjeli politički djelovati iznutra, “unutar perioda od 1944. do 1948. godine to su mogli učiniti prije svega kroz legalnu stranačku politiku” (Ost 1990: 35). U istom su periodu radnici mogli pronaći satisfakciju ne podrivajući temelje službenog sistema, iako više na razini osobne borbe pojedninačnog radnika, odbijanjem pokoravanja radnim normama i prilagođavanjem radnog ritma vlastitim potrebama, kroz “negativnu radničku kontrolu”¹¹. Štrajku se pribjegavalo u slučaju pretjerane eksploatacije koju se nije moglo neutralizirati negativnom radničkom kontrolom (Kowalewski 2011: 193). “Poznanjski lipanj” 1956., prvi masovni protest (Slika 2) koji je nasilno ugušen¹², označava i prvu veliku krizu tada još mlade države. Bio je to obrazac koji će se pojavljivati tijekom nadolazećih desetljeća: umanjene sposobnosti ekonomije da omogući povećanje standarda života, popraćene su revoltom čiji su okidač bile povećane cijene, dovele su do reformi koje su se temeljile na decentralizaciji i radničkom samoupravljanju. Najprije recentralizacija, represija, potom osrednja poboljšanja (Hardy 2009: 17).

Godina 1956. dugo se pamtila. U listopadu, iste godine cijelu je Poljsku preplavio ogroman “anti-birokratski pokret”, predvođen zahtjevom za samoupravnim socijalizmom kakav je uspostavljen u Jugoslaviji¹³ (Kowalewski 2011: 195). “Oktobarska ljevica” bila je uvjerena

¹⁰ Radi se o izbjegličkoj vladi Tomasza Arciszewskog u Londonu koja se protivila poslijeratnom kompromisu sa Staljinom i formiranju Privremene vlade nacionalnog jedinstva (prosovjetska vlada i dio poljskih političara iz izbjeglištva) na čelu koje je do 1947. stajao Stanisław Mikołajczyk.

¹¹ “Negative workers’ control” termin je koji posuđujem od Kowalewskog, a on ga pak preuzima od Boba Arnota koji ga razrađuje u knjizi *Controlling Soviet labour: Experimental change from Brezhnev to Gorbachev* (1988.)

¹² Vlast je na prosvjede odgovorila s 10.000 vojnika i 360 tenkova, što je rezultiralo s 58 poginulih (Kowalewski 2011: 195).

¹³ Godine 1956. skupina poljskih ekonomista posjetila je Jugoslaviju kako bi proučili način na koji je ondje ostvareno radničko samoupravljanje i razmotrili mogućnosti prilagođavanja takvog sustava poljskim uvjetima. Dvojica od njih, Włodzimierz Brus i Szymon Jakubowicz, nedugo nakon Okrobarskog ustanka, objavili su knjigu “Jugoslavenski sistem izbliza” (*System jugosłowianski z bliska*, 1957.) (Korbonski 1959: 447). Prema Paczkowskom, “diskusija na temu jugoslavenskog modela pojavila se [u Poljskoj] još jednom u razdoblju 1980.-1981., ali bila je slabašna. Možda zbog toga što je i on već pokazivao svoju neučinkovitost. Mora se, međutim, kazati da i danas u Poljskoj postoje, istina malobrojni, pristaše ‘trećeg puta’ u obliku radničkih samouprava. Jedna inačica takvoga razmišljanja bila je tzv. opća privatizacija, a prvenstveno dodjeljivanje dionica radnicima nekih poduzeća. U tome smislu jugoslavenski model još uvijek postoji.” (Paczkowski 2003: 630)

da samo radnici imaju pravo uzeti u svoje ruke sredstva za proizvodnju i postići političku demokraciju. Oformili su radničke savjete u tvornicama, a parlament je izglasao zakon prema kojem “Radnički savjeti upravljaju tvornicama u ime radnika” (Kowalewski 2006). Nakon snažne kontrole političkog života iz staljinističke ere, Poljska dobiva novo¹⁴ reformističko komunističko vodstvo, koje je na kraju i Moskva prihvatila (Hobsbawm 2004: 339). “Gomułkino popuštanje” (*Odwilż gomulowska*) ili “listopadski prijelom” istovremeno je donio destaljinizaciju i svojevrsnu restauraciju birokratske države koja je bila “jamac kontinuiteta sustava, jer je veliki val poplave koji je kulminirao od proljeća 1956. godine zaustavljen i nije mu dopušteno da - kao što je bilo u Mađarskoj - slomi brane” (Paczkowski 2001: 243). Socioekonomski gledano, nakon Staljinove smrti malo se toga promijenilo: odlučilo se proizvoditi više potrošnih dobara, ali sve je i dalje ovisilo o centralnom planiranju.

Od 1955. do 1970., službena je statistika pokazala da su opale stope produktivnosti radne snage i produktivnosti kapitala, a u tom se periodu država suočila s revoltom na dva fronta: na prvom su borbu predvodili intelektualci i studenti, na drugom su se nalazili radnici (Hardy 2009: 18).

“Tijekom prve polovice 60-ih, na Varšavskom je sveučilištu počela djelovati lijeva opozicijska grupa studenata, predvođena dvojicom militantnih sudionika 'Oktobarske ljevice', Jacekom Kurońom i Karolem Modzelewskim. Godine 1965. kruženje njihovog “Otvorenog pisma Partiji” - kritike birokratskog režima, poziva na antibirokratsku revoluciju i programa institucionalizacije radničke demokracije organizirane kroz nacionalni sustav radničkih vijeća - bilo je razlog za prvo zatvaranje ove dvojice” (Kowalewski 2011: 196).

Na opći porast razočaranja i gubitak nade u mogućnost unutarnjih reformi utjecala su događanja iz burne 1968. Ožujak je obilježilo gušenje studentskih prosvjeda i kulminacija antisemitističkog raspoloženja koje je potpirivao Gomułkin oponent Mieczysław Moczar, a koja se očitovala otpuštanjem iz centralnih ureda i institucija “razotkrivenih cionista” te izbacivanjem, prema istoj osnovi, profesora s Varšavskog sveučilišta. Posljedično, od 1968, do 1969. Poljsku je napustilo oko 15 tisuća ljudi (Paczkowski 2001: 294). Drugi je događaj sudjelovanje poljskih vojnika u intervenciji Varšavskog pakta u Čehoslovačkoj. Studentski

¹⁴ Zapravo, novo vodstvo s dijelom otprije poznate postave jer je Władysław Gomułka za vrijeme staljinističke vladavine bio zatvoren zbog “nacionalističke devijacije”, a potom 1954. pušten te dvije godine nakon toga ponovno postavljen, na zahtjev naroda, za prvog sekretara. S time se na kraju i Hruščov složio, procjenivši da je Gomułka veći komunist nego poljski domoljub (Gross, Kotkin 2012: 141).

revolt bio je i dijelom šezdesetosmaškog vala pobuna u velikim europskim gradovima, ali nije bio popraćen radničkom potporom, radnici su se pobunili tek dvije godine kasnije.

Poljska vlada nije ulazila u dijalog s intelektualcima, ali ni s radnicima. Upravo suprotno, nedugo nakon šezdesetosmaša, 1970. godine, udara i po pobunjenom radništvu. Na baltičkim brodogradilištima policija i vojska poslana je na radnike i odneseno je 44 života. Borbe na ulicama Szczecina dovele su do generalnog štrajka i okupacija tvornica, a unatoč represijama, okupacija je trajala šest dana te je uključivala 120 tvornica koje je koordinirao Gradski štrajkaški odbor na čelu s brodogradilištem Warski. To je bio prvi masovni *sit-down* štrajk u PRL-u i prvi put je postavljen zahtjev za pravom slobodnog organiziranja sindikata (Kowalewski 2011: 197). U tim se štrajkovima počeo isticati i dvadesetogodišnji električar iz Gdanjska, Lech Wałęsa, čija je popularnost od toga trenutka rasla strmom, uzlaznom putanjom¹⁵. Nekoliko dana nakon prosinačkih žrtava, Gomułka, diskreditiran jer je pobjegao sili, daje ostavku, a na njegovo mjesto dolazi Edward Gierek koji radnicima obećaje da će razmotriti njihov položaj i njihove zahtjeve¹⁶.

Iz ovog šturog prikaza odnosa države i opozicije, nije teško izlučiti repetitivan slijed: “Na polju državne politike, ciklus promjena i stagnacija odvijao se kao ciklus ustupaka i represija. U siječnju 1971. kada su štrajkovi ponovno izbili u Gdanjsku i Szczecinu, samo tjedan dana nakon što je Gomułka svrgnut, Gierek ih je pokušao riješiti mirenjem”. (Ost 1990: 56) Događaji s obale zasjenili su još neke, jednako važne, koji su se u isto vrijeme odvijali u

¹⁵ Lech Wałęsa (1943.) radio je kao električar u poznatom gdanjskom brodogradilištu od 1967. do 1976., nakon čega je, zbog kritike uprave i tadašnjih sindikata, otpušten. Nastupivši kao jednostavan, obiteljski čovjek, radnik, Poljak i katolik, očigledno je zadobio povjerenje štrajkaša, jer je jedan od zahtjeva sljedećeg velikog štrajka bio zahtjev za vraćanjem Wałęse na staro radno mjesto. S njim je istu sudbinu dijelila Anna Walentinowicz (1929. – 2010.), dugogodišnja radnica istog brodogradilišta (upravljala je dizalicom), također otpuštena zbog štrajkaških aktivnosti. Zanimljivo je da su se kasnije njihova gledišta oko budućnosti pokreta, ali i privatni odnosi uvelike narušili (usp. dokumentarni film iz 2013. “Wer ist Anna Walentinowicz?”). U tranzicijskom i postranzicijskom periodu, oni imaju različite političke karijere (Wałęsa je od 1990. do 1995. predsjednik Poljske, dok je prisustvo Walentinowiczeve u politici bilo vrlo skromno) i različita mjesta u društvenom pamćenju. Dva su aktualna mita o Wałęsi: onaj o hrabrom rušitelju komunizma koji podržavaju liberali i onaj o izdajniku “Solidarnosti” koji je surađivao s tajnim službama koji je dugo aktualan u desnim krugovima, a potpiruje ga i trenutna vlada na čelu s PiS-om (Rae, Gavin. “Accumulating the Myths of Lech Wałęsa.” *Beyond the Transition*, 25. veljače, 2016. posljednji put posjećeno: June 16, 2016. <http://beyondthetransition.blogspot.hr/2016/02/accumulating-myths-of-lech-walesa.html>). Walentinowiczeva, je pak, bila pošteđena negativnih kritika, desnica ju je smatrala “majkom Solidarnosti”, tim više što joj je život tragično završio u Smolenjsku.

¹⁶ 24. siječnja 1971. Gierek se sastaje sa radnicima szczecinskog brodogradilišta i riječima “Ako nam pomognete, mislim da će nam uspjeti zajedničko postizanje toga cilja. Dakle, pomoći ćete?” obećaje suradnju. Radnici su ju potvrdili glasnim pljeskom, a to je (antologijsko) izjašnjavaње *Pomożecie? - Pomożemy!* (“Pomoći ćete? - Pomoći ćemo”) obilježilo i sastanak u Gdanjsku dan poslije (Kuroń, Żakowski 1996: 306).

unutrašnjosti zemlje. U veljači 1971. tekstilne radnice u Lođu, poljskom Manchesteru¹⁷, štrajkale su protiv porasta cijena jer “same smjene nisu dovoljne” (Matuszak 2011.). Štrajk je bio izvrsno organiziran, rotacijskog karaktera (svi koji su sudjelovali izmjenjivali su se u zadacima), a štrajkaši disciplinirani. 15. je veljače štrajkaški val kulminirao: 20.000 radnika, iz 32 tvornice, prekinulo je s radom. Istoga je dana, kasno navečer na radiju objavljena vijest da vlada vraća cijene hrane na staro (Ibid.). Dok su radnici brodogradilišta dobili slabe utjehe i obećanja novog prvog sekretara, lođske su radnice postigle ono zbog čega se uopće započelo štrajkati.

I novog su prvog sekretara mučile iste ekonomske dvojbe: masovna akumulacija kapitala i modernizacija ili udovoljavanje radnicima koji su sve spremniji na pobune. “Gierekovo desetljeće” karakterizirala je otvorenost Zapadu, a njegova “strategija novog razvitka” odnosila se na poticanje uvoza i ulazak na zapadno kreditno tržište. Te su reforme samo nakratko djelovale umirujuće, a od otvorenosti globalnoj ekonomiji i nije se baš prosperiralo jer se Poljska uključila u tokove globalne ekonomije baš kada se svijet suočavao s najdubljom krizom još od 1930-ih. Iz godine u godinu rasli su dugovi i inflacija, a manjak potrošne robe, poznato obilježje centralnog planiranja sada je postalo perzistentno i endemično. Porast cijena za 10 % između godina 1975. i 1976. (prvenstveno cijena mesa i ostalih prehrambenih proizvoda) potaknuo je nove nemire, koji su ovaj put buknuli najprije u Radomu i industrijskom predgrađu Varšave, Ursusu.

Nakon što su i ovi radnički prosvjedi nasilno ugušeni, intelektualci se ponovno pojavljuju u javnosti, sada s puno umjerenijim nastupom. Kako ističe Kowalewski (2008: 122), kad su Kuroń i Modzelewski pisali *Otvoreno pismo Partiji*, pisali su ga sa lijevih pozicija, ukazujući na pretjeranu birokratizaciju sustava. Nakon antisemitske epizode 1968., oni se tih pozicija odriču, uz to inzistiraju na tome da njihove aktivnosti ne budu političke nego društvene. Osnivaju KOR (*Komitet Obrony Robotników*), nešto poput današnjih udruga civilnog društva, koji pomaže zatvaranim radnicima i njihovim obiteljima. Uz to, pregled troškova KOR-a u razdoblju od 1976. do 1980. ukazuje da se odnos intelektualaca prema radništvu promijenio. Iako je nominalno pristajala uz radnike, organizacija se koncentrirala na djelatnosti koje su vodili intelektualci: istraživačke radove koji se tiču politike i društva, izdavanje časopisa za inteligenciju, publikacije subverzivne poezije i proze (Sowa 2015: 157-158). Dio te ekipe

¹⁷ Nazvan tako jer je nekad ondje bila najveća koncentracija tekstilne proizvodnje. 1971. Łódź je bio grad u kojem je radilo 77,7 % žena, a plaće su bile najniže u cijeloj zemlji (Matuszak 2011)

djelovao je na časopisu “Robotnik”¹⁸, namijenjenom radničkim pitanjima, ali izostavljajući neke bitne ideje, primjerice ideju o radničkim vijećima. Od tada je maksimum njihove progresivnosti bio - isto tako, ne podržavan od apsolutno svih članova i za većinu preradikalan - zahtjev za slobodnim sindikatima. Koliko su KOR-ovci zastranjivali govori činjenica da su se već tada ograđivali od sadržaja Otvorenog pisma, a kasnije su aktiviste koji od njega nisu odustali prozvali “naivcima koji još vjeruju u one gluposti koje smo napisali u Otvorenom pismu”¹⁹ (Kowalewski 2005).

“Solidarnost” se u svojim prvim mjesecima revno držala KOR-ovske “anti-političke politike”, kako ju naziva David Ost i naputka: “djelovati *kao da* je Poljska već slobodna zemlja” o kojem su pisali Jan Tomasz Gross i Stephen Kotkin (2012: 134). “Kada su KOR i “Solidarnost” tvrdili da nisu “politički pokreti” ono što su pod time mislili je to da neće ugrožavati partijsku kontrolu države” (Ost 1991: 1) te da će o svojoj sudbini odlučivati izvan državne sfere, na neutralnom polju - onoga što bismo danas nazvali - civilnog društva. Kuroń je to koncizno izrazio: “Ne spaljujte komitete, osnivajte svoje vlastite” (Gross, Kotkin 2012: 132). Opozicijska strategija izbjegavnja politike, artikulirana u 1970-ima pokazala se uspješnom, budući da je utjecala na osnivanje “Solidarnosti”, no, kao što je Ost istaknuo, ukoliko anti-politika znači ignoriranje države, ona je mogla funkcionirati kao strategija one opozicije koju država nije prepoznala i pridavala joj važnost, primjerice KOR-a, ali nikako nije mogla opstati kao jedino oružje “Solidarnosti”, koja je svojom snagom i masovnošću stekla status legitimnog pregovarača s Partijom i kada se borba za vlast više nije mogla tako olako odbaciti. “Anti-politička” borba zapravo je imala za cilj osigurati mogućnost “političke borbe”. “To je bila budućnost, cilj, ali istodobno i stadij za koji se oni, kao opozicija nisu nikada pripremili. Stoga, kada je vlada potpisala sporazum u Gdanjsku, kojim je legalizirala sindikate kao nezavisne društvene institucije, opozicija je bila apsolutno izgubljena i nije znala što dalje činiti” (Ost 1990: 71).

¹⁸ Budžet časopisa “Robotnik” činio je mali dio izdataka KOR-a. Prominentni ljudi povezani s Komitetom bili su izrazito zainteresirani tipičnim problemima intelektualaca, što pokazuju na primjer publikacije Adama Michnika (Sowa 2015: 157-158).

¹⁹ Konkretno, te je riječi Jacek Kuroń uputio Zbigniewu Marcinu Kowalewskom za vrijeme Prvog nacionalnog kongresa delegata Solidarnosti.

III. “Prva Solidarnost” (1980-1981) - strategija i artikulacija

Prije nego se nadovežemo na započetu kronologiju radničkih borbi, valjalo bi rasvijetliti zbog čega je dio koji će uslijediti toliko bitan. Doduše, taj se dio najmanje ističe kada se u Poljskoj piše o “Solidarnosti”. Prešućena ili zanemarena karakteristika “Prve Solidarnosti”²⁰ njen je revolucionarni potencijal: bila je to organizacija koja je snažno ujedinila radničku klasu. No, klasni moment pokreta uspjelo se gurnuti na marginu historiografije, a sve zasluge koje su se “Solidarnosti” pripisivale bile su povezane s padom željezne zavjese. Nadalje, o “Solidarnosti” se, s jedne strane rado piše kao o općepoljskom pokretu, a s druge strane sve o “Solidarnosti” počinje i završava s Wałęsom i Gdanjskom. Preostale su regije, primjerice łódzka u kojoj je sve vrvilo od revolucionarnog žara, ostale slabo zapamćene - što zbog većeg interesa za baltičku obalu, što zbog jake želje da “Solidarnost” ostane zapamćena isključivo kao antikomunistički pokret.

Iznimno je bitno naglasiti da je posebnost “Solidarnosti” ta što se kao radnički pokret našla u opoziciji prema Partiji i “radničkoj državi”, no to istovremeno ne znači da se zalagala za restauraciju kapitalizma. Naprotiv, okidači najvećih prosvjeda - rast cijena, nestašica robe - bili su u trenucima kada se kapitalizam i tržišne sile pokušavaju provući u sustav socijalističke ekonomije. Dakle, zahtjev za promjenama nije značio raskid sa socijalističkim sustavom, nego mogućnost da unutar njega radnici mogu odlučivati o pitanjima koja ih se tiču - najprije o upravljanju poduzećem, ali i upravljanju ekonomijom u cjelini - što bi konkretno značilo da se demokracija ostvaruje radničkim samoupravljanjem. Iako je partijska vlast u nekoliko navrata pokušavala zatrti pokušaje uvođenja samoupravljanja (primjerice nakon pritiska “Oktobarske ljevice” 1956. donijet je zakon o radničkim vijećima kojim im je dozvoljeno da upravljaju poduzećem, ali nakon 1958. vlada je dopunjavanjem zakona u vijeća uspjela progurati partijske kadrove što je uzrokovalo polagano zamiranje vijeća), ideja je preživjela.

Nakupljeno iskustvo neuspjelih radničkih pobuna i štrajkova, borbe u kojima su radnici ginuli, posebice u obalnim gradovima, ostavljajući u nasljeđe gorčinu i nepovjerenje (Barker 1987: 171) i začarani krug kriza-pobuna-represija iz kojeg nisu mogli izaći nagnale su radništvo na snažniji otpor. Potaknuti ponovnim rastom cijena (poskupljenjem mesa, ponajviše prodajom

²⁰ Tako se naziva faza pokreta od njenog osnutka do uvođenja ratnog stanja, no još je primjerenije taj period nazvati Radničkom revolucijom 1980.-1981. (Kowalewski 2011: 199)

mesa po tržišnim cijenama u kafeterijama i prodavaonicama poduzeća) u srpnju 1980. izbijaju štrajkovi u Lublinu, a u kolovozu u Gdanjsku i Szczecinu. Vladu štrajk nije nimalo iznenadio, jer je već imala iskustva s čestim pobunama. Barker (1987: 170) navodi da ih je od sredine 70-ih do tada bilo oko tisuću u većim gradovima i važnijim središtima. Ipak, ovaj ih je štrajk prestrašio i reagirali su više kompromisno nego militantno, primjerice dovozili bi kamione-hladnjače pune kvalitetnih kobasica i drugih potrepština pred vrata poduzeća kako bi ublažili militantnost radnika, a u srpnju te iste je godine, dakle prije nego li je štrajk započeo, upraviteljima industrijskih poduzeća upućeno da radnicima dodjele znatne povišice (Barker 1987: 171).

Rani su uspjesi potaknuli i ostale na štrajk, a i zahtjevi su nadilazili zahtjeve za višom plaćom - do 17. kolovoza svi su zahtjevi objedinjeni i formulirani u 21 postulat. Kako nije bilo mogućnosti da ih se javno predstavi, primjerice, u medijima²¹, ispisani su na drvene ploče i izvješeni na vrata Lenjinova brodogradilišta (Slika 3). O važnosti dokumenta svjedoči i činjenica da je godine 2003. uvršten na UNESCO-v “popis devedeset svjetskih dokumenata za pamćenje”: “To je svjedočanstvo točke preokreta koja je bila od primarne važnosti za svjetsku povijest i koji nije promijenio samo Poljsku, Europu i svijet toga vremena, nego i njihovu budućnost.” Važnost koja mu je retroaktivno pridana, a koja se uklapa u cijelu koncepciju današnjeg mita o “Solidarnosti”, ne ističe sve točke ovog dokumenta jednako, pa i ova ugledna organizacija koja ga je uvrstila na popis, od dvadeset i jednog zahtjeva izlučuje tri: slobodni sindikati, napuštanje cenzure i oslobađanje političkih zatvorenika²², a nerijetko se ovi zahtjevi znaju podvesti pod uopćeni nazivnik ‘slobode’ ili ‘nezavisnosti’. Ipak, preostali sadržaj dokumenta govori da su zahtjevi, tada kada su nastali radnicima značili nešto drugo, - prije svega - borbu za ekonomsku sigurnost utemeljenu na: primjerenoj socijalnoj skrbi (povisiti dječje doplatke, djeci radnica omogućiti boravak u vrtićima, plaćeni porodiljni dopust, smanjiti vrijeme čekanja na stan, povećati mirovine), pristojnom životnom standardu (povisiti plaće, sniziti cijene proizvoda, omogućiti dostupnost pojedinih živežnih namirnica, ponajprije mesa) i poštivanju temeljnih radničkih prava (mogućnost učlanjenja u

²¹ O ovom popisu zahtjeva brujala je cijela zemlja, no zbog udaljenosti i slabe komunikacije među regijama, često njegov sadržaj nije jednako stizao do svih. Unatoč tome, uzajamne radničke solidarnosti nije nedostajalo. Kada je jedan novinar upitao vođu štrajkaškog komiteta vozača buseva i tramvaja u Lođu koji su njihovi zahtjevi, on je nabrojao nekoliko i dodao: “I još 21 zahtjev iz Gdanjska”. Na pitanje koji su to zahtjevi nije znao odgovoriti (Kowalewski 2008: 111).

²² <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-8/twenty-one-demands-gdansk-august-1980-the-birth-of-the-solidarity-trades-union-a-massive-social-movement/#c188368>

slobodni sindikat, dopušteni štrajk, plaćen godišnji odmor, petodnevni radni tjedan i sigurnost na radnom mjestu)²³.

Međutvornički štrajkaški komitet, MKS (*Międzyzakładowy Komitet Strajkowy*), tijelo koje potpisuje 21 zahtjev, koordiniralo je štrajkove u Trójmiastu (Gdanjsk, Gdynia, Sopot) i ujedinjavalo je sve okupirane tvornice koje su mu slale po dva predstavnika. “Uspostava i način organiziranja MKS-a bila je kruna odozdo pokrenute radničke organizacije na poljskoj obali - bila je to posljedica dugih iskustava radničkog pokreta u Poljskoj, i u svijetu. Poslije Poznania 1956. i borbe u Gdanjsku i Radomu 70-ih bila je to sljedeća etapa konfrontacije radnika s vlašću navodno narodno-radničke države, a ne efekt buđenja svijesti radničke klase odozgo, kako su na to htjeli gledati intelektualci” (Sowa 2015: 154-155).

Nakon formiranja “Solidarnosti”, savjeti koji su pokretu bili upućivani od strane intelektualaca nisu bili od naročite koristi za njen daljnji razvoj. Suprotno od romantičarskog viđenja intelektualaca kao avangarde naroda, mogao bi im se priznati jedino pozitivan utjecaj koji su ostvarivali u periodu *pred-Solidarnosti*. Ideje o demokratizaciji društva bez zadiranja u državno, koje su u svojim tekstovima javnosti predstavljali Jacek Kuroń, Karol Modzelewski, Leszek Kolakowski, Adam Michnik i drugi, potakli su svijest o alternativnom djelovanju. Uz takav stimulans i neizostavno praktično djelovanje radnika - oblikovano kroz naraštaje akumuliranim iskustvom komuniciranja, organiziranja i solidarnosti među radnicima - mogao se organizirati otpor. Prema Janu Sowi, organizacija otpora je produkt isključivo radničkog djelovanja. I zahvaljujući njemu “uspostavljaju se i učvršćuju u PRL-u tri najvažnija elementa radničkog protesta: okupacijski štrajk, međutvornički komiteti te općedržavna sindikalna struktura” (2015: 156).

Shvaćajući ozbiljnost situacije i to da sve više dobivaju na važnosti - procjenjuje se da se oko 4000 tvornica pridružilo pokretu do kraja kolovoza - sindikalisti su shvatili da bi širenje štrajka moglo proizvesti niz praktičnih problema pa preuzimaju odgovornost za najvažnije službe. Nisu mogli dopustiti da pokret izgubi kredibilitet dok je još u povojima i pod svaku su cijenu htjeli izbjeći nepotrebne nevolje. Tako su vozači javnog prijevoza ili radnici iz prehrambene industrije, oni o kojima je ovisio svakodnevni život građana, time i ostalih radnika, iako u potpunosti solidarni, nastavili s poslom. Istodobno, vodilo se brigu i o transparentnosti, pa su tako radnici preko razglasa u brodogradilištima mogli pratiti kako

²³ 21 postulatów z 17 sierpnia 1980 roku <http://www.solidarnosc.org.pl/21-postulatow>

napreduju pregovori. Dodatna mjera opreza za održavanje discipline među radništvom bilo je ukidanje proizvodnje i distribucije alkohola sa strogim kontrolama pred ulazima u brodogradilišta. Bile su to prve naznake porasta radničke kontrole, čak i uspostavljanja određene forme “demokratske države radnika” (Barker 1987: 175).

MKS se rapidno širilo, uskoro su započele s djelovanjem njegove podružnice u Elblagu, Szczecinu, Wrocławu, Wałbrzychu. Režim je tome htio doskočiti isprobanom metodom “podijeli pa vladaj”, pokušavajući voditi izolirane pregovore s radničkim predstavnicima u pojedinim tvornicama, međutim bio je prisiljen razgovarati direktno sa središnjim tijelom, MKS-om iz Gdanjska i Szczecina, unutar brodogradilišta. Ti su pregovori iznjedrili već spomenute “kolovoške sporazume” (*Porozumienia sierpniowe*). Radi se o četiri sporazuma potpisana (redom) u Szczecinu, Gdanjsku, Jastrzębie-Zdróju, i u metalurškom kombinatu Huta Katowice (Dąbrowa Górnicza). Neki od sporazuma odstupali su od načela transparentnosti, primjerice, pregovor vlade i štrajkaša u Szczecinu nije se prenosio i zaključen je bez spominjanja slobodnih i novih sindikata, a štrajk u Šleskoj također je okončan sličnim dvosmislenim dogovorom, preskakajući neke od točaka dvadeset i jednog postulata. To je poslužilo vladi za odugovlačenje s realizacijom prvog zahtjeva, osnivanja nezavisnih sindikata, pa je uz pokušaj podmićivanja višim plaćama ili ponudom reorganizacije starih sindikata, radnike pokušala od toga nauma odvratiti vlastitim tumačenjem sporazuma, prije svega oduzevši mu nadlokalni i nadregionalni karakter, tvrdeći da je udruživanje u slobodne sindikate dozvoljeno samo u većim industrijskim središtima. Kad je 11. rujna u Katowicama potpisan posljednji od navedenih sporazuma, kojim se odobrilo slobodne sindikate i proširilo na cijelu Poljsku odluke iz Gdanjska, jasno je zapečaćen kraj pregovora, a radnici su u tome našli čvrsto uporište za nastavak borbe za svoja prava (Kupisiewicz 2012)

Opipljivo jamstvo u vidu potpisanih sporazuma bez dvojbe značilo je napredak i olakšanje, ali su ga radnici i ljudi iz naroda percipirali, ne kao konačan ustupak (tako ga je vidio Zapad), nego kao privremeno vladino rješenje problema društvenih nemira. Uz to, Wałęsa odobrava i apendiks u kojemu piše da članovi sindikata prihvaćaju vodeću ulogu Partije u državi (u državi, ne u društvu) čime su pokazali da se još uvijek pridržavaju onih početnih apolitičnih postulata. Apolitično zavjetovanje vođa pokreta bilo je više nego očito i zbog toga se na događaje s političke pozornice reagiralo vrlo mlako: primjerice Gierekova smjena, nije polučila nikakve reakcije niti komentare, a Lech Wałęsa, Andrzej Gwiazda i ostali sindikalisti

u intervjuima za važne novine izbjegavali su dati sud o političkoj situaciji jer je “Solidarnost samo sindikat i ne može se miješati u poslove vlade”. Slično su se izjašnjavali i o pitanjima koja su ih se direktno ticala pa je Wałęsa na pitanje o radničkom samoupravljanju skromno odgovorio: “Ne forsiramo samoupravljanje. Na tom području imamo najmanje za reći. Za to služe stručnjaci, pravnici, a mi radimo čak i pravopisne greške, ipak smo mi radnici” (Siermiński 2015: 12).

Bez obzira na to, pred “Solidarnošću” su stajali socijalni ciljevi koji neminovno moraju intervenirati u “političko”, primjerice: kako ishode otvorenih pregovora pomiriti s propisima državnog ekonomskog plana; kako pomiriti slobodno javno mnijenje s pravilima cenzure; kako jamčiti pravo sindikata da utječe na javnu politiku, a da se u isto vrijeme očuva formalno pravo Partije da ona tu politiku provodi? (Ost 1990: 77) Pitanja su to koja je dosadašnja ”avangarda” opozicijskog pokreta, skupina KOR-ovih intelektualaca, namjerno izbjegavala postavljati ne vjerujući da će do ikakvih pomaka doći. Projekt koji su KOR-ovci sami napustili, ideja o radničkom sudjelovanju u vlasti pobudila je zanimanje radničke baze, što Michnika i Kuroña nije navelo da ju ponovno razmotre. Oni su se uputili u Gdanjsk, objasniti radnicima da samoupravljanje nije moguće provesti unutar komunističkog sistema, no kako je sam Michnik izjavio, “na sreću” uhitili su ih. “Tako je izrasla “Solidarnost”, bez nas i protiv nas (...) Iako smo ju uvijek smatrali našim [KOR-ovim] djetetom. Doduše, vanbračnim!”²⁴ (Sowa 2015: 153)

Na veliko iznenađenje pesimista iz redova intelektualaca, snažna volja radnika za nezavisnošću polučila je velike uspjehe. Sam sporazum koji su potpisala najviša partijska tijela mnogo o tome govori, a kao znak njene snage bila je i činjenica da, unatoč pravnim preprekama, uznemiravanjima i plasiranju dezinformacija u medijima, “Solidarnost” se izborila da bude “legalno registrirana kao autonomni, samoupravni sindikat, potpuno nezavisan od Partije i države”. I tom je dogovoru prethodila manja “registracijska kriza”, popraćena kušnjama i provokacijama od strane vlade, na koje se reagiralo štrajkovima (Kuroñ, Żakowski 1996: 215-17). Zahtjev sindikata za registracijom podnesen je 24. rujna i prihvaćen s nametnutim zakonskim izmjenama 24. listopada, da bi na kraju, pod prijetnjom općeg štrajka solidarnosti, bio prihvaćen, u svom izvornom obliku, od strane Vrhovnog suda 10. studenoga 1980. (Ost 1990: 100).

²⁴ Citati su originalno dio razgovora Daniela Cohna-Bendita i Adama Michnika iz pariškog časopisa “Kontakt”(br. 74-75, srpanj-kolovoz 1988.)

Nakon što im je postojanje službeno odobreno, za normalno funkcioniranje u praksi bila je potrebna izgradnja mreže sindikata diljem zemlje, dovoljno jaka i militantna da zahtjeva svoja prava od lokalnih vlasti, ali i neka vrsta nacionalnog tijela koje će biti sposobno pregovarati s državom. Ono što je ostalo neriješeno jest konkretan način na koji bi Solidarnost mogla funkcionirati u okvirima sistema, kao i pitanje koordinacije među slobodnim i samoupravnim sindikatima. Podrobnijeg plana nije bilo jer nisu mogli znati hoće li im biti odobreno povezivanje s ostalim sindikatima - ostalim branšama, ali i ostalim regijama. "Jedinstvo", krilatica koja ih je vodila bila je previše zavodljiva za pokret nastao iz ljetnih protesta da je često rezultirala odlukama koje nisu bile nimalo jasne.

"Dvosmislenost je ugrađena i u samo ime koje je Gdanjsk izabrao za svoj sindikat: 'Solidarnost'. Snažno s psihološke i propagandističke perspektive, pozivajući se na inherentni kolektivizam radničkog radikalizma, koketno aludirajući na leksik službenog marksizma, beznadno je dvosmislen s organizacijskog gledišta, kao da obećava da će se svi međusobno podupirati, potpuno previdjevši mogućnost [unutarnjih] sukoba" (Ost 1990: 102).

Solidarnost se razvijala kao sindikat s milijunima članova i tisućama stalnih službenika (od kojih je većina ostala na tvorničkim plaćama, kakve su bile normalne i u ranije postojećim državnim sindikatima). Do kraja 1980. stekla je institucionalnu bazu koja joj je nedostajala za borbe na političkom polju, a kombinacijom centralizacije i discipline jednog nacionalno institucionaliziranog sindikata s decentralizacijom i spontanosti snažnog društvenog pokreta, omogućeno joj je vođenje bitaka na više razina kako bi ishodila političke nagodbe s državom (Ost 1990: 110).

Olakotna okolnost za Solidarnost bila je ta što ju je država trebala kako bi se vratila svojoj bazi, radničkoj klasi. Iskustvo društvenog nepovjerenja učinilo je državu otvorenom za moguće korporatističko rješenje sve dublje krize: "Solidarnost" može jamčiti socijalnu i političku stabilnost ako država prizna trajnost društvene neovisnosti. Prema Ostu, jedino rješenje na koje je vlada mogla pristati, a da nije pluralizam - koji ne bi dozvolila niti Partija niti Sovjetski savez - bio je neokorporativizam. Društveni korporativizam ili neokorporativizam ostvaruje se ondje gdje povlašteni status pojedinih ključnih interesnih grupa pritišće državu odozdo, nezavisnim društvenim institucijama, a uspostavlja se *de jure*, tj. pravno i ustavno. Za njega također Ost tvrdi da može u potpunosti funkcionirati kao demokratska alternativa u zemlji državnog socijalizma. Štoviše, jamstvom da će određeni socijalni interesi biti razmotreni od strane političkih vođa koji donose odluke,

neokorporatizam može biti demokratičniji nego ono što nazivamo uistinu postojeći pluralizam (*actually existing pluralism*) ukoliko demokraciju smatramo izjednačavanjem političkih mogućnosti (i to ne samo u praksi slobodnih izbora).

Nekoliko je konflikata potaklo vodstvo Solidarnosti na napuštanje taktike nemiješanja u politiku. Dok su prvih mjeseci na svako vladino nepoštivanje dogovora reagirali štrajkom (primjerice generalnim u lipnju), i dok su Wałęsa i ostali čelnici uporno tvrdili da svrha Solidarnosti nije da procjenjuje za što je vlada sposobna - jer to bi bilo uplitanje u politiku - kasnije su shvatili da svoje interese mogu zastupati i na druge načine. Kao primjer može poslužiti spor oko neradnih subota, posljednjeg od dvadeset i jednog zahtjeva čije ispunjenje je zajamčeno sporazumom iz Gdanjska. Umjesto da izađu na ulice ili okupiraju tvornice i upiru prstom u potpisani dokument, kao što su dotad činili, sjeli su za pregovarački stol s vladom i saslušali što im njeni članovi imaju za reći. Da bi prihvatili stav vlade prema kojemu pogoršana ekonomska situacija ne dopušta uvođenje petodnevnog radnog tjedna, pregovarači iz Solidarnosti zatražili su dokaz da je tomu tako, odnosno dokumentaciju koja bi im dala uvid u ekonomsko stanje. "Solidarnost nije više tvrdila da je vođenje ekonomske politike samo posao vlade" (Ost 1990: 124). Budući da im u ovom slučaju vlada nije ništa ponudila, radnici su bojkotirali rad onim subotama za koje je vlada predvidjela da budu radne (prvobitni kompromis bio je taj da će radnici dobiti dvije slobodne subote u mjesecu, a da će potpuno slobodne subote biti moguće tek 1985.). Pod tim pritiskom, vlada je ipak popustila te su sindikatu dostavljeni traženi materijali. Novi kompromis je postignut u vrlo kratkom roku: radnici su trebali raditi svake četvrte subote.

Problem u postizanju takvog tipa dogovora, ali i u takvom načinu pregovaranja, bio je taj što je Solidarnost postajala sve masovniji pokret koji je u samo godinu dana skupio 10 milijuna članova, što je bila polovica poljskog radno sposobnog stanovništva. Bilo je iznimno zahtjevno držati se jednog kursa. Lođsko regionalno vodstvo "Solidarnosti" nije bilo za suradnju na neokorporatističkim principima te je u siječnju 1981. odbacilo

"svaku ideju da radnici 'suraduju' i upravljaju zajedno s birokratskim vlastima. Oni su prvi pozivali na borbu za 'pravo radničko samoupravljanje' koje je definirano kao 'prijenos sve vlasti u poduzećima na radnička vijeća'" (Kowalewski 2011: 349).

Dodatno je opterećenje bilo to što bi "Solidarnost" na trenutke gubila svoju prepoznatljivost isključivo radničkog sindikata, što znači da se od nje očekivalo da ne zastupa samo se

specifične interese radnika već da pokuša udovoljiti svim društvenim skupinama. Gotovo svaki segment poljskog društva, svi potlačeni i eksploatirani, htjeli su se sakriti iza štita s crvenom *solidarycom*²⁵ na bijeloj podlozi. Samoupravni, nezavisni sindikati nicali su posvuda, u svim granama industrije, ali i šire: razvile su se “studentska Solidarnost”, “seljačka Solidarnost” i sl. Mnoštvo drugih pokreta, organizacija i zajednica, inspiriranih Solidarnošću, mijenjalo je svoju unutrašnju strukturu pa su udruge novinara, umjetnika, pisaca, filatelista, zajednice stanara, održavatelja društvenih vrtova, ekologa donekle su prakticirale ili bar podržavale samoupravno načelo. Čak su i redovi pred trgovinama uspostavili svoju samoupravu te su imali razrađen sustav čuvanja mjesta za starije ili one s malom djecom i pregovaranja s voditeljima trgovine za pošteniju razmjenu (Hilton, Mazurek 2007). U momentu kad je sve bilo podložno volji Partije, ovakva je praksa na građane djelovala izrazito oslobađajuće.

²⁵ *Solidaryca* je karakteristični font na logu Solidarnosti, osmislio ga grafičar Jerzy Janiszewski (Kazański, Arkadiusz. Jerzy Janiszewski. *Encyklopedia Solidarnosci*. posljednji put posjećeno: June 4, 2016. http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Jerzy_Janiszewski)

IV. Prve trzavice

Nakon devet mjeseci djelovanja "Solidarnost" se u ožujku 1981. našla pred novim ozbiljnim izazovom. Bila je to kriza u Bydgoszczu (*Wypadki bydgoskie*) izazvana inicijativom za legalizacijom već spomenute "seljačke Solidarnosti" - nezavisnog samoupravnog sindikata individualnih seljaka (NSZZ *Rolników Indywidualnych "Solidarność"*). Dana 16. ožujka skupina sindikalista je okupirala zgradu Vojvoskog komiteta u Bydgoszczu kako bi poduprli zahtjeve poljoprivrednika. Budući da nije došlo ni do kakvog dogovora, pobunjenici su odbili su napustiti zgradu i iščekivali su nastavak rasprave, no članovi milicije su upali u zgradu i premlatili ih. Bio je to prvi slučaj otvorenog nasilja prema sindikalistima otkako postoji "Solidarnost" (Barker 1987: 184). Policijsko nasilje je potaknulo još veći revolt: pola milijuna radnika iz tog područja odmah se odlučilo se na štrajk. Usporedno s mobilizacijom "Solidarnosti", vođeni su pregovori, manje ili više tajni, između vlade i vodstva KKP-a "Solidarnosti" (Općenacionalna komisija za sporazumijevanje u koju su ulazili svi MKZ-i), uz posredstvo politički najaktivnijeg kardinala Wyszyńskog i intelektualnih krugova (Paczkowski 2001: 383). Postignut je kompromis prema kojim se najprije, 27. ožujka, treba održati četvero-satni štrajk, a za tri dana kasnije predviđen je generalni štrajk, ukoliko zahtjevi - kažnjavanje odgovornih za počinjeno nasilje nad sindikalistima, puštanje zatvorenika, odobrenje NSZZ RI, plaćanje vremena provedenog u štrajku - ne budu ispunjeni.

Četvero-satni štrajk 27. ožujka bio je uspješan (velik odaziv, a sve uz potpunu disciplinu štrajkaša), ali je situacija ostala naelektrizirana. Sve je bilo spremno za generalni štrajk, dogovorena su središta štrajka, a radnici su se opskrbili hranom i opremom za noćenje. I vlasti su bile spremne, u Bydgoszcz je stiglo policijsko pojačanje, a pojavljivala su se i upozorenja da će "naši" prijatelji (mислеći na Sovjete) intervenirati" (Barker 1987: 185). Umjesto nasilnog razrješenja situacije, Jaruzelski se obratio Crkvi za pomoć - potom su kardinal Wyszyński i papa pozvali sindikat na suzdržanost. Međutim, na prijedlog Crkve pristalo je vodstvo, sam Lech Wałęsa, a ne radnici. Wałęsa je uspio je nagovoriti Andrzeja Gwiazdu, jednog od istaknutih članova Solidarnosti, koji je bio pripadnik tzv. radikalnije struje²⁶ (Paczkowski 2001: 384) da se pojavi s njim na televiziji i da zajedno proglase opoziv

²⁶ Ova frakcija nije se razlikovala od dominantne Wałęsine, što se tiče programa i perspektive, "razlikovali su se od Wałęse, i jedni od drugih, samo prema tempu kojim žele provesti taj projekt".

<http://www.permanentrevolution.net/entry/806>

štrajka. Zauzvrat je državni vrh izrazio žaljenje zbog žrtava policijskog premlaćivanja i najavljeno je suđenje krivcima,

“obveza[o] se na ubrzanje radova nad zakonom o radničkim sindikatima, te na ‘izbjegavanje sukoba’ u vezi s udruživanjem poljoprivrednika, što je u stvari davalo suglasnost za registraciju NSZZ RI ‘Solidarnost’” (Paczkowski 2001: 384).

Reakcije na ovaj kompromis i na opoziv štrajka među radnicima bile su pomiješane, većina ih je bila nezadovoljna i ljuta, nije ih smirivalo obećanje dvlasti da će “poduzeti sve da problem . nezavisnih sindikata individualnih seljaka ne uzrokuje daljnje krizne situacije”²⁷.

“Dio članova ‘Solidarnosti’ smatrao je da prilika nije iskorištena i da je sklopljen ‘truli kompromis’, koji samo produžava situaciju pata u kojoj se našla cijela zemlja, a sindikat je potisnut u defenzivu” (Paczkowski 2001: 385).

Neki od prometnutih članova, Karol Modzelewski, Anna Walentinowicz i Andrzej Gwiazda dali su ostavke. Povlačenje pregovora u tajnost, donošenje odluka u sve užim krugovima na vrhu i otkazivanje štrajka donijelo je veliki val demobilizacije, a u naredna tri mjeseca nije bilo značajnijih štrajkova.

Vrh Solidarnosti nastavljao je voditi pokret politikom umjerenosti koju je još od ljeta u Gdanjsku nametnuo “stratum varšavske inteligencije - bivši članovi partije, članovi katoličkih intelektualnih krugova, članovi KOR-a” (Barker 1987: 193) i dr. S obzirom da govorimo o sindikatu i inicijalno radničkom pokretu, iza Solidarnosti je stajao zaista neobičan konglomerat savjetnika - niti jedan od dotadašnjih radničkih pokreta nije imao sličan.

“Jadwiga Staniszkis i Tadeusz Kowalik, članovi te delegacije [intelektualaca iz Varšave], oboje su opisali kako su njihovi članovi bili začuđeni militantnošću radnika i kako su intervenirali u to kako bi ublažili radnički pokret. Staniszkis zaključuje da su intelektualci uvezli drugačiji ‘jezik’ u [gdanjske] pregovore: ne jezik klasne svijesti, nego mumljajuću liberalnu semantiku u čijim shvaćanjima ‘stručnjaci’ iz vlade i ‘stručnjaci’ iz sindikata mogu s lakoćom komunicirati.”(Barker 1987: 193)

Dio snage Solidarnosti mogao je ležati u tome zalaganju za šire narodne interese i nadilaženju problema radničke borbe, ali istovremeno pri tome se ne može umaći problemu

²⁷ Majchrzak, Grzegorz. "Kryzys Bydgoski." *Encyklopedia Solidarności: Opozycja W PRL 1976-1989*. URL: http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=D01570_Kryzys_bydgoski posljednji put posjećeno: 1. lipnja 2016.

diferenciranosti klasnih interesa. Poljska je inteligencija s radnicima mogla dijeliti interese kao što su sloboda govora i ne-uplitanje države u privatni život, međutim, “njihovi instinkti nisu revolucionarni” i bilo je predvidljivo da će, trenutnoj solidarnosti s radništvom isteći rok trajanja čim vlada udovolji njihovim interesima. Prema tome, Zbigniew Marcin Kowalewski, aktivist ogranka Solidarnosti u Lođu i zagovornik radničkog samoupravljanja, nije niti malo pogriješio kada je za sindrom tadašnje inteligencije upotrijebio metaforu “silaska s crvenog vlaka na postaji nezavisnosti” (Kowalewski 2008: 124)²⁸.

Bidgoška kriza oslabila je i vlast i oporbu. Članstvo partije počelo se osipati i fragmentirati. Colin Barker to ovako rezimira: “Poljska tragedija, u određenom smislu, može se reducirati na ovo - snage reakcije su pronašle svoju teorijsku i praktičnu jasnoću prije nego je to učinio radnički pokret”. U isto vrijeme “Solidarnost” u cjelini nije postigla tu jasnoću, nego je utonula u još veću konfuznost i nesigurnost, u njenim se redovima preklapalo mnoštvo različitih tendencija i smjernica. “Sve su one svjedočile kritičnoj situaciji i potrebi za radikalnim zaoštavanjem političkih polova Solidarnosti, ali nitko nije ponudio adekvatno rješenje” (1987: 191).

Pojavile su se neke oponentske struje, usmjerene protiv Wałęsina “kraljevanja” u sindikatu (Modzelewski, dok je davao ostavku s mjesta glasnogovornika Solidarnosti, izjavio je: “Sindikatom se upravlja monarhijski, njime vlada kralj i dvor”), ali su bile nedovoljno jasno artikulirane, pa ih je vodstvo uspjevalo denuncirati kao tek osamljene pokušaje pojedinaca i na taj način izolirati od ostatka pokreta. Činilo se da se sindikat ne želi odreći svoga “kralja” - Wałęsa je simbolizirao snagu i jedinstvo pokreta, a činjenica da je pokretu trebao takav simbol govori koliko je njegova baza bila slabo svjesna svoje vlastite snage.

²⁸ Jozef Piłsudski, kada se 1918., nakon rata vratio u Varšavu, svojim je bivšim suradnicima iz socijalističke stranke, koji su ga pozdravili sa “Druže”, odgovorio: “Gospodo, krenuo sam s vama istim crvenim vlakom, ali kada sam izašao na stanici “Poljske nezavisnosti”, vi ste nastavljali putovati prema odredištu “Socijalizam” (Kowalewski 2008: 135).

V. Samoupravna republika

Ljetni su mjeseci u 1981. za radnike bili teški, ekonomski problemi su se pogoršavali i buknila je nova kriza, a vodstvo sindikata od njih se otuđivalo. Unatoč rastućoj distanciranosti s vrha, masovne se radničke mobilizacije događaju neovisno o volji i intencijama vodstva. Pobunili su se i neindustrijski radnici i sada se ponovno otvaraju raznovrsna pitanja: “opskrba hranom, problem uloge Partije u tvornicama, lokalna upravljačka moć, izvozna politika, cenzura, viktimizacija. Implicitno i eksplicitno, štrajkovi su [vodstvu] Solidarnosti upućivali apel na djelovanje” (Barker 1987: 204). No Lech Wałęsa i vodstvo su, umjesto da iskoriste snagu štrajkova i marševa gladi koji su izbili u srpnju, radili na pripremi zakona za koje su se nadali da će vlasti usvojiti, a radnike smirivali i poticali na prekide štrajkova. Tako su štrajkovi, uz negativni publicitet u režimskim medijima, dobivali i pokude u glasilima pokreta pa se, primjerice, u listu “Robotnik” pisalo o štrajku kao “opasnosti po sindikat” (Barker 1987: 204). Tijekom rujna i listopada štrajkovi su jačali da bi se do sredine studenog taj val ugasio, a umorne radnike preplavio novi val razočaranja. Snage koje su jačale iz baze ostale su fragmentirane i nekoherentne, izolirane jedna od druge.

Ideja o radničkom samoupravljanju još je uvijek imala svoje pristaše. Njom se Solidarnost bavila prije nego je prešla na probleme birokratske naravi i pitanja priznavanja pokreta. Ona se pak nije razvila u samoj bazi - nego od strane intelektualaca koji su se do 1980. bavili i ekonomskim pitanjima. Najveći poticaj za preispitivanje ideje radničkog samoupravljanja došao je iz velikih tvornica u proljeće 1981. Nova je grupa, “Mreža” (*Sieć Organizacji Zakładowych NSZZ “Solidarność”*) povezivala aktiviste iz brojnih područja sindikata, započevši seriju diskusijskih sastanaka (Luszniewicz et al. 2008: 48). Krenuli su od zamisli da bi svako poduzeće trebalo i biti samofinancirajuće i odlučivati o vlastitim ciljevima produkcije, oslanjajući se, “ne na centralne direktive”, nego na “kriterij ekonomske racionalnosti”. Unutar poduzeća demokratsko radničko vijeće treba birati svog direktora i kontrolirati svakodnevno vođenje. Temeljna ideja bila je da sav ekonomski život treba biti tretiran kao slobodan prostor, očišćen od političkog utjecaja, gdje moć neće ležati u političkim odlukama, nego u “racionalnim silama tržišta”. A državni utjecaj na ono što se kasnije naziva civilno društvo trebao bi biti ograničen na indikativna sredstva, kao što su porezi, poticaji i slično. Nije tajna da su članovi “Mreže” idealizirali slobodno tržište, smatrajući ga jedinom alternativom centralnom upravljanju, ali ostaje nejasno kako bi s njim uskladili radničko samoupravljanje. Osim što je “tehnička i menadžerska inteligencija”

svojom antibirokratskom retorikom i navodnim pristajanjem na radničku emancipaciju pokušala iskoristiti “njihove [radničke] mišiće i samopožrtvovnost kako bi se obračunala s predstavnicima centralne države u poduzećima” koji su imali presudnu ulogu u upravljanju poduzećem²⁹.

Skupine “jednoznačno pro-samoupravnih aktivista” (Siermiński 2015: 13) nisu dijelile iste pozicije s “Mrežom”, pa je osnovana rivalska “Lublińska grupa” (*Grupa Lubelska* ili punog naziva: *Grupa Robocza na rzecz Międzyregionalnej Inicjatywy Współpracy Samorządów Pracowniczych*)³⁰. Ova je međuregionalna grupa, često nepošteno zapostavljena u povijesnim pregledima razvoja “Solidarnosti”, uspostavila “drugo središte pokreta”.

“Povjesničari koji pišu o Solidarnosti na engleskom jeziku uvijek se fokusiraju na Gdanjsk. Neki spomenu da je val štrajkova započeo 1980. u Lublinu, ali i to je rijetko. Možda zato što je tada većina novinara pristizala u Gdanjsk” (Kowalewski 2008: 111).

Lublińska je grupa snažnije od dominantne struje u Gdanjsku zastupala radničku kontrolu, za razliku od indikativnog planiranja³¹, preferirali su “ekonomsko planiranje odozdo”. “Gdanjsk” je predlagao da radnička vijeća upravljaju individualnim (javnim) poduzećima, no ne i to da ona preuzmu upravljanje cijelom nacionalnom ekonomijom, “Lublin” je tražio uspostavljanje regionalne koordinacije radničkih vijeća, a zatim nacionalne koordinacije kako se izgradilo integrirani sistem vijeća koja će upravljati i planirati razvojem cjelokupne ekonomije i cjelokupnog društva uz stvaranje Samoupravnog vijeća, neke vrste radničkog parlamenta (Kowalewski 2011: 350). Prema Kowalewskom (2008: 117), ideje prve grupe nisu bile problematične zbog nedostatka radikalnosti, nego što bi se vodeći njihovom idejom, samoupravljanjem isključivo na razini poduzeća ispustio odgovor na pitanje tko će upravljati ekonomijom kao cjelinom, a time bi se ostavio otvoren prostor za proboj tržišne ekonomije.

U jesen je porastao utjecaj Lublińske grupe među aktivistima. Na nekim područjima počelo se pripremati za “aktivni štrajk”. Za vrijeme takvog štrajka proizvodnja se ne prekida, radnici bi okupirali sredstva za proizvodnju i distribuciju i njima bi upravljali u skladu s raširenim potrebama. U tome se najviše istaknuo Loď, u čijem su ogranku “Solidarnosti” bili najaktivniji inicijatori Lublińske grupe, ujedno i grad s dugom poviješću borbe s glađu, čiji je

²⁹ <http://www.permanentrevolution.net/entry/806>

³⁰ Iz vlastite korespondencije s Kowalewskim, e-mail prijepiska "Praca magisterska - kilka pytań." 15. svibnja, 2016.

³¹ Indikativno planiranje je tip planiranja “kojim se ne nastoji utjecati na tok gospodarstva neposrednim odlukama središnjeg organa, nego drugim sredstvima” (Baletić et al. 1995: 209).

“najhitniji problem bila borba za opskrbu stanovništva”, a ne pitanje “tko će upravljati sindikatom” (Kowalewski 1982: 11). Samo dva mjeseca nakon marša gladi (srpanj 1981.) u kojem je sudjelovalo 30.000 žena, sistem snabdijevanja živeži ponovno se urušavao: bonovi za namirnice i potrošnu robu nisu bili nikakav jamac za poštenu raspodjelu. Stoga su članovi lokalne Solidarnosti uz kontrolu proizvodnje u industrijskim poduzećima, preuzeli i kontrolu distribucije tih, životno važnih komada kartona.

“Bili smo jedina regija u državi u kojoj je od tada bonove tiskala Solidarnost - prema sistemu koji smo mi uspostavili, a kontrolirala zajednička komisija sastavljena od našeg sindikata i gradskih vlasti. Bar je broj bonova, precizno uspostavljen, odgovarao potrebama društva” (Kowalewski 1982: 11).

Lođ je pokazao da radničko samoupravljanje može nadići razinu poduzeća i uspješno voditi ekonomiju. Ideja je dobila pozitivan odjek u mnogim granama sindikata, a aktivni je štrajk bio prihvaćen kao “revolucionarna strategija”, postojala je želja da se priprema štrajka proširi na druge regije i da tako istisne dominantnu samoograničavajuću taktiku (Kowalewski 2011: 350). Vlasti je ova inicijativa itekako ugrožavala, prije svega jer “onaj tko kontrolira raspodjelu hrane, on ima moć” - rekao je vice-premijer Mieczysław Rakowski Lechu Wałęsi (Kowalewski 1982: 11). No prije nego što se kompletna ideja dovede do realizacije, dogodit će se “prosinac 1981”.

Prvi ambiciozni pokušaj usuglašavanja ideja - u obliku izglasavanja službenog programa, i odabira vodstva - odvijao se na Prvom nacionalnom kongresu delegata Solidarnosti u Gdanjsku koji je trajao u dvije sesije, u rujnu i listopadu 1981 (Slika 6). Samoupravljanje je bilo među glavnim točkama dnevnog reda. U prvom je dijelu donešena rezolucija kojom se planiralo upozoriti vladu da će, ukoliko PZPR sam odluči donijeti zakon o radničkom samoupravljanju i poduzećima, Solidarnost tu odluku bojkotirati. Ta je odluka izazvala paničnu reakciju režima (Kowalewski 2011: 352), pri čemu je “antidemokratsko upravno vodstvo Solidarnosti - koje je zaboravilo na činjenicu da je na Kongres pozvano cijelo članstvo kako bi se izborilo za autentično samoupravljanje” između sesija požurilo s vladom pregovarati te pristalo na njen reakcionarni projekt “državnog poduzeća” (Siermiński 2015: 12). Zbog toga je atmosfera druge sesije bila poprilično usijana, ali se unatoč tome donijela

rezolucija s deklaracijom o nastavku borbe za autentično samoupravljanje (Uchwała programowa I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ “Solidarność”³²).

Ishod rasprava o samoupravljanju bio je da, iako ono postaje dijelom oficijalnog programa Solidarnosti, učinjeno je tek nekoliko koraka da se uspostave samoupravni komiteti na stvarnim radnim mjestima. U istom se programu Solidarnost redefinirala: nije više sindikat nego je ‘društveni pokret’ čiji je cilj potpuna reforma poljskog društva, a samoupravna republika njena glavna aspiracija. Dokument svjedoči o činjenici da je prva Solidarnost, barem deklarativno, pristajala uz ideju društvenog vlasništva (vlasništva radnika nad sredstvima za proizvodnju) i društvenog planiranja. Ono što je bitno, a napominje to sociolog Jan Sowa, u dokumentu se ne razlažu zahtjevi za slobodnotržišnom i kapitalističkom ekonomijom, niti za uspostavljanjem privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje: termin ‘privatno’ javlja se svega četiri puta na ukupno 50 stranica programa, a ‘društveno’ 150 puta (2015: 171-173).

“Problemi koji su iznešeni na taj način nisu samo lukavstvo kojim se trebalo prevariti cenzore. (...) Ne postoji razlog zbog kojeg bi radnici inzistirali na privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju. Uostalom, u Poljskoj Narodnoj Republici 80-ih godina 20. stoljeća privatno vlasništvo nije bilo toliko potisnuto kao u staljinističkoj Rusiji 30-ih. Bilo je različitih privatnika [*prywatniarze*], funkcioniralo je privatno vlasništvo nad zemljom i nekretninama, individualna poljoprivreda, privatna trgovina i tomu slično³³.” (Sowa 2015: 173)

Stoga, da im je zaista bilo stalo da se uvede privatno vlasništvo, u ovom bi se programu sigurno našao i taj zahtjev.

Radnička se pješadija sve više povlačila, nije vjerovala da može utjecati i na što, prestala je pohađati sjednice i skupove, pa je program, iako u svojoj srži radikalniji i ambiciozniji, prošao manje zapaženo. Ostvariti ovako velike ciljeve u zadanim političkim okvirima nije bilo moguće, posebice ako nije bilo sile koja bi se za njih izborila (prema istraživanjima javnog mnijenja u jesen 1981., “Solidarnost” je doživjela izrazit pad podrške: sa 62 % na 41 %³⁴).

³² Ovaj sam dokument već spomenula u uvodu. On se, dugo nakon 1989., nije niti spominjao niti citirao. A kada je 2005. pušten u prodaju DVD s digitaliziranim svim brojevima “Tjednika Solidarnost” i popratnom dokumentacijom, toga dokumenta nije bilo, iako, potpisan 7. listopada 1981., svjetlo dana ugledao je u istom tjedniku 16. listopada iste godine. (Sowa 2015: 170)

³³ Katherine Verdery (2005: 56) piše o “sekundarnoj ekonomiji” koja je osiguravala velik dio potrošačkih dobara i egzistirala parazitski na državnoj ekonomiji, a razvila se zbog toga što je državna ekonomija zanemarivala potrošnju.

³⁴ (Paczkowski 2001: 398)

Tada je nastupila posljednja faza pokreta (prema Ostu trajala je od kolovoza do prosinca 1981.), ona u kojoj ignoriranje političkih pitanja nije više opcija.

Konačan okršaj s državom više nije bio neizvjestan. Istovremeno s Wałęsinim pristajanjem na politiku, vlada je pripremala uvođenje ratnog stanja: u listopadu, na sjednici centralnog komiteta Stanisław Kania je ponudio ostavku s mjesta prvog sekretara Partije te je zamijenjen generalom Jaruzelskim, koji je zadržao i svoje mjesto ministra obrane pa mu je dvostruka funkcija omogućila brže donošenje odluka. Uslijedilo je instaliranje niza vojnih lica po ministarstvima. Dobro upućena u situaciju s njezinim članstvom i s vidnim padom morala, vlast je provokacijama, uhićenjima i policijskom naoštrenošću testirala spremnost Solidarnosti da uzvрати udarce. I dok su ranije uhićenja i nasilje uzrokovali masovne mobilizacije radnika, sada su njihove reakcije bile blaže i ograničene isključivo na lokalnu razinu.

Sastanci kardinala Glempa (nasljednik Wyszyńskog), generala Jaruzelskog i Wałęse, kojima se trebalo postići miroljubivi dogovor, “nisu završavali ničim (osim lapidarnih saopćenja)”. U cijeloj su zemlji izbijali lokalni štrajkovi, početak nove akademske godine donio je nove štrajkove na sveučilištima, koji “nisu davali satisfakciju nijednoj od strana” (Paczkowski: 2001: 400). Prosinac je bio pun napetosti, a za uvođenje ratnog stanja, već odlučenog na sjednici Politbiroa, još se samo čekao pravi trenutak. Članovi iz vodstva “Solidarnosti” vjerovali su da će konfrontacija započeti “u okvirima zakona, tj. nakon što Sejm izglasa određene zakone” (Paczkowski 2001: 402). 11. prosinca u Gdanjsku je započela sjednica zemaljskog odbora “Solidarnosti”, na kojoj je Andrzej Słowik, organizator štrajka u Loď iznio prijedlog o aktivnom štrajku i zatražio odobrenje nacionalnog vodstva sindikata. Delegati su se usuglasili da će se štrajkovima suprotstaviti donošenju zakona hitnu intervenciju (računali su da, ukoliko se i uvede nekakav tip izvanrednog stanja, tome moraju prethoditi zakonske izmjene), ako je potrebno, generalnim štrajkom. I održati će referendum o povjerenju naroda u režim. Kako su se rasprave približavale kraju počeli su stizati uznemirujući signali.

U prosinačkoj noći (s 12. na 13. prosinca) su specijalne jedinice Ministarstva unutarnjih poslova započele akciju. Jedinice ZOMO-a okružile su hotele u kojima su nakon sjednice Zemaljskog odbora “Solidarnosti” noćili članovi njenog rukovodstva i započela su uhićenja. Prekinute su sve telekomunikacijske veze, preuzeta je kontrola nad radijem i televizijom.

Rano ujutro započelo je emitiranje govora generala Jaruzelskog i obavijesti da se uvodi ratno stanje i uspostavlja Vojno vijeće nacionalnog spasa (WRON). Za svakodnevni život sindikalaca, ali i običnih građana ratno je stanje značilo još veća ograničenja: suspendirana je "Solidarnost", zabranjeno je djelovanje društvenih i profesionalnih organizacija, zabranjeni su sastanci, okupljanja i demonstracije, uveden je policijski sat, nadzor na kolodvorima i izlazima iz gradova, zatvarane su granice, cenzurirana korespondencija, zabranjene su sve novine (izuzev partijskih „Trybune Ludu” i „Żołnierza Wolności”)³⁵.

Ubrzo, u otprilike 250 tvornica i poduzeća diljem zemlje, započeli su štrajkovi kojima se zahtijevalo prekid ratnog stanja. Štrajkovi nisu dugo trajali i nisu poprimili opći karakter; nemoguće ih je bilo iskoordinirati - telefonske veze bile su prekinute, a vodstvo pozatvarano. Otpor bi bio utišan gotovo istog časa kad bi se na štrajkaškoj lokaciji pojavilo kakvo vojno lice koje bi zaprijetilo disciplinskim otkazom ili zatvaranjem prosvjednika, pogotovo ako bi u zaleđu imalo ZOMO-vce i specijalne vojne jedinice koje su bile spremne demonstrirati silu. Pacifikacije štrajkova uglavnom provedene su prijetnjama, otpuštanjima i zatvaranjima, na nekoliko mjesta provedene su upotrebom brutalne sile, pri čemu je najtragičnije - smrću devetorice - skršen otpor radnika u ugljenokopu "Wujek" u Katowicama.

³⁵ "Kalendarium Grudzień 1981." Encyklopedia Solidarności. posljednji put posjećeno: February 17, 2016. <http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=TL-1981/12>

VI. Nakon uvođenja ratnog stanja

Kao što se u kolovozu 1980. s nevjericom gledalo na rapidni uspjeh Solidarnosti, šesnaest je mjeseci kasnije pokret bio zatečen porazom. Njen preostali dio, oni koji nisu bili uhićeni, povukao se u podzemlje i odande planirao svoje akcije, prethodno ne zamišljajući da će ikad morati na taj način djelovati. Za pokret koji je bio toliko blizu otvorenim pregovorima s vlašću, ovakvo je povlačenje postalo opcija tek kad su shvatili da neće tako skoro biti legalizirani. Zbog otežane komunikacije u novonastalim uvjetima, već uzdrmano jedinstvo pokreta nastavilo se mrviti. "Solidarnost" je bila organizirana kao "labavi spoj svakojakih skupina koje su vođene svakojakim opozicijskim aktivnostima" (Ost 1990: 152). Zahtjev za oslobađanjem političkih zatvorenika poslužio im je kao zamjena za konkretan politički i ekonomski program - barem nešto u čemu su svi bili složni. Središnje upravljačko tijelo podzemlja bila je TTK, Privremena koordinacijska komisija, kojoj je na čelu bio Zbigniew Bujak. Orijehtirali su se većinom na propagandu, podzemni tisak, radio i televiziju, čisto da bi pokret održavali na životu i podsjećali simpatizere da "Solidarnost" još postoji. Sitne akcije i štrajkovi koje bi organizirali bile su beskorisne i neefikasne. Ideološki ili klasni kriteriji za prijam u pokret su bili sve manje jasni, praktički, svatko tko se pojavio s plakatom ili zastavom Solidarnosti postajao je dio kluba (Ost 1990: 153).

Osim što im je "protivnik" osakaćen, problemi u državi ostali su isti. Vlada je znala da se ne može vratiti na stanje prije ljeta 1980. i da joj je potreban nekakav oblik društvene podrške. Zato se nakon gašenja brojnih organizacija i udruga, nastojalo ne ostavljati prazan prostor iza njih pa su osnivane nove, "partijine" udruge. Međutim,

"1982. kulturni život nije bio naročito živ, dobrim dijelom to je i zbog izvođača i publike koji su sudjelovali u raširenom bojkotu kazališta, kina, klubova, čak i radija i televizije kako bi se solidarizirali s tisućama onih koji su i dalje bili zatvoreni. (...) [S]mijeh kao da je značio legitimaciju represije" (Ost 1990: 155).

Nadomještanje popularnog sindikata pokazalo se za Partiju izuzetno kompliciranim zadatkom. Vlasti su shvatile da je operacija formalnog raspuštanja sindikata toliko delikatna da su ju odgodile za jesen kada je Sejm izglasao zakon o radničkim sindikatima na temelju kojega su izvan snage stavljeni svi dotadašnji akti registracije sindikata, dok je za nove sindikate zakon predviđao mogućnost registracije isključivo na razini poduzeća i to tek od početka 1983. godine. S jednakim oprezom pokrenuli su stvaranje "vlastitih" sindikata. Tek u

lipnju 1983. godine registrirana je prva nadtvornička struktura (Savez sindikata radnika željezara). Dva mjeseca kasnije održan je prvi “opći susret sindikalista”, a drugi je organiziran skoro godinu dana kasnije (u svibnju 1984. godine). Potkraj studenoga 1984. godine, to jest više od dvije godine nakon izglasavanja zakona o radničkim sindikatima osnovano je Općepoljsko udruženje radničkih sindikata (OPZZ). Prema ovim “neosindikativnim” radnici su iskazivali snažan otpor i nepovjerenje. No, oni su ipak pridobili dio radništva: nikad nisu postigli stupanj sindikalizacije od 50 % koji je imala “Solidarnost” na svom vrhuncu, ali su tada okupljali 30 % zaposlenih (Paczkowski 2001: 431) .

Dio “civilnog društva” koji se uzdignuo i dotad postao svjestan sam sebe nije mogao biti tek tako ugušen. Stoga je period od 1982. do 1986. obilježen nastojanjima vlade da dobije potporu barem nekog dijela civilnog društva³⁶. Nisu je zatražili od političke opozicije ili radnika samih nego najprije od Crkve, potom od inteligencije, te još od mlade poduzetničke klase u nastajanju. Crkva, kao jedna od rijetkih institucija koje nisu ovisile o Partiji, našla se na prvom mjestu jer je još od prvih radničkih mobilizacija, onih iz 1956., bila spremna igrati ulogu posrednika. Često je izražavala neslaganja s nekim radikalnim idejama Solidarnosti pa nije imala načelnih problema kada je pozivala na odgodu ili prekid štrajka. Uz to, nije bila neiskusni pregovarač: crkvena je arhitektura doživjela građevinski *boom* - primjerice samo tijekom 1980-ih izgrađeno je u Poljskoj više od tisuću crkava³⁷ - unatoč stambenoj krizi i raspadanju javnih građevina. A ako promatramo njen odnos prema konkretnoj radničkoj borbi, “[z]asigurno, bilo bi pošteno naglasiti da se Solidarnost uvijek osjećala puno bliže Crkvi nego Crkva njoj.” (Ost: 1990: 157).

Posljedice nesigurnosti i osjećaja ugroženosti vlade koja se manifestirala uvođenjem ratnog stanja trebalo je sanirati. “Neoudruge”, pokušaji otvaranja kulturne sfere, i dijalog s Crkvom bili su prvi koraci, a uslijedilo je i polagano ublažavanje kontrole tiska. Neke su novine su ponovno počele s publikacijama, autori su mogli diskutirati i pregovarati s cenzorima, a prijelomni trenutak bilo je dopuštanje rada disidentskog časopisa *Tygodnik Powszechny* u proljeće 1982. i debata koja se u njemu razvila 1983. netom nakon ukidanja ratnog stanja, između urednika časopisa i vladina službena glasnogovornika. Iste je godine dogodila se prva

³⁶ Valja nadodati da tada termin “civilno društvo” još nije bio u upotrebi, dio društva koji danas smatramo civilnim društvom nije se identificirao s tom etiketom (Załęski, Fałkowski 2013). Zbog toga navodni znaci.

³⁷ Gintoff, Vladimir. "These Churches Are the Unrecognized Architecture of Poland's Anti-Communist "Solidarity" Movement." ArchDaily. March 07, 2016. posljednji put posjećeno: May 03, 2016. <http://www.archdaily.com/782902/these-churches-are-the-unrecognized-architecture-of-polands-anti-communist-solidarity-movement>

od tri amnestije političkih zatvorenika (1983., 1984. i 1986.)³⁸, a posljednja u nizu, ona iz 1986., označila je i konačno ispunjenje (jedinog) zahtjeva podzemne “Solidarnosti”. Nepovjerenje koje je “Solidarnost” gajila prema vlastima, posebice nakon prosinačkih događaja iz 1981., nije nestalo. Amnestija ih je učinila dodatno zbunjenim i sumnjičavim, nisu bili sigurni je li ona ozbiljan poziv na dijalog ili samo kratkotrajan performans, način da se državni vrh umili zapadnim silama.

U međuvremenu, članstvo “Solidarnosti” raspršilo se u još više frakcija, većina kojih je krenula u smjeru napuštanja samoupravnog projekta i okretanja liberalizmu i slobodnom tržištu. To je bio značajan obrat ukoliko se prisjetimo kako su nakon uvođenja ratnog stanja Solidarnost su podržale ljevičarske udruge iz inozemstva, primjerice IKL (Međunarodna komunistička liga) u Austriji sloganom “*Solidarność* na vlast” ili Fourth International Tendency iz Velike Britanije koja je u svom glasilu “International” u siječnju 1982. objavila temat “Poljska i ljevica”. Iz Francuske je od Koordinacijskog odbora Solidarnosti³⁹ stizala materijalna pomoć i “moralna” podrška⁴⁰ za radničku klasu iz podzemlja, no uskoro se u dogodio preokret: vođe su podzemne Solidarnosti napravile svoj politički izbor, bez da su se usuglasili s društvenom bazom iza koje su stajali te su ubuduće podršku tražili kod Ronalda Regana i Ivana Pavla II. Uz to, na Zapad je upostojala snažna ofenziva da se kontrolira pomoć koja se šalje “Solidarnosti” i da se likvidira upravo ona koja pristiže radničkoj klasi od sindikalnih udruženja i ljevice (Kowalewski 2008: 126).

Nadalje, kritika pokreta upućena iz desnih krugova postajala je sve glasnija: krenula je od *underground* časopisa *Niepodległość* i *Polityka Polska*, a od 1984. sve je prisutnija i prominentnija. Dok je pokret krasio elitizam uskih intelektualnih krugova, 70-ih, imao je za njih značaj, ali ne i poslije, kada je podlegao “prosječnom mentalitetu realnog socijalizma” (Ost 1990: 166). Konkretno, “mentalitet realnog socijalizma” označavao je sve dobrobiti koje je sindikat izborio za svoje radnike, a koji su se u tom trenutku instalirali kao glavna prepreka ekonomskim reformama. “Prva Solidarnost” borila se da se osiguraju slobode građana u demokratskoj javnoj sferi, a ne u ekonomskoj, no dominantna premisa pokreta “nema

³⁸ http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=D02375_Amnestie

³⁹ Osnovan 13. prosinca 1981., među glavnim osnivačima bio je i Z. M. Kowalewski.

⁴⁰ Što se tiče materijalnog, najčešće se uzvana krijumčarilo strojeve za tisak, radio-odašiljače i walki-talkie, a s “moralnom podrškom” povezana je zanimljiva priča. Za vrijeme ratnog stanja, Francuski su aktivisti prema Poljskoj usmjerili 10.000 balona s Bornholma, danskog otoka na Baltičkom moru kako bi dostavili informacije od disidenata iz inozemstva. Vlasti su očekivano, o tome izvještavale kao o “antipoljskoj propagandi”, ali je dio uspjeha akcije bio u tome što su uopće izvjestili te je do naroda došla vijest o podršci izvana. (Legarski 2014)

ekonomskih reformi bez političkih”, polako se preokrenula: “nema političkih reformi bez ekonomskih” (Ost 1990: 168) pa su pred epidemičnom obranom marketizacije ustuknuli i gorući lijevi teoretičari. Jerzy Strzelecki, 1981. savjetnik “Solidarnosti” oko pitanja samoupravljanja, 1982. u tiskovinama Partije denunciran kao lijevi anarhosindikalist, godine 1984. postaje vodeći zagovornik liberalnog koncepta vlasničkih prava. Jadwiga Staniszkis, još jedna istaknuta lijeva teoretičarka 1981., također slično završava: vjerujući da je progres u Poljskoj moguć samo kroz procvat privatnog vlasništva.

“Prva Solidarnost” nerazdruživo je povezivala i sindikalnu borbu i pokret za sistemske političke reforme. Tijekom ratnog stanja tek je nekoliko podzemnih ćelija koje su djelovale u tvornicama održavalo izvorni, sindikalni obris “Solidarnosti”. Kasnije je vodstvo veću važnost dodijelilo sistemskim reformama, i to isključivo na nacionalnoj razini. 1986. u vodstvu se vijećalo o novoj organizacijskoj strukturi, a jačale su i dvojbe oko toga treba li još uvijek potrebno nastupati kao sindikat. Na tvorničkim razinama, neki su aktivisti pokušali ponovno uvesti sindikate u prvotnom obliku, pod istim prepoznatljivim imenom, ali vodstvo je to ignoriralo, gledajući na sebe kao na puno veće igrače. U rujnu 1986. Wałęsa odlučuje i stvoriti novo vodeće tijelo, TRS (Privremeno vijeće) stavljeno od prominentnih članova, uključujući i one iz TKK-a. Njihov je zadatak bio vratiti legalnost “Solidarnosti”. Bilo je to razdoblje organizacijskog kaosa unutar “Solidarnosti”, a na vidjelo je izašao i širok spektar unutarnjih razlika, čak i osobni konflikti pojedinih članova s Wałęsom. (Ost 1990: 162)

Radna grupa (*Grupa Robocza Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”*) sastavljena od Wałęsinih oponentata (Andrzej Gwiazda, Seweryn Jaworski, Marian Jurczyk, Jerzy Kropiwnicki, Grzegorz Palka, Jan Rulewski, Andrzej Słowik, Stanisław Wądołowski) koja se suprotstavila njegovom TRS-u, inzistirajući na obnovi “Prve Solidarnosti”, smatrajući da je prioritet obnova statutarnog tijela sindikata u sastavu iz 1981., a da bi u sljedećoj etapi u taj sastav mogli uključiti i aktiviste koji su se počeli isticati tek u podzemlju⁴¹. Radnu je grupu podržavalo tek nekoliko regionalnih struktura, među jačima samo Łódź i Szczecin.

Prihvatajući pro-tržišne stavove, kao što ih je prihvatila i tadašnja poljska vlada, Wałęsa i članovi TTK-a i TRS-a, u travnju 1987. potpisuju dokument kojim zahtijevaju opsežnu privatizaciju poljske ekonomije i koji je, pod opaskom Ryszarda Bugaja, ekonomista iz

⁴¹ "Grupa Robocza KK „S”" Encyklopedia Solidarności. posjećeno 22. veljače, 2016. http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=T01655_Grupa_Robocza_KK_„S”

lijevih krugova "Solidarnosti", nemoguće prepoznati kao program sindikata. Uz to, nije se značajno razlikovao od vladina prijedloga vođenja ekonomije (Ost 1990: 168), zbog kojeg je vlada Zbigniewa Messnera čak održala referendum (27. studenog 1987.) priželjkujući podršku javnosti za novu etapu reformi.

Reforme su označavale liniju raskola, kako unutar partije, tako i unutar "opozicije" pa je stvaranje alijansi i spajanje proreformskih, odnosno antireformskih tabora nekadašnjih suparnika djelovala kao logična opcija. Već tada se moglo pretpostaviti da reforme neće ići na ruku najugroženijih, a oni koji su im se otvoreno protivili - radikalni dio "Solidarnosti", Wałęsini oponenti iz GR-a, s jedne strane i vodstvo OPZZ-a, s druge - bili su osjetljiviji prema zahtjevima radničke klase. No reformisti na svakoj od politički suprotstavljenih strana imali su bolje zaleđe, odvažniji nastup, više medijskog prostora, dakle i veće šanse da će ih narod prihvatiti i prepoznati. Sada su opet, nakon burnih zimskih događaja 1981., obje su pregovaračke strane imale što ponuditi jedna drugoj: vladi je trebala legitimnost i društvena stabilnost koju je opozicija mogla ponuditi, a opoziciji (onoj pri "Solidarnosti") je od države trebalo jamstvo društvenog pluralizma. Ovoga puta prepreka Solidarnosti za ostvarenje neokorporativnog saveza nije bila vlast, niti Partija nego činjenica da ona sama više ne zastupa kolektiv koji broji deset milijuna ujedinjenih radnika.

Baza nekadašnjeg sindikata, njezin *rank-and-file* nije bila zadovoljna. Zahtijevali su reformu koja bi odmah polučila rezultate, omogućila im bolje uvjete rada i podigla standarde života, a ne onu koja će podrazumijevati rezove i neuvjerljivo obećanje da će jednom biti bolje. Protestirajući protiv rasta cijena, koliko god nevjerojatno zvučalo, našli su se potpuno suprotstavljeni svojim vođama, budući da su poskupljenja, odnosno približavanje tržišnim cijenama za njih bili neizostavan dio reformi. Svoje su neodobravanje pokazali nizom štrajkova u proljeće i ljeto 1988., no "Solidarnost" im je pružila vrlo mlaku podršku.

"Tim radnicima nije bilo do marširanja s transparentima niti do distribucije proizvoda sofisticirane intelektualne štampe. Oni su zahtijevali konkretna poboljšanja, a ne nužno reforme koje je Solidarnost nametala" (Ost 1990: 182).

Njihovi su štrajkovi nalikovali štrajkovima "Prve Solidarnosti". Jedino što su prvi bili štrajkovi nade, a ovi su bili štrajkovi očajanja - bili su to štrajkovi novih naraštaja, suočenih s nepostojećom perspektivom: mladež bez ušteđevine, nerješnog stambenog pitanja, s ekonomskom migracijom kao jedinom sigurnom rezervom. "Solidarnost koju su oni

podupirali bila je ideja, a ne stvarna institucija.” (Ost 1990: 208) Mnogi aktivisti “Solidarnosti” nisu znali tko su ti štrajkaši, a starija garda sindikalista nije pokazivala razumijevanje za probleme mlađih radnika. Kada su radnici brodogradilišta “Lenjin” u Gdanjsku krenuli u štrajk, Lech Wałęsa im se pridružio, “ali ne u kombinezonu nego u poslovnom odijelu”, već uživljen u ulogu državnika: “Ne štrajkam, ali nisam ni protiv vas” (Ost 1990: 182).

U kolovozu, na deseti dan štrajka, koji se odvijao u sedam vojvodstava, među kojima su najžešći bili oni u šleskim rudnicima⁴², ministar unutarnjih poslova, general Czesław Kiszczak objavio je da je spreman za razgovor i poziva Wałęsu. Tako su vlada i vodstvo “Solidarnosti” otvorili sezonu pregovora, 31. Kolovoza 1988., na godišnjicu potpisivanja sporazuma u Gdanjsku - bila je to uvertira za pregovore Okruglog stola - konkretno, Kiszczak je obećao Okrugli stol, a Wałęsa je obećao ugasiti štrajkove. Teško je uvjerio radnike da je prekid štrajka baš to što im treba, ali je uspio (dio ga je svakako optuživalo za izdaju). Do jeseni 1988, dvije su strane skicirale povijesni zakon koji bi jamčio praktički kompletnu slobodu civilnog društva.

⁴² Čak i 1988., kad je stistem stajao na klimavim nogama, ovi štrajkovi nisu kao svoj zahtjev postavljali rušenje komunizma. Kako su radnici rudnika Manifest Lipcowy u Jastrzębiu-Zdroju naglasili: to je isključivo bio štrajk radničke klase, “čak, komunistički”. Štrajk rudara u Jastrzębiu-Zdroju izvrsno je dokumentiran filmom Andrzeja Piekutowskog “Górnicy ‘88” (1989.).

VII. Okrugli stol i prvi izbori

Pripreme za Okrugli stol počele su u kolovozu 1988., a nekoliko tjedana nakon toga otpušten je Messnerov kabinet (Zbigniew Messner bio je na mjestu premijera od 1985., a neuspješan bojkotirani referendum o reformama iz 1987. i niz štrajkova u ljeto 1988. potakli su Sejm da mu ne izgleda povjerenje) te je uspostavljena nova, “radikalno drugačija vlada” pod vodstvom Rakowskog. “Prijedlog Rakowskog - nekad popularnog, posebno u intelektualnim krugovima - trebao je zamijeniti dogovore koji bi se trebali voditi sa Solidarnošću” (Kuroń, Żakowski 1996: 262) - procjenilo se da su njegova popularnost i sklonost reformama dovoljne da smire nemire. Osim što je kočio pripreme Okruglog stola, dosta nepopularan potez učinio je samo tri dana nakon dolaska na vlast: u studenom 1988. donosi odluku o gašenju gdanjskog brodogradilišta. Sama struktura njegove vlade ukazivala je na neoliberalan preokret i došla kao šok za mnoge promatrače u Poljskoj i izvan nje. Ireneusz Sekuła, biznismen, imenovan je zamjenikom premijera, a Mieczysław Wilczek, slavni i bogati poduzetnik, po standardima tog vremena, postaje ministar industrije. Među zagovornicima radikalnih reformi bio je i drugi zamjenik, Kazimierz Olesiak, koji je ubrzo postao poznat kao dosljedan zagovornik slobodne cijene hrane, i očito slobodnog tržišta općenito, te ministar financija Andrzej Wróblewski, ranije uključen u razgovore s MMF-om i njihovoj asistenciji u Poljskoj (Kowalik 2012: 57-58). Tako sastavljena vlada energično se primila temeljitih reformi: “donosi liberalni zakon o ekonomskoj djelatnosti koji dopušta stvaranje privatnih poduzeća i zakon o tvrtkama s inozemnim kapitalom koji bi trebao privući zapadne investitore” (Kuroń, Żakowski 1996: 263).

Koliko god mu je ugled u narodu opao, Wałęsa je bio previše bitan, da bi ga se izostavilo iz političkog života. A tih je dana skupljao bodove: na slavnoj televizijskoj debati, koju je pratila cijela Poljska, s vođom suparničkog, pratijskog, sindikata Alfredom Miodowiczem⁴³, pokazao se daleko uvjerljivijim, a dodatno ga je osnažila podrška koju je primao izvana (u Gdanjsku se susreo s Margaret Thatcher⁴⁴ (Slika 7), u Parizu ga je tadašnji predsjednik Mitterrand prozvao “glavom države”⁴⁵). Uskoro je i Rakowski shvatio da ga ne može isključiti iz pregovora. Pred kraj 1988. Wałęsa je osnovao Građanski komitet, organizaciju

⁴³ *Debata Wałęsa-Miodowicz (30.11.1988)*. Program Pierwszy Telewizji Polskiej.

<https://www.youtube.com/watch?v=GHOL2Jlfs0o>

⁴⁴ Usp. Thatcher in Poland. YouTube. 2007. posljednji put posjećeno: June 06, 2016.

<https://www.youtube.com/watch?v=cADKFsQR12s>

⁴⁵ Međunarodna podrška upućena Wałęsi bila je i ranije vidljiva. Primjerice, 1983. dodijeljena mu je Nobelova nagrada za mir.

koja je bila direktno političko oružje Solidarnosti. Formiran i vođen gotovo ekskluzivno od strane liberalnih intelektualaca, Komitet je ovlašten da zastupa "Solidarnost" u pregovorima s vladom. Svoje je pregovarače rasporedio u petnaest komisija koje pokrivaju područja kao što su politička reforma, sindikalni pluralizam, ekonomska politika, stambeno pitanje, poljoprivreda, obrazovanje, kultura i društvena komunikacija, okoliš, manjinska pitanja i sl., a svaka je od njih bila zadužena da sastavi program s kojim će nastupati na pregovorima.

Okrugli stol započeo je 6. veljače 1989. i trajao do 5. travnja iste godine. Za diskusiju je predviđeno tri tematske skupine - ekonomska i socijalna politika, političke reforme te sindikalni pluralizam - s dodatnih devet podskupina. Još u jesen je odlučeno da će za pregovaračkim stolom sjediti 56 osoba, suprotstavljene strane i promatrači, a u tu je svrhu dizajniran poseban stol (Slika 8), takav da za njega doista može sjesti pedeset i šestoro ljudi⁴⁶. Činjenica da se ovaj komad namještaja u navedenom razdoblju koristio samo dva puta, također je simptomatična. Događaj se na kraju pretvorio u "mašineriju od nekoliko stotina osoba" (Paczkowski 2001: 455), točnije 452 osobe⁴⁷ bile su aktivne unutar radnih skupina, neformalnih ili privatnih sastanaka (od kojih su najpoznatiji pregovori vrlo elitističkog karaktera u Magdalenki, naselju udaljenom petnaestak kilometara od Varšave).

Pregovori su bili dočekani s pompom, praćeni su i na Istoku i na Zapadu, a "okrugli stol postao je pomodan u Srednjoj i Istočnoj Europi u sezoni 1989/1990." (Chwalba 2011: 18). U kolektivnom sjećanju Poljaka on zauzima posebno mjesto, to je "mitologizirani prijelomni trenutak" (Chwalba 2011: 22) unatoč činjenici da je za određena rješenja, posebice ekonomska, on označavao jedan od posljednjih stadija, onaj čisto formalne naravi. S druge strane, događaj nije izazvao velik entuzijazam među radnicima. Anketa Video Studija Gdańsk, provedena u brodogradilištu pred sam kraj sesije Okruglog stola⁴⁸ koja je od radnika tražila da izreknu svoj sud o aktualnom događaju (usput i o budućnosti brodogradilišta) otkrila je pozamašnu razinu rezignacije među njima. Često začuđeni što su uopće upitani, odbijali su komentirati "politička pitanja", a očekivanja i ocjene Okruglog stola najčešće su bile lakonski izražene: "Ne znam", "Vidjet ćemo", "Ne očekujem ništa", "Ne interesira me to

⁴⁶ Video Studio Gdańsk. "Mebel – Stół Okrągły I Inne Stoły." Ninateka. 1989. posljednji put posjećeno: May 17, 2016. <http://ninateka.pl/film/mebel-okragly-stol-i-inne-stoly>

⁴⁷ Dudek, Antoni. "Okągły Stół." Encyklopedia Solidarności. posjećeno 23. veljače 2016. http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=D01492_Okrągły_Stół

⁴⁸ Video Studio Gdańsk. "Nastroje Wśród Stoczniovców Po Okrągłym Stole." Ninateka. 1989. posljednji put posjećeno: May 17, 2016. <http://ninateka.pl/film/nastroje-spoleczne-podczas-okraglego-stolu>

previše”, “Biti će što oni odluče”, “Ništa se neće promijeniti”... Bilo im je jasno da njih za tim stolom nitko ne zastupa.

Za razliku od političkog “stola” za kojim dvije suprotstavljene stranke traže kompromisno rješenje (pitanje slobodnih demokratskih izbora, legalizacije sindikata i dr.), ekonomskim “stolom” zasjedali su ekonomisti koji su imali više toga zajedničkog - gotovo svi su bili za ekonomske reforme i slobodno tržište (Kowalik 2012: 60). Za političkim “stolom”, nakon duljeg cijenkanja, dogovorena je reorganizacija najviših državnih organa, uvođenje drugog doma (Senata) i funkcije predsjednika države i promjena izbornog zakona. Predviđeno je održavanje “poluslobodnih” izbora, nakon kojih bi prvi sljedeći bili slobodni. Vlada je odstupila od svog najbitnijeg zahtjeva o održavanju izbora s jedne liste i na temelju zajedničke deklaracije. Sva mjesta u Senatu i 35 % mjesta u Sejmu trebala bi biti popunjena na temelju slobodnih izbora, dok će ostalih 65 % biti izabrano s liste PZPR-a i njegovih koalicijskih partnera ZSL-a i SD-a. Uz to, relativno brzo su postigli dogovor i o tome kako će se odviti legalizacija "Solidarnosti", što se na kraju dogodilo 17. travnja odlukom Regionalnog suda u Varšavi.

Pripreme za izbore mogle su početi. Izvanpartijska opcija, izuzev manjih grupa disidenata odmetnutih od “Solidarnosti” koji su imali svoje liste ili koji su pozivali na bojkot, vodila je kampanju pod pokroviteljstvom Građanskog komiteta. Neosporiva prisutnost “Solidarnosti” u društvenom životu, još uvijek zavidna razina popularnosti, pa čak i jaka vizualna prepoznatljivost u javnom prostoru, omogućili su joj izvrsne uvjete za dobar izborni PR. Imali su šarolik spektar simpatizera koji su bili spremni sudjelovati: od povorki i volonterskog raspačavanja propagandnih materijala, medija koji su im naklonjeni (*Gazeta Wyborcza*, prvi slobodni medij, i danas vodeće glasilo liberala) do podrške umjetnika i kulturnjaka, uključujući i zvijezde sa zapada kakve su Jane Fonda, Yves Montand ili Steve Wonder. Kampanja je krenula dinamično. Na izbornim se plakatima svaki od kandidata fotografirao s Wałęsom što je dodatno osnaživalo mit o zajedništvu i složnosti “Wałęsina tima”. Nerijetko je imala ofenzivni karakter: manje se mjesta posvećivalo ekonomskim pitanjima i revindikacijskim parolama, a većina je fokusa bila na opisu i razotkrivanju despotskog karaktera vlasti i naglašavana ovisnosti NR Poljske o Velikom Bratu. Ilustrativni primjer poznati je plakat “Točno u podne” (Slika 9) koji uz agresivnu prokazivačku retoriku predstavlja i poljski put u kapitalizam po anglo-saksonskom modelu (Kowalik 2012: 15).

Odaziv birača 4. lipnja 1989. iznosio je 62 % (u nekim je vojvodstvima, primjerice lođskom, iznosio još i manje, 53,28 %⁴⁹). Sam izborni događaj tekao je bez incidenata, kako Paczkowski ističe, veći je dojam izazvala vijest o masakru mirnog studentskog prosvjeda u Pekingu. Na 161 mjesto u Sejmu birano na slobodnim izborima “Wałęsin tim” dobio je 160, a na 100 mjesta u Senatu osvojio je 92. Predsjedničko i premijersko mjesto, nakon sitnih natezanja, popunili su general Wojciech Jaruzelski i Tadeusz Mazowiecki, prema dogovoru “vaš predsjednik, naš premijer”⁵⁰. Iako sami izbori ne označavaju vrhunac reformi, dio su procesa transformacije sustava, šok terapije kojom će se u Poljsku uvesti niz neoliberalnih reformi. Politički vođe na vlast dolaze izborima, dok se ekonomijom upravlja sukladno postulatima Milтона Friedmana. Stoga i spominjanje nesretnog kineskog događaja nije puka trivija, u tom su se trenutku obje zemlje, Poljska i Kina, mogle priključiti onome što Naomi Klein naziva “fridmanitskoj revoluciji”.

“Slučajnost je neobična, ali se pokolj na trgu Tienmen zbio onog istoga dana kad je Solidarnost u Poljskoj premoćno pobijedila na izborima - 4. lipnja 1989. Na neki način, bila su to dva dijametralno suprotna primjera doktrine šoka. Obje države morale su iskoristiti šok i strah da bi ostvarile preobrazbu u slobodno tržište.” (Klein 2008: 189).

⁴⁹ Dudek, Antoni. "Wybory Czerwcowe." Encyklopedia Solidarności. posjećeno 24. veljače, 2016. http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=D01495_Wybory_czerwcowe

⁵⁰ Michnik, Adam. "Wasz Prezydent, Nasz Premier." Wyborcza.pl. posjećeno 24. veljače, 2016. <http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127291,3645049.html> (tekst je izvorno objavljen u *Gazeti Wyborczy* 3. srpnja 1989.)

VIII. Što je dovelo do urušavanja sistema?

Da bi se utvrdili razlozi propasti socijalizma treba razmotriti odnos i specifičnosti dvaju sistema - kapitalističkog i socijalističkog. Iako historijska znanost za velike prekretnice voli uzeti velike događaje, slom komunizma, propast SSSR-a i Istočnog bloka ne može se objasniti izdvojenim djelovanjem pojedinaca ili izdvojenim događajima. Kako piše Jan Sowa (2015: 145), papa, pozivajući Poljake i Poljakinje da se ne boje, ponašao se kao mudri kralj iz Maloga princa Saint-Exupérija - naređuje zalazak sunca kada se dan približavao kraju.

Već tada nepopularan u poljskom narodu, za njih simbol degeneracije birokratskog sustava, pojam *nomenklatura* počeo dobivati negativne konotacije i preko granica. U prvim hladnoratovskim godinama činovnički je sektor partijskih *kadrova*, koji je činio zapovjedni sustav lenjinističkih država, u inozemstvu promatran s poštovanjem i nevoljkim divljenjem, primjerice pedesetih godina, a čak i tijekom šezdesetih,

“opći ton zapadnih, posebno američkih, komentara tajnu svjetskog uspjeha komunizma vidio u organizacijskom sustavu komunističkih partija - u masi monolitnih, nesebičnih kadrova, u lojalnom (iako brutalnom) provođenju ‘linije’” (Hobsbawm 2009: 402).

Tek se kasnije razvila ideja da kriza cijelog Istočnog bloka potječe iz nemogućnosti birokratskog sistema da osigura, kako slobodu i demokraciju, tako i opskrbu robom. Većina je promatrača sa Zapada za krizu na Istoku krivila plansku ekonomiju, ne uzevši u obzir to da uspjeh kako tržišne, tako i planske ekonomije ovisi o društvenim odnosima u kojima funkcioniraju (Brenner 2016).

Nevolja centralnog planiranja leži u tome da ga je teško realizirati u najstrožem smislu, ne što je ono samo nemoguće nego što sistem ne može postići neophodnu maksimalnu suradnju svih jedinica - menadžera i radnika (za razliku od radničkog samoupravljanja). Budući da nema kontrolu nad viškovima (*output*) niti nad sredstvima za proizvodnju, kao što je to slučaj u sustavu radničkog samoupravljanja. Uz to, rast proizvodnje se u pravilu temelji na povećanju broja zaposlenih, a ne kao u kapitalizmu na povećanju stope eksploatacije istog broja radnika, pa rizik nezaposlenosti ne igra ulogu ucjene za povećanje učinkovitosti. Menadžeri također nemaju istu vrstu motivacije kao oni u kapitalističkim poduzećima budući da ne mogu direktno prisvojiti profit. Umjesto maksimiziranja profitne stope, pojedini menadžeri su nastojali ispuniti cilj koji su im zadali planeri, a zauzvrat bi dobili bonus. Činjenica je da su

menadžeri zbilja sve radili da bi postigli te bonuse: proizvodili bi robu slabije kvalitete, lažirali podatke o imputima i sl. Također vodili bi brigu da ne prekorače daleko iznad zadane norme - ako poduzeće dokaže da zadano može ispuniti, plan za naredni period uvijek će zahtijevati od poduzeća da proizvede za određeni postotak više od onog što je proizvedeno u prethodnom razdoblju (Lebowitz 2012: 45). U takvoj situaciji, aparat ne zna s kakvim resursima poduzeće zaista raspolaže i koliko su poduzeća zaista efikasna - a kako nema "objektivnog" kriterija kojim bi ocijenio efikasnost mora stvoriti izravne osobne odnose kako bi osigurao učinkovitost - kao rezultat javlja se "korupcija" kojom aparatčici svoje sljedbenike postavljaju na menadžerska mjesta - kako bi stvari bolje funkcionirale. To ne isključuje korištenje terora protiv menadžera i radnika za poboljšanje učinka (Brenner 2016).

Ovakva organizacija radnog okruženja izazivala je u radnicima distanciranje i otpor. Budući da su i sindikalne organizacije (izuzmemo li nezavisnost "Solidarnosti" u Poljskoj) bile pod kontrolom partije i pošto su partijske i direktorske funkcije često spajane, u procesu proizvodnje neprekidno su se osjećale direktive partije - a po mišljenju radnika one su bile nepotrebne i štetne. Već olabavljenu vezu radnika i "radničke države" nisu spašavali ni proizvodni rituali pod pokroviteljstvom partije poput natjecanja radnih jedinica, dobrovoljnih radnih akcija i raznoraznih svečanosti - baš poput Wajdina "Čovjeka od mramora" (Slika 10)⁵¹, radnici su mrzili te "iznuđene izraze njihove navodne odanosti socijalizmu" (Verdery 2005: 47).

Centralno planiranje dovodi do rasipanja, pogrešnih investicija i kroničnih nedostataka u opskrbi jedne vrste robe, a povezanih s hiperprodukcijom druge. Mađarski ekonomist Kornai to naziva "ekonomijom oskudice/nestašice" (Kornai 2011: 79). Kronična je oskudica bila dio života realnog socijalizma: nestašica živežnih namirnica, nabujalo crno tržište, zamjenski proizvodi, stajanje u redovima pred dućanima s hranom, prazne police (Slika 11) i prazna *siatka na zakupy*⁵². Sve učestalije je razmjena posredovana bonovima, koji, uz to što su znali biti nepošteno distribuirani (najveća se razlika očitovala u bonovima za kupnju automobila), nisu bili jamstvo da će se do željenog proizvoda doći⁵³. U skladu sa socijalističkim egalitarizmom, postojala je vrlo jednostavna predodžba o tome što su osnovne

⁵¹ *Człowiek Z Marmuru*. Directed by Andrzej Wajda. Poljska: Film Polski Film Agency, 1977.

⁵² Polj. *siatka na zakupy*, rus. *avoska* - mrežasta vreća za kupovinu, istaknuti kulturni fenomen socijalističke svakodnevice.

⁵³ "Życie Na Kartki." PolskieRadio.pl. Posjećeno 3. ožujka, 2016.

<http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/320244,Koniec-zycia-na-kartki>

potrebe ljudi, za razliku od kapitalističkog sustava koji je konstantno izmišljao i servirao kupcima nove potrebe. Ponekad je bilo teško zadovoljiti i te osnovne potrebe pa su potrošačke frustracije varirale: od ozbiljnih pobuna uzrokovanih nestašicom ili previsokim cijenama do žudnji za brendiranim proizvodima zapadnog tržišta⁵⁴. U Poljskoj su te frustracije prerastale u štrajkove i marševe (Slika 12), a ondje su organizirane i potrošačke grupe, inače smatrane zapadnim fenomenom - primjerice, Zaklada potrošača (*Fundacja Konsumentów*) - osnovana 1981. pod okriljem "Solidarnosti" (Mazurek 2007: 321). "Srazmjerno zanemarivanje potrošačkih interesa dalo je potrošnji duboko politički karakter" (Verdery 2005: 56) i jak povod za organizaciju "političkog gnjeva".

Hobsbawm napominje da je sedamdesetih godina bilo jasno ne samo to da ekonomija posustaje, već i da su se osnovni društveni pokazatelji kao što je smrtnost, prestali poboljšavati.

"To je možda više od bilo čega potkopalo vjeru u socijalizam, jer njegova sposobnost da poboljša život običnih ljudi pomoću veće socijalne pravde nije prvenstveno ovisila od sposobnosti da se stvori veće bogatstvo." (2009: 402)

Prosječno očekivanje trajanja života pri rođenju u SSSR-u, Poljskoj i u Mađarskoj tijekom posljednjih dvadeset godina prije pada komunizma stagniralo je ili čak s vremena na vrijeme padalo,

"što je bio uzrok velikoj zabrinutosti, jer se očekivano trajanje života u većini zemalja nastavilo povećavati (uključujući, to treba reći, i Kubu i azijske komunističke zemlje za koje imamo podatke)" (Hobsbawm 2009: 402).

Uz to, počeli su i valovi emigracija: iz Poljske se od 1980 do 1986. iselilo više od 700 tisuća ljudi, među kojima su osobe do 35 godina starosti činile dvije trećine (Paczkowski 2001: 443).

Dok polazna točka za bilo kakvu analizu državno socijalističkih sustava mora biti njihova unutarnja proturječnost, njihova rastuća kriza u posljednja dva desetljeća prije sloma treba se

⁵⁴ Pravi izraz te žudnje nalazimo u proizvodnji surogat proizvoda najpoznatijeg gaziranog napitka: u PRL-u je to bila "Polo Cocta (slično kao u Jugoslaviji Cocta) - "simbol težnje za poboljšanjem životnog standarda, znak čežnje za nedostižnim šarenim svijetoma američkih supermarketa s punim policama. Taj se svijet tek mogao naslutiti na temelju paketa od rodbine iz Amerike ili neke druge zepadne zemlje - te željno iščekivane metonimije boljitka." (Bogusławska 2013: 111)

razumjeti u kontekstu njihovog položaja unutar svjetskog kapitalističkog sustava. Pod pritiskom vojnog jačanja SAD-a zadnjeg desetljeća, državno socijalističke su ekonomije morale djelovati još brže kako ne bi nazadovale politički i vojno. Kako je postajao sve uključeniiji u svjetsku ekonomiju, realno postojeći socijalizam nije bio imun na financijske šokove sedamdesetih godina. Sovjetski savez postupno dopušta ekonomsko otvaranje prema Zapadu, ali i samostalno vođenje brige za unutrašnje poslove, pogotovo nakon naftne krize 1973. kada su mu zemlje istočnog bloka postale teret jer im je prodavao naftu jeftinije nego što ju je mogao prodati zapadnim zemljama. Nekoliko zemalja istočnog bloka, prvenstveno Mađarska, a dijelom i Poljska, pokušalo je otkloniti svoje ekonomske probleme dopuštajući pojedinim tvrtkama veći stupanj autonomije od centralne kontrole - dopustili su individualnim jedinicama da odluče o svojim investicijama, da prodaju i kupuju proizvode na tržištu, da slobodno dogovaraju kredite. U isto vrijeme, započelo je otvaranje vanjskoj trgovini i ugovaranje ogromnih kredita kod zapadnih banaka. Rastuća svijest Sovjetskog saveza o potrebi popuštanja i liberalizacije vidljiva je u odnosima Sovjetskog saveza i Poljske 70-ih: kada se Gierek obratio Zapadu za milijune dolara kredita u ranim 70-ima, kako bi u industrijskim pogonima zamijenio zastarjelu tehnologiju novom, videći donekle održivost poljske ekonomije u povoljnim odnosima sa Zapadom, učinio je to uz puni blagoslov Sovjetskog saveza. Što se samih zajmova tiče, oni su se u ovom periodu pojavili kao potencijalno rješenje izlaska iz krize za oba sistema - kapitalistički i socijalistički. Socijalističkom bloku, nakon nekoliko ciklusa uvođenja reformi i njihovog odbacivanja, zajmovi su došli kao instant-rješenje, umjesto novih pokušaja uvođenja obimnih strukturnih reformi.

Značajni vidovi reforme su bili prepuštani birokratima još polovicom 80-ih. (većinom srednja razina izvršnog aparata Partije i KGB-a), koji su marljivo akumulirali vlastite vlasničke oblike. U Poljskoj ih je provodio Zbigniew Messner, premijer od 1985. do 1988., a uvod u to bile su reforme za vrijeme ratnog stanja, od strane nomenklature PRL-a nazvane "prve ekonomske reforme" (Sowa 2015: 132). Zakonskim aktom o državnim poduzećima iz 1986. ublažene su stroge kontrole djelatnosti javnih poduzeća te je upraviteljima i dobro pozicioniranim direktorima omogućeno odvlačenje najprofitabilnijih djelatnosti u nova poduzeća kojima su oni postali vlasnici (Hardy 2009: 49). Jadwiga Staniszkis opisuje kako su birokrati iz aparata državne ekonomije spontano osnivali vlastite firme ili privatizirali već postojeće u cilju ostvarenja profita i tako doveli do razvoja onoga što se zove "politički

kapitalizam” (Verdery 2005: 66). “Politički kapitalisti” bili su potaknuti novim načinima za stjecanje zarade: iskorištavali su nestašicu i prodavali svoje zalihe tražene robe. To su im dozvolili čak i antireformistički nastrojeni birokrati, kao i rukovodstvo jer ono samo nije moglo jamčiti isporuke. *Preduparatčici*⁵⁵ su ubrzo na državnu akumulaciju gledali kao na izvor prvobitne akumulacije i ideja privatizacije bila im je sve više privlačna - na temelju državnih poduzeća počeli su stvarati privatna trgovačka društva - i time su ujedno zauzeli najbolje ekonomske pozicije za novi, nadolazeći sustav.

Kako ovaj proces, “uvlašćenje nomenklature” (polj. *uwłaszczenie nomenklatury*, eng. *enfranchisement of the nomenclature*) u poljskoj novijoj povijesti, pa i na trenutnoj političkoj sceni zauzima važno mjesto u lustracijskom diskursu i uporište je poljske desnice za prokazivanje sadašnjeg sistema - kao nastavka prošlog, valjalo bi naglasiti i razjasniti da liberalizacija ekonomije nije išla u prilog isključivo “nomenklaturnim društvima” (Chwalba 2011: 84). Iznad podjela političke naravi, u materijalnoj ekonomskoj bazi uvjeti su se razvijali povoljno po interese svih zagovornika slobodnog tržišta. Premda je “preusmjeravanje značajnog dijela gornjih slojeva birokracije i menadžera državnih tvrtki činilo glavnu pokretačku silu systemske promjene” (Becker 2014: 161) oni u tome nisu bili sami. Možda su kroz ostatke sindikata Solidarnost, poljski radnici bili u najboljoj poziciji da postanu novi vlasnici, no njihovi su ključni savjetnici napustili zagovaranje radničkog vlasništva u korist ekskluzivnog kapitalističkog vlasništva. Nomenklatura je zajedno s istaknutim vođama opozicije počela stvarati novu klasu koja će pokrenuti proces tranzicije, a pored domaćih investitora pojavili su se brojni Poljaci iz iseljništva sa sitnim kapitalom i nadom u njegovo brzo povećanje (Chwalba 2011: 85).

⁵⁵ Verdery se domislila naziva *preduparatčici* ili *poduzetnički aparatčici*, prema engleskom *entrepreneur* što je tvorenica sastavljena od *entrepreneur* (poduzetnik) i *apparatchiks*.

IX. Šok-terapija

Prema Naomi Klein, poklonici doktrine šoka vjeruju da se trenuci kolektivne traumatiziranosti, golemi rasjedi poput poplave, rata ili terorističkog napada, mogu iskoristiti za pokretanje radikalnih promjena. Ideja iskorištavanja krize i katastrofe bio je *modus operandi* projekta velikog zagovornika ekonomskih sloboda, Milтона Friedmana, a isproban je prethodnih desetljeća u različitim zemljama, na različitim kontinentima - u Latinskoj Americi i Africi tijekom sedamdesetih i osamdesetih, u Ujedinjenom Kraljevstvu 1982. za vrijeme Falklandskog rata, u Poljskoj i Kini 1989., u Rusiji u devedesetima te u bližoj nam povjesti: u Sjedinjenim Državama nakon 11. rujna, u Iraku nakon rata ili na Šri Lanki nakon tsunamija. Intenzitetom možda slabiji od onih izazvanih ratom ili kataklizmom, poljski je šok bio jednako stvaran:

“dug je iznosio 40 milijardi, inflacija je divljala na 600 %, dolazilo je do teških nestašica hrane i crno je tržište cvjetalo. Brojne tvornice izrađivale su proizvode koji su, bez kupaca na vidiku, trunuli po skladištima. Poljacima je takvo stanje bilo okrutan prodor u demokraciju” (Klein 2008: 174).

Dok “[n]eki skladište konzerviranu hranu i vodu i tako se pripremaju za velike katastrofe, Friedmaniti skladište ideje o slobodnom tržištu” (Klein 2008: 14). U PRL-u su se te ideje gomilale svakim novim znakom krize, postajale su bliske i partijskoj i opozicijskoj eliti, te su upravo one postale vezivno tkivo pro-reformske alijanse okupljene oko Okruglog stola. Liberalne devijacije socijalističkog sistema postale su vidljivije još i ranije, posebno pred samim njegovim krajem - u vladi Rakowskog, a o istoj je tendenciji u opoziciji posvjedočio američki politolog Ira Katznelson, suradnik i simpatizer “Solidarnosti”, kada je prilikom posjeta Poljskoj 1987. bio zaprepašten prihvaćanjem programa “konzervativnog liberalizma kojeg su ljudi počeli nazivati neoliberalizmom” - nauštrb ideje samoupravne republike - i dojmom da su glavno štivo pokreta postali tekstovi Karla Poppera i Friedricha Hayeka (Kowalik 2012: 40). Pred kraj osamdesetih godina ideje privatnog vlasništva i nezavisnog poduzeća bile su popularne među aktivistima “Solidarnosti”, između ostalog, jer si je u tom razdoblju nomenklatura uvlašćivanjem “skladištila konzerve” pa da, kada nastupi katastrofa, ni oni ne zaostanu za njima (Sowa 2015: 168).

“Pomoć” je Poljskoj stizala i izvana. Jeffrey Sachs, američki ekonomist blizak Friedmanovim *Chicago Boysima*, na svom poljskom projektu počinje raditi i prije izborne pobjede

“Solidarnosti”. Okićen “trijumfima” iz Bolivije i ostatka Latinske Amerike, na zahtjev obaju strana, i komunističkih vlasti i vodstva “Solidarnosti” te prihvaćanjem poziva Georgea Sorosa (čija je zaklada bila pokrovitelj reformatorskog tima), pristao je na savjetodavnu suradnju s ciljem rješavanja poljske ekonomske krize. Stupio je u kontakt s ikonama pokreta, Kurońom⁵⁶ i Michnikom, koji su mu, što zbog vlastite ekonomske nestručnosti, što zbog potrebe za žurnim djelovanjem, ukazali značajno povjerenje. Potonji mu je omogućio medijsko promoviranje, a na poticaj prvoga sastavio je, zajedno s kolegom mu Davidom Liptonom, tada zaposlenikom MMF-a, plan s ključnim konceptima i planiranom kronologijom reformi. U osnovi program je počivao na “pet stupova” - stabilizacija, liberalizacija, privatizacija, mreža socijalnog osiguranja (s ciljem ublažavanja tranzicije!) i institucionalno usklađivanje (Sachs 2007: 137). Sachsova vjera da se radi o “prvom sveobuhvatnom planu transformacije iz socijalističkog u tržišno gospodarstvo” (Sachs 2007: 136), ne bi bila posebno redikulozna da se ne radi o dokumentu od petnaest stranica, napisanih tokom jedne noći u prostorijama redakcije Michnikove *Gazete Wyborcze* (dok se na realizaciju procesa koji mu je prethodio, transformaciju kapitalističkog u socijalistički sistem, utrošilo tomome ispisanih ekonomskih tekstova i desetljeća rada na njima).

Na dan inauguracije Tadeusza Mazowieckog na premijersko mjesto, 24. kolovoza 1989., pred članovima Solidarnosti govorili su američki senator Bob Dole i Sachs - nema boljeg izraza povjerenja u anglo-saksonski ekonomski model. Doduše, tijekom formiranja vlade, premijerov je tim tražio “svoga Erharda” - tvorca socijalno tržišne ekonomije u poslijeratnoj Zapadnoj Njemačkoj - ali je spletom nesretnih okolnosti, “kolumbovskom pogreškom umjesto u Bonn, otišao u Washington i Chicago po recept” (Kowalik 2012: 108). Odluka je pala: poljski će Erhard biti Leszek Balcerowicz⁵⁷, profesor na Varšavskoj školi ekonomije i

⁵⁶ Iako je 1989. blagoslovio radikalni Balcerowiczov plan i ideju prelaska na novi politički i ekonomski sistem te je sudjelovao u nekim simboličnim ceremonijama raskida s prošlim sistemom, - na primjer 1992. prisustvovao je otvaranju prvog *McDonald's*ovog restorana u Poljskoj - nekoliko godina kasnije, Jacek Kuroń bit će jedan od rijetkih koji su uočili negativne efekte poljske ekonomske transformacije. Stoga je njegov projekt pokajničkog aktivizma (Kowalik mu zbog toga daje nadimak “anesteziolog”) obuhvaćao zalaganje, s pozicije ministra rada, za uvođenje/povratak određenih socijalnih mjera, ali i neku vrstu karitativnog djelovanja. Osnivao je sos-fundacije koje je djelomično financirao, nudio je pomoć siromašnima (dijelio je besplatne obroke, pa otud termin *kuroniówka* - Kurońova juha) i imao svoj talk show u kojem je dijelio priče ljudi koje je ta tranzicija najviše pogodila (Kowalik 2012: 115). Danas je on neka vrsta ikone “dobrog čovjeka u politici” i njegov se lik pokušava oživjeti objavljivanjem njegovih tekstova, godišnjim održavanjem festivala posvećenog njemu - “Festival Kuronia”, pa i nekim izletima u pop-kulturu, npr. tiskanjem majica s njegovim likom i poznatim sloganom “Ne spaljujte komitete, osnivajte svoje vlastite” (Sutowski 2015).

⁵⁷ Kako ćemo vidjeti dalje u tekstu, niz reformi s početka 90-ih za koje Balcerowicz preuzima zasluge, rezultirali su socijalnom katastrofom. Njegovo je ime često ispisan na transparentima prosvjednika (Slika 14), a u Poljskoj je popularan i slogan “Balcerowicz mora otići” (*Balcerowicz musi odejść*) kojim se kritizira ne

planiranja, od rujna 1989. poljski vicepremier i ministar financija. U trenutku njegova imenovanja, malo se toga znalo o njegovim političkim nagnućima (naime, svi ekonomisti PRL-ovske Poljske deklarativno su podupirali socijalistički model upravljanja ekonomijom), ali će ubrzo postati jasno da je sam sebe smatrao počasnim *Chicago Boyem* - tijekom 80-ih stekao je sve više znanja o slobodnom tržištu, čitajući ilegalno poljsko izdanje Friedmanove “Slobode izbora” (Klein 2008: 178). Činjenica da je Balcerowiczewa knjiga “Ekonomski sistemi” (1989.) bila bolje glasilo slobodnog tržišta nego udžbenici koje su napisali neki neoliberalni zapadni ekonomisti, a njegova vizija poljske tranzicije nadmašila radikalnost recepta Chicago Boysa, objašnjava zašto Kowalik sugerira da je neumjesno uspoređivati ga s Erhardom.

Sachs i Lipton trebali su stvoriti program koji bi bio prihvatljiv temelj za “veliki skok na tržište”. Većina je njihovih ideja bila inkorporirana u “Balcerowiczew plan”, paket reformi novoga ministra financija⁵⁸. Dali su mu ideju o Stabilizacijskom fondu za zlote i pomogli mu za to osigurati rezerve stranih valuta, a davali su mu i praktične savjete kako bi izorio ukidanje inozemnog duga (na kraju je Poljskoj ukinuto oko 50 % duga, tj. oko 15 milijardi dolara). Plan je sadržavao set novih ekonomskih zakona: odredbe o eliminaciji kontrole cijena, devalviranju valute i otvaranju svjetskoj ekonomiji uspostavljanjem konvertibilnosti zlota, transformaciji vlasništva po uzoru na razvijene zemlje, radikalnom povećanju nezavisnosti državnih tvrtki, implementaciji tržišnih mehanizama, razvijanju tržišta rada i tržišta kapitala. Sve će ove reforme, kako je već u prvoj polovici 1991. zaključio Brenner, biti postignute jedino radikalnom redukcijom troškova radne snage - to je ono što je zapravo stajalo iza “deregulacije, privatizacije i marketizacije”. U listopadu je ministarstvo financija izdalo brošurni dodatak⁵⁹ časopisu “Rzeczpospolita”, koji je, unatoč svojoj kratkoći, ipak bio prva opsežnija javna prezentacija ovakva plana (Kowalik 2012: 121).

Nekoliko je ekonomista, među njima i Tadeusz Kowalik, bilo zabrinuto rapidnim srljanjem u reforme i mogućim socijalnim posljedicama pa su sredinom prosinca uputili premijeru, ministru financija i glavnom u OKP-u dokument “Primjedbe na program prilagodbe” (*Uwagi*

samo Balcerowicza, nego i čitav novi sustav čijim je implementiranjem poljskom društvu ostavljen niz nepovoljnih posljedica.

⁵⁸ Sachs, Jeffrey. "Poland's First Economic Reform Plan of July 1989." jeffsachs.org., posjećeno 1. ožujka, 2016. <http://jeffsachs.org/2015/04/polands-first-economic-reform-plan-of-july-1989/>

⁵⁹ “Program Gospodarczy - Główne założenia i kierunki” (“Ekonomski program - glavne upute i smjernice”), dostupan na: <http://c355.republika.pl/Program1989.pdf>

do programu dostawawczego)⁶⁰. Samo nekoliko dana nakon primljenog upozorenja Sejm donosi zakon koji je predložila vlada i odlučujući dio paketa stupa na snagu 1. Siječnja 1990. Sama forma prezentacije programa i žurba oko njegove ratifikacije onemogućila je da se šira javnost upozna s njegovim značajnim dijelovima, posebice s “velikim skokom”. Finalna verzija se nije mogla javno raspraviti, a Kowalik (2012: 132) dodaje da oko toga svega nije bilo puno entuzijazma, niti u Sejmu, niti među običnim ljudima, naprosto je iskorišteno povjerenje građana koje su ministri uživali zbog puke činjenice da nisu bili iz komunističkog miljea.

⁶⁰ Inače, Kowalik i premijer Mazowiecki poznavali su se još od samih početaka “Solidarnosti” kada su na nagovor Kowalika obojica otputovali u Gdanjsk u kolovozu 1980. Devet godina od toga, njihovi su se putevi razdvojili, ali je nakon tranzicijskog raspleta na jednom od susreta Mazowiecki pozdravio Kowalika riječima: “Dobrodošao, Tadeusz. Dobro si procjenio, ja sam taj koji je stvorio najnepravedniji sustav u Europi” (Woś 2014)

X. Poljski slučaj kao model pobjedonosne tranzicije

Poljska integracija u globalni kapitalizam prema friedmanističkom receptu i put u “novi poljski kapitalizam” bio je kompleksan, dinamičan i poprilično neujednačen proces. Međutim, arhitekti poljske tranzicije nisu ga tim riječima predstavili. Kako je bilo pojednostavljeno izneseno, potrebno je samo priključiti se na globalnu tržišnu mrežu nakon čega će sve ostalo teći glatko po njenim, isto tako jednostavnim zakonima.

“Sukladno s neoliberalnim uvjerenjem da zbroj zasebnih egoizama čini društveno dobro, Balcerowicz je pretpostavio da ukidanje vladinih ograničenja privatnog vlasništva ili omogućavanje ljudima da djeluju u svom vlastitom interesu, neće samo stvoriti tržište nego će istovremeno uvesti tvrdo budžetno ograničenje⁶¹ te će pridonijeti uspostavi odgovornosti i uračunljivosti⁶².” (Dunn 2008: 50)

Nasljeđe komunističkih institucija i jaka država bili su prokazani kao prve prepreke na tom putu: iznutra od reformatora i poduzetničke klase koja tek uzima zalet, a izvana od investitora i uspješnih kompanija u ekspanzivnoj fazi, većinom onih iz SAD-a. Neoliberalno restrukturiranje ekonomije nije moglo proći bez uplitanja države. Doduše, priroda njene intervencije nije bila ista kao prije, no ona je i dalje imala bitnu ulogu: regulirala je konkurenciju, arbitrirala između stranog i domaćeg kapitala, mijenjala zakone i regulative. Nova je vlada osnovala i nova ministarstva u kojemu je najvažniju ulogu za tranzicijski proces igralo Ministarstvo privatizacije - ono koje je prodavalo javna dobra, pojedinačne državne firme, kao i cijele industrijske odjele (Hardy 2009: 45). Privatizacija je bila središnja točka tranzicije i trojanski konj za radničku klasu. Iako je servirana kao model koji omogućuje stjecanje udjela u vlasništvu poduzeća, pa je podsjećala na ne tako davni cilj kontrole nad sredstvima za proizvodnju, ta se vlast ipak nije našla u njihovim rukama.

Za razliku od tranzicijskih procesa u Jugoistočnoj Europi, poljski se slučaj, uz ostatak zemalja Višegradske četvorke (dakle uz Češku, Slovačku i Mađarsku) smatra “model[om]

⁶¹ Proračunsko ili budžetsko ograničenje (*budget constraint*) pojam je koji je formulirao mađarski ekonomist Janos Kornai. “Proračunsko ograničenje potrošaču ne dopušta da potroši više nego što je zaradio, pa je prema Kornaiju ono tada tvrdo. Kornai je to načelo mikroekonomskog proračunskog ograničenja primjenio na zemlje sa socijalističkim gospodarskim sustavima, ustvrdivši da poduzeća u tim zemljama uz pomoć države često troše iznad svojih prihoda. Za razliku od tvrdoga budžetnoga ograničenja, tu je pojavu nazvao mekim proračunskim ograničenjem” (Baletić et al. 1995: 750)

⁶² Dunn se, u engleskom originalu, služi jednom riječju - *accountability*. U hrvatskom jeziku ne postoji istoznačna riječ kojom bi se istovremeno moglo označiti ekonomsku i moralnu odgovornost (preciznije na <http://www.businessdictionary.com/definition/accountability.html>). U njenoj knjizi pojam zauzima važno mjesto jer predstavlja temeljni princip kojim bi trebalo voditi posttranzicijska poljska poduzeća.

pobedonosne tranzicije, praćene postojanom demokratizacijom, brzom promenom svojinskih odnosa, mirnim razrešenjem pogranićnih nesporazuma i postepenim ulaskom u zapadne nadnacionalne institucije i vojne saveze” (Musić 2011: 88). Međutim, kao što ćemo vidjeti, velik dio stanovništva teško se borio s posljedicama tranzicije, pa je jasnije zašto prethodno citirani autor odbacuje ideju o ispravnim i pogrešnim tranzicijskim putevima.

Promjene koje su se u ovom periodu dogodile doslovno su zahvatile sva područja društvenog i ekonomskog života. Iako se iz osnovnih ekonomskih pokazatelja kao što su rast BDP-a, smanjenje stope inflacije ili smanjenje kamatne stope (Tablica 1) može izvući zaključak o relativnoj ekonomskoj stabilnosti Poljske, iz njih se teško mogu derivirati realni uvjeti života većine stanovništva. Nalićje te stabilnosti vidljivo je ukoliko pogledamo niz drugih, prije svega socijalnih pokazatelja (neki od njih nalaze se u Tablici 2). Stoga poljski ekonomist Grzegorz Konat, analizirajući rezultate tranzicije, inzistira na normativnom pristupu političkoj ekonomiji koji se koncentrira na to kako provođenje ekonomskih djelatnosti funkcionira u društvu i zastupa li ono interese svih njenih članova - za razliku od pozitivnog koji se ogranićava samo analizu trenutnog djelovanja države i svake od njenih institucija u ekonomskoj sferi⁶³ (Konat 2009: 21).

Ako ćemo promatrati poljski postsocijalistićki ekonomski razvoj na prethodno predložen naćin, najlogićnijim se ćini krenuti od “prvog sredstva ostvarivanja društvene pravednosti” (Konat 2009: 31) - zaposlenosti. Pokrenut 1989, prelazak na kapitalizam uveo je promjenu pri kojoj se u Poljskoj, nakon gotovo pola stoljeća pune zaposlenosti, pojavila nezaposlenost. Iznenadnost promjene, posebno propast nekih industrija u vlasništvu države, nespremnost na naglu prisutnost konkurencije iz stranih privatnih kompanija, kao i prebrza privatizacija koja je rezultirala nezaposlenošću žestoko je pogodila poljsko društvo (Tablica). Polazeći od pune zaposlenosti 1989., nakon samo dvije godine kapitalizma (do kraja 1991.) zabilježena je stopa nezaposlenosti od 12,2 %, koja se popela na 16,4 % u iduće dvije godine (Konat 2015: 29).

Nadalje, duboke se posljedice tranzicije uočavaju i u snažnom trendu slabljenja socijalne države (od 90-ih na dalje), a nezaobilazan pokazatelj njene slabosti iznimno je visoka razina siromaštva. Pred kraj 80-ih, ispod granice “socijalnog minimuma” živjelo je 20 %, a do 2000-

⁶³ Prema *Ekonomskom leksikonu* (Baletić 1995: 708) pozitivna ekonomija se odnosi na “objektivne (ćinjenićne) ekonomske tvrdnje koje objašnjavaju što se događa i što se, uz određene uvjete, može očekivati da će se dogoditi. Za razliku od normativne ekonomije ona izbjegava vrijednosne sudove”.

ih taj je udio narastao do gotovo 60 %, što znači da je oko 23 milijuna Poljaka lišeno mogućnosti nesmetanog sudjelovanja u društvenom životu. Još je veći problem porast broja osoba koje žive ispod “minimuma egzistencije” (donja granica siromaštva, niža od “socijalnog minimuma”, označava razinu primanja kojima se može napuniti potrošačka košarica, ali isključivo robom nužnom za preživljavanje), a u razdoblju od 1994. do 2005. postotak je skočio sa 6,4 na 12 % što znači da je “svaki deveti Poljak iskusio problem s održavanjem osnovnih životnih funkcija, uzrokovanih glađu ili neposjedovanjem krova nad glavom” (Konat 2009: 40-41). Dakle, takvima je preostalo tek računati na milost dobrotvora novog poretka jer jaz nastao napuštanjem skrbičkih funkcija države popunjava samo “spektakl karitativnih akcija” (Majmurek, Szumlewicz 2009: 10).

Javne usluge, zahvaćene rastućim valom komercijalizacije, sve su lošije funkcionirale i bile su manje dostupne. Državna stambena politika zbrinjavala je sve manje ljudi: 1990. pravo korištenja državnog stambenog prostora imalo je više od 130 tisuća ljudi, a 1996. taj je iznos spao na 60 tisuća (Konat 2009: 32). Jednako je kritično stanje u zdravstvu jer se za tu potrebu sve manje sredstava izdvajalo iz državnog proračuna - 2005. godine iz BDP-a se izdvajalo 6,2 % u usporedbi s OECD-prosjekom koji je iznosio oko 9 % (Konat 2009: 38) - kao i u mirovinskom sustavu koji je 1999. zapao u privatizacijske zavrzlake (Majmurek, Szumlewicz 2009: 12). Na sličnom komercijalizacijskom putu našla se briga za djecu i sustav obrazovanja u kojem je, doduše ne s istim tempom⁶⁴, na mjesto državnog uskočilo privatno. K tome,

“[r]adikalna pauperizacija društva, u kombinaciji s destrukcijom značajnog dijela kulturne infrastrukture, ograničila je sudjelovanje društva u građanskim i kulturnim aktivnostima. Od 1989. godine zatvoreno je oko tisuću knjižnica i knjižničnih punktova. Sve manje ljudi čita knjige. Vidljivo je opao broj naslova, kao i naklada svakodnevnog tiska. U usporedbi s 80-ima, smanjuje se broj ljudi koji posjećuju kino, kazalište ili filharmonije.” (Majmurek, Szumlewicz 2009: 9)

⁶⁴ Još uvijek je 92,8 % osnovnih škola javno vlasništvo, kao i 88,6 % srednjih škola nižeg stupnja te 73,9 % srednjih škola višeg stupnja (Konat 2015: 37).

XI. Radništvo - zanemareno biračko tijelo

“Ako se od demokratizacije i ekonomske liberalizacije očekivalo da će proizvesti pobjednike i gubitnike, organizirano radništvo slobodno možemo svrstati među gubitnike. Za mnoge, pobjede iz 1989.-1991. pokazale su se bezvrijedne.” (Kubicek 2004: 3)

Prije svega, radničkom pokretu pobjedu nikako nije moglo donijeti istovremeno uvođenje političkog i ekonomskog liberalizma.

“Politička demokracija može se konsolidirati samo u paru s politikama koje jamče ekonomsku inkluzivnost radništva kao klase. Studije o tranziciji do sad su promašile tu poantu, objašnjavajući demokratizaciju samo kao politički proces, bez klasnih odnosa na kojima je zasnovan.” (Ost 2005: 28)

Potrebe radništva, oslabljenog deindustrijalizacijom, porastom udjela uslužnog sektora, širenjem privatnog vlasništva i smanjenjem veličine poduzeća, potpuno su zanemarene u političkom životu, a tome doprinosi sustavno gušenje klasne svijesti i inzistiranje na civilno-društvenom diskursu kao zamjeni za nju.

“Nakon 1989. rijetki su pokušavali promovirati [klasni diskurs]. Umjesto toga postojala je svjesna namjera odbacivanja govora o klasi. Liberali, zabrinuti da će se radnička opozicija previše osiliti, nudili su narativ koji proklamira društvo otvoreno svima. Nacionalisti, naravno, odbacuju klasne podjele kao napad na potrebno jedinstvo pa dijele društvo na patriote i neprijatelje. Istovremeno, socijal-demokrati, malobrojni i oprezni, naslućivali su želju naroda da vjeruje u bolju budućnost. Nije bilo u interesu niti jedne od istaknutih grupa da oživi klasnu problematiku.” (Ost 2015: 547)

Kako smo već istaknuli, krajem osamdesetih kontrolu nad Solidarnosti preuzela krajnje liberalna struja, Wałęsin Građanski komitet koji ga slavodobitno uvodi u novi političko-ekonomski poredak. Međutim,

“[p]ozicionirajući sebe kao stranku profesionalaca, intelektualaca i mladih reformatora, obraćajući se glasačima kao budućim buržujkim građanima, a ne sadašnjim radnicima u vrijeme teške tranzicije, liberali su izgubili narodnu bazu začuđujućom brzinom” (Ost 2005: 35).

Davna veza “Solidarnosti” i liberala, potonjima nije bila dovoljna za održavanje na vlasti. Socijalna katastrofa (izazvana svime prethodno nabrojenim) razbuktavala je narodno

nezadovoljstvo, a liberalizam se naprosto nije znao s tim posljedicama nositi, on “ne nudi narodu nikakvu utjehu” (Ost 2005). Retorika racionalnosti, u tačerijanskoj maniri odbacivanje alternative, kao i “nečeg takvog kao što je društvo”, u tranzicijskoj depresiji teško da je mogla biti dugotrajno nadahnuće. Poljsko se društvo stoga opredjeljivalo za političke opcije čiji su programi barem djelomično sadržavali socijalnu komponentu.

Zbog toga se sve veće povjerenje ponovno iskazivalo SdRP-u, stranci proizašloj iz bivšeg PZPR-a. Da otklonimo dvojbe, “vodstvo SdPR bilo je vrlo pragmatično, s mlađim kadrovima partijske birokracije, nimalo posvećenima socijalizmu” (Rae 2008: 117). I ne samo to, oni od tada ulažu velik napor kako bi se riješili bremena komunističke prošlosti. 1991. osnovana je izborna koalicija Saveza demokratske ljevice (SLD) u kojoj je SdRP imao dominantnu ulogu, a oko sebe je okupljala i nekoliko organizacija, sindikata (OPZZ, ZNP), udruga zaposlenika (npr. zaposlenici trgovačkog lanca “Lewiatan“), kao i brojne manje stranke (Materska-Sosnowska 2010: 216). Nakon parlamentarnih izbora 1993. SLD zajedno sa seljačkom strankom formira vladu, a 1995. njen kandidat, Aleksandar Kwaśniewski nasljeđuje Wałęsu na predsjedničkom mjestu. Vlada SLD-a nastavila je u smjeru ekonomske liberalizacije i privatizacije, ali s preinakama koje su ipak imale socijalnu dimenziju.

Za to je vrijeme “Solidarnost” (kao politička stranka) u opoziciji, a svoje političke poene skuplja podrškom radničkim prosvjedima nastojeći opovrgnuti optužbe da je izdala vlastitu bazu. Do sljedećih izbora 1997., zajedno s tridesetak liberalnih, konzervativnih i demokršćanskih stranaka oformljuje koaliciju AWS (*Akcja Wyborcza Solidarność*) i odnosi pobjedu. Kao i njena prethodnica, ne donosi nikakav ekonomski zaokret. Tržišne reforme su se nastavile (uvođenjem tzv. “drugog Balcerowiczewa plana”), s minimalnim ustupcima radništvu (Slike 13, 14), a restrukturiranja u najvećem sektoru, industriji čelika, dovela su do pedesetpostotnog opadanja članstva obaju sindikata, Solidarnosti i OPZZ-a. Većina radnika je odbila glasati za AWS i novi su izbori obilježeni dezintegracijom *post-Solidarnosti* - niti jedna stranka u parlamentu nije bila direktno povezana s njom.

“Samo su nove stranke desne orijentacije - PO, PiS i LRP - dobile mjesto u novom parlamentu. Eliminacijom iz izborne igre AWSP-a [dio AWS-a koji se rekonstituirao 2001.] srušen je cijeli historijski mit o Solidarnosti [koja će osloboditi radničku klasu], jedva 12 godina nakon njena trijumfa (...) Bila je to cijena koju su plaćali za sramotnu izdaju težnji velikog narodnog ustanka protiv birokratskog režima 1980.-1981. koji im je otvorio put do vlasti.” (Kowalewski 2001)

SLD dotad uspijeva proširiti svoju glasačku bazu, te sa 40,1 % odnosi pobjedu na izborima 2001. Konflikt s Poljskom nacionalnom bankom oko snižavanja kamatne stope, pokušaji spašavanja industrije, problemi transformacije vlasništva, naponi oko pristupa Europskoj uniji, kao i pitanje podrške SAD-u u ratu protiv Iraka bili su samo neki od pritisaka na koje je premijer Leszek Miller reagirao distanciranjem od predizbornih obećanja i popuštanjem čisto liberalnoj ekonomskoj i političkoj agendi. S poraslim samopouzdanjem nakon uvjerljive pobjede, SLD na ostale stranke nije gledao kao na prijeteću konkurenciju pa nije možda ni zamjetio da biračko tijelo počinje naginjati strankama s bolje definiranim ideološkim platformama. U tom trenutku poljska desnica ne propušta priliku i iskorištava nezadovoljstvo prezrenih masa. Dvije su desne stranke, radikalno desni PiS i stranka desnog centra PO preuzele neka od temeljnih pitanja ljevice: “PiS preuzima velik broj socijalnih pitanja (dio političkog programa, čak i neke slogane), a PO obranu nekih demokratskih procedura” (Materska-Sosnowska 2010: 214). One su uspostavile i “glavnu os političkih podjela u periodu tranzicije, podjelu na liberalizam i konzervativizam” (Rae 2008: 135). Pitanja poput odnosa Crkve i države, povlačenja “tanke” ili “debele” linije s komunističkom prošlošću te svjetonazorska pitanja - pravo na abortus, spolni odgoj u školi - okupirala su pozornost značajnog dijela biračkog tijela.

XII. Postsocijalistički sindikati

“Nakon 1989. godine sve su sljedeće [poljske] vlade (nevažno, doživljavaju li sebe kao ljevicu ili desnicu) krenule u smjeru fleksibilizacije tržišta rada”. (Woś 2015: 136) Država se pokazala preslabom da bi bila aktivni medijator između poslodavaca i radnika, te je najčešće pogodovala interesima prvih. Uz ogromne ustupke svim privatnim investitorima pri rasprodaji državnih poduzeća, od 90-ih počele su se u Poljskoj utvrđivati prve “posebne ekonomske zone” - poduzeća otvorena ondje dobivaju porezne olakšice i (različite) druge pogodnosti - i to najčešće u regijama čije je tržište rada već nagriženo visokom nezaposlenošću i ionako lošim radnim uvjetima⁶⁵. Regulacija odnosa poslodavaca i radnika olabavljena je dopunom zakona o radu koji se tiče sklapanja kolektivnih ugovora kao i zakonom o sindikatima koji dozvoljavaju njihovo osnivanje samo u poduzećima s 10 ili više zaposlenika, što isključuje radnike iz malih poduzeća koja čine polovicu poljske ekonomije (Woś 2015: 140).

Potonje ograničenje još je jedan izraz neprekidnog osujećivanja sindikalnog djelovanja u korist interesa poslodavaca i zagušivanja tripartitnog dijaloga koji inače

“podrazumijeva interakciju sve tri strane, sindikata, udruga poslodavaca i vlasti (...) kao ravnopravnih i nezavisnih partnera, koji pokušavaju pronaći rješenja za pitanja od zajedničkog interesa” (Bagić 2015: 12).

Tome konceptu - ranije je spomenut kao društveni korporativizam ili neokorporativizam - težila je dominantnija frakcija “Prve Solidarnosti” (koncentrirana oko Gdanjska), a prije uvođenja ratnog stanja postojale su realne šanse da se za njega i izbori. Sredinom 90-ih, pod utjecajem društvenih tenzija, on se u nekoj, krnjoj, formi, ipak provodio:

“u Poljskoj, do 1994. jednoj od nekoliko postkomunističkih država bez tragova korporativizma, povratak postkomunista na vlast doveo je do stvaranja tripartitnog tijela, no, daleko od toga da je ono bilo glavno političko pitanje” (Kubicek 2004: 41).

Bez sumnje, u tom su trodjelnom lancu sindikati najslabija karika. Tripartitni bi dijalog trebao biti “fokusiran na uža pitanja radnih uvjeta, cijene rada, ostalih materijalnih prava

⁶⁵ "Słownik kapitalizmu - Specjalna strefa ekonomiczna" Balcerowicz.com. posjećeno 30, svibnja 2016.
<http://balcerowicz.com/slownik-kapitalizmu/#specjalna-strefa-ekonomiczna>

radnika te određenih socijalnih benefita” (Bagić 2015: 27), a upravo su na tim poljima sindikati gubili bitke.

Kao što je TINA (*There is no alternative*) bila misao vodilja i zaštitni znak tačerizma u Velikoj Britaniji, u poljskim je tranzicijskim godinama sličnu ulogu poprimila mantra o sindikatima koji ometaju poljsku integraciju u Europu, a time i u globalni kapitalistički sustav. Sam je Wałęsa već 1989. uvjeravao: “Sa snažnim sindikatima nećemo sustići Europu!” (Ost 2005: 37). Snažan udarac mogućnostima institucionalizirane radničke borbe bilo je restrukturiranje i privatizacija državnih firmi, koje je često rezultiralo prekidom proizvodnje i gubitkom velikog broja radnih mjesta⁶⁶. Deindustrijalizacijom su desetkovani upravo oni sektori koji su bili najpogodniji za sindikalno udruživanje te oni s dugom tradicijom udružene radničke borbe. Bilo je to radništvo koje potječe iz najmasivnijih radničkih kolektiva, koje je dijeleći i isto radno mjesto i svakodnevno komunicirajući mogli brzo i efikasno organizirati akcije.

Taj je proces pratilo širenje uslužnog sektora u kojem je

“većina posla bazirana na individualnim radnicima ili malim timovima; više ograničenih zaposlenja, radno vrijeme fleksibilnije, manje je jasna razlika između radnika i direktora jer svaki od njih nosi bijele ovratnike.” (Kubicek 2004: 57)

Ova ublažena distanca poslodavca/direktora i radnika čini klasni konflikt manje vidljivim i umanjuje potrebu za osnivanjem ili pristupanjem sindikatu. K tome, kada govorimo o zaposlenima u privatnom sektoru, ta se potreba još više pokušava zamagliti. Privatna poduzeća, za razliku od državnih, ni ne baštine tradiciju sindikalnog udruživanja i gotovo da je prirodno da će (barem u slučaju kvalificiranih radnika) nepovoljne radne uvjete i nesigurno radno mjesto kompenzirati viša plaća te će radnik radije osobno pregovarati s poslodavcem, a ne preko sindikata.

Rafał Woś piše da poljski radnici, od početka 90-ih do danas pate od štokholmskog sindroma - tako se u psihologiji naziva emocionalna naklonost žrtve prema zlostavljaču. Radnicima su kapitalisti partneri i uzori, oni ne vjeruju da su im interesi međusobno suprotstavljeni. Podatak koji tome ide u prilog je taj da, prema istraživanju Pankowa i Gaciarzove iz 1998., u

⁶⁶ Ponajprije pada broj zaposlenih u industriji što je posljedica postupnog gašenja tradicionalnih industrija (rudarskih, tekstilnih i dr.): od 1986. do 2005. sa 27,2 % na 19,4 %. U istom je vremenskom rasponu dinamično porastao broj zaposlenih u trgovačkom sektoru, s 8,1 % na 15,9 %, i na tržištu usluga i nekretnina, s 1,1 % na 7,3 % (Gdula 2011: 245).

slučaju kakvog problema na radnom mjestu, radnici bi radije obratili nadređenima (njih 55 %), nego sindikatima (6 %) (Kubicek 2004: 78)⁶⁷. Još je nekoliko anketa provedenih među različitim kategorijama radnika potvrdilo porast podrške direktorima u suverenom odlučivanju u poduzeću. Usporedbe radi, prema rezultatima ankete iz 1983. kada je trebalo ocijeniti je li radnička participacija dobra za poduzeće 64,3 % nacionalnog uzorka potvrdno je odgovorilo, dok je 1991. potvrđan odgovor dalo 21 % ispitanih (Ost 2005: 137). Porazno opadanje samosvjesnosti radničke klase Ost objašnjava promjenom stava koja je nastupila uvođenjem novih vlasničkih odnosa:

“u sindikalnom vodstvu i u *rank and file-u* ukorijenilo se vjerovanje u svetost vlasničkih prava. Pravo upravljanja proizlazi iz vlasništva, ne iz zaposlenja. (...) Vlasnici imaju prava, radnici ne”. (Ost 2005: 137)

Odbojnost prema sindikatima širili su i poljski liberalni mediji koji su sustavno radili na stvaranju antiradničke klime. Radništvo i sindikati prikazani su kao neželjeni ostaci prošlog sustava, dok negativnom PR-u sindikata doprinose i povremena izvještavanja o pojedinim istaknutim sindikalistima i njihovoj upletenosti u političke afere.

“Patološki slučajevi iz sindikalnih organizacija imaju takav učinak na nas, da kad pomislimo na sindikalista pred očima imamo ‘debelog uhljeba’ koji nikad nije bio u doticaju s teškim radom, a zarađuje puno više nego obični radnik za čija se prava treba tek izboriti”

novinar Marek Szymaniak (2016) tako opisuje trenutnu situaciju no isti je dojam pobuđivala većina naslova iz *Polityke* i *Wprosta* iz 90-ih godina, koji su naglašavali nesposobnost i neproduktivnost sindikata, u smislu da oni ne čine ništa osim što povremeno imaju nerazumne zahtjeve, sabotiraju pregovore, okupiraju zgrade i doprinose ekonomskom nazadovanju čak i jakih, dobrostojećih poduzeća (Ost 2005: 105).

Na kraju krajeva, veliku štetu sindikatima nanijelo je i njihovo vodstvo koje je prečesto bilo usko povezano s utjecajnim političkim strankama (Trappmann 2012: 8). Sindikalni su predstavnici povezani sa strankama čitavog političkog spektra pa su nekadašnje snažne političke stranke izrasle iz sindikalnog okruženja, primjerice AWS iz Solidarnosti, a SLD iz OPZZ-a. Valja podsjetiti da rivalitet dva najveća sindikata u Poljskoj, OPZZ i Solidarnost, potječe još iz sredine 80-ih, kada je partijsko vodstvo pokušalo odgovoriti na izazov

⁶⁷ Kubicek podatak preuzima iz rukopisa Włodzimierz Pankow and Barbara Gaciarz "Industrial Relations in Poland" i rada W. Pankowa iz 1999. "Funkcje związków zawodowych w zakładach pracy"

“Solidarnosti” osnivanjem novog sindikata, OPZZ-a, nastojeći preuzeti dio njenog članstva. U 90-ima to se suparništvo manje odnosilo na brojnost članstva, a više na stanje u izbornim kutijama. Tako su oba sindikata, u želji da sudjeluju u vlasti, radije tragali za vlastitim stranačkim i parlamentarnim predstavnicima, nego što su se udruženi borili za jaču poziciju u tripartitnom pregovaranju. Tada uspostavljena podjela među strankama na postkomunističku ljevicu i *post-Solidarnosnu* desnicu protezala se i na sindikate te je u sličnom obliku ušla i u 2000-te. Jedina je veća novost pojava FZZ-a (*Forum Związków Zawodowych*), koji je izrastao 2002. godine kao tampon zona između velikih lijevih i desnih sindikata i predstavljao se kao politički neutralan, iako je zapravo dobar dio glasova njegovog članstva išao konzervativno-liberalnom PO-u Donalda Tuska (Ibid.).

Bliskost sindikata i političkih stranaka najočitija je u slučaju Solidarnosti. Kako ističe David Ost, od 1990. “Solidarnost” je bila rastrgana između dva oprečna cilja: izgradnje kapitalizma i udovoljavanja potrebama svoje glasačke baze - radništva. Pri tome ona kapitalizam izabire kao primarni cilj, a radništvo ju najviše zaokuplja dok je u opoziciji. Njezina najčešća taktika bilo je “mobiliziranje ekonomskog bijesa na ne-ekonomske druge” (Ost 2005: 26) uz isticanje nacionalnih i katoličkih vrijednosti, pa su stoga desne političke platforme bile njen prvi oslonac. Nakon što je AWS doživio izborni poraz i pod tim imenom uskoro nestao s političke scene, sindikat “Solidarnost” ostao je između desnice i desnog centra, podržavajući tada novonastali PiS. Nešto smanjenog intenziteta (jer se, prema Trappmannovoj, razina politizacije svih sindikata generalno snižava, čemu svjedoči međusobni početak suradnje svih većih sindikata), ta se podrška nastavila i do ne tako daleke prošlosti:

“neki sindikalisti - iako ne više oni iz prvih redova - još uvijek [2012.] predstavljaju PiS u Sjemu te su ponekad sastanci sindikata korišteni za predizborne kampanje. Dijelom je to i zbog uskih veza bivšeg sindikalnog vođe Janusza Śniadeka i PiS-ovog lidera Jarosława Kaczyńskog.” (Ibid.)

Tipično za zemlje bivšeg socijalističkog bloka⁶⁸, rezultat svega toga su disfunkcionalni sindikati koji ponajprije gube svoju snagu zbog opadanja članstva i nesposobnosti mobilizacije novih članova, dok ih na političkom frontu muči nedostatak institucionaliziranog pristupa donošenju odluka.

⁶⁸ Ovu generalizaciju donosi Paul Kubicek (2004.), a temelji je na analizama sindikalnog udruživanja u poskomunističkoj Mađarskoj, Rusiji, Ukajini i Poljskoj.

“Ako je Solidarnost brojila milijunsko članstvo 1980.-1981., kada je tek oformljena (brojka odražava njen status općepoljskog društvenog pokreta, ne samo radnički pokret) 1989. zadržala je četvrtinu od toga, a do 2001. njeno je članstvo smanjeno na samo milijun članova” (Kubicek 2004: 74).

Poraznoj statistici organiziranog radništva ne pomaže ni činjenica da “Solidarnost” nije jedini veliki sindikat u Poljskoj, jer je i drugim sindikatima opadao broj članova (Tablica 4). Usporedimo li godinu 1991. s 2001., postoji ogromna razlika u gustoći sindikalnog organiziranja (omjer radnika koji su članovi sindikata i ukupnog broja radnika): s 60 % gustoća je pala na 14 % (Kubicek 2004: 75) te nastavlja padati i dalje.⁶⁹

⁶⁹ Najnoviji podaci govore da je danas stupanj sindikaliziranosti u Poljskoj oko 11 %, dok je europski prosjek 23 %. (Szymaniak 2016). Podaci za 2014. izraženi su Grafikom 1.

XIII. Zaključak: Tko polaže pravo na “Solidarnost”?

Pokret “Solidarnost” u današnjoj Poljskoj funkcionira kao mitsko mjesto s kojim različite političke opcije posttranzicijske Poljske žele uspostaviti kontinuitet. Ewa Hołuszko, pišući o “etosu Solidarnosti” napominje kako još traje “rat među pristašama i protivnicima pokreta” kao i borbe za naslov jedinih pravih nasljednika “ideologije Solidarnosti” (2015: 33).

“Danas je teško povjerovati da su Andrzej Gwiazda, Bogdan Borusewicz, Krzysztof Wyszowski, Anna Walentynowicz, Lech Wałęsa, Lech Kaczyński, Bogdan Lis i drugi u određenom momentu surađivali” (Hołuszko 2015: 34)

i da početke njihove “slave” vežemo uz radnički pokret. Mnogi od njih u vlastitim političkim karijerama ili programima svojih stranaka nedovoljno su zastupali interese radnika da bi zaslužili titulu legitimnog baštinika nasljeđa najvećeg i najmoćnijeg sindikata u zemlji.

Uz to što je tobože neovlašteno korištenje poznatog crveno-bijelog logotipa izazvalo nekoliko medijskih skandala⁷⁰, najviše, međutim, iznenađuje što je svaka radnička inicijativa potaknuta ekonomskom transformacijom čiju su cijenu uglavnom plaćali (sami) radnici, diskreditirana jer se referira na popularni radnički pokret iz 80-ih, a s njim, po određenim kriterijima, nije usporediva. Tako se u rujnu 2013. na više od 100.000 prosvjednika, ujedinenih u Varšavi protiv očiglednih manjkavosti neoliberalne politike Donalda Tuska, predstavljajući ujedno i prekarijat, i mlade radnike, nezaposlene i umirovljenike (Dymek 2013), obušila *Gazeta Wyborcza*, nižući usporedbe:

“Prošla Solidarnost bila je pokret za emancipaciju Poljske, a ova je pokret nove klase - sindikalne nomenklature. (...) Za prošlom Solidarnosti pošli su milijuni, u ime prava i slobode svih građana. Za ovom idu tisuće u ime privilegija odabranih. (...) Za sudjelovanje na onim prosvjedima dobivalo se pendrekom, zatvaralo se u pritvore i zatvore. Na ovima se dobije naknada za obrok, a prosvjednici, za vrijeme radnog vremena, [na prosvjed] putuju klimatiziranim autobusima. (...) Prošla je (...) za diskusijskim stolom promijenila Poljsku. Ova prekida razgovore s Trilateralnom komisijom, izvodi ljude na ulicu i poziva na rušenje demokratske vlasti.” (Kurski 2013)

⁷⁰ "Solidarność" chce pozwać Czesława Mozila. Za użycie ich znaczka w klipie "Nienawidzę cię, Polsko" (Solidarnost želi tužiti Czesława Mozila za korištenje njihovog bedža u videu za pjesmu “Mrzim te, Poljsko”) *Gazeta.pl* 21. listopada 2014.
http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,16838030,Solidarnosc_chce_pozwac_Czeslaw_Mozila_Za_uzycie.html

Međutim, prava na prosvjedovanje mnogo će se rjeđe uskraćivati današnjoj opoziciji ujedinjenoj protiv vlade “Prava i pravednosti” (PiS). Inače, nedavno je ta konzervativna stranka praktički onemogućila Ustavnom sudu nadziranje rada parlamenta, privela javne medije pod svoju kontrolu te donijela novi zakon kojim je državi olakšan nadzor građana. Skupljeni oko inicijative KOD (*Komitet Obrony Demokracji*) građani protestiraju protiv niza takvih mjera koje prema njihovom mišljenju ugrožavaju liberalno demokratski poredak i zbog toga ih se često povezuje s pionirima “poljske borbe za slobodu”⁷¹.

“Iako je KOD novi fenomen, on ima referentnu točku u novijoj povijesti. KOD podsjeća na “Solidarnost”, no ne na “Solidarnost” s početka osamdesetih - što znači radnički pokret - nego na tzv. drugu “Solidarnost”, iz doba nakon ratnog stanja, dakle, društveni pokret u kojem su hegemonijsku poziciju zauzele intelektualne elite i zagovornici neoliberalnih sloboda iz krugova gdanjskih i krakovskih liberala.” (Sowa 2016)

O “Solidarnosti” svakako ne možemo, čak ni kada se referiramo na Prvu solidarnost, govoriti kao o potpuno homogenom pokretu i to je razlog zašto ju se može lako prisvajati, ali još lakše i odbaciti⁷². Zbog zanemarivanja klasnog i radničkog karaktera pokreta u naknadnim interpretacijama, najčešće ju prisvajaju, svaki na svoj način, katolici, nacionalisti i liberali. Međutim, iz potrebe da se revitalizira ta zanemarena povijest “Solidarnosti”, neki će ju autori pretjerano idealizirati i na trenutke ublažavati činjenicu da se u jednom trenutku u pokretu pojavila raznorodnost ideja i vizija o njenoj budućnosti. Michał Siermiński, kada kritizira Sowino inzistiranje na njenom čisto ljevičarskom karakteru naglašava: “Sindikata je bio izuzetno kompleksan masovni pokret i pokušaj da ga se ograniči na nekoliko jednostavnih formulacija može završiti kojekakvim izvrtanjima”. (Siermiński 2015: 17)

Već dulje vrijeme popularnost “Solidarnosti” ograničena je na viziju nacionalnog antikomunističkog pokreta (Slika 15) koji je izveo Poljsku na pravi, kapitalistički put. Međutim, treba ponoviti da si ona taj put nije sama zacrtala. Pokret oformljen u ljeto 1980. nije težio restauraciji kapitalizma; do toga je doveo specifičan splet društveno-povijesnih okolnosti. Kako je u poslijeratnim godinama Komunistička partija u Poljskoj postavljena na

⁷¹ "From KOR to KOD Via Solidarity – Poland's Tradition of Protest Has Always Supported Civil Rights and Fought Authoritarianism." Inside-Poland.com. 17. siječnja 2016. posljednji put posjećeno: 27. lipnja 2016. <http://inside-poland.com/t/from-kor-to-kod-via-solidarity-polands-tradition-of-protest-has-always-support-civil-rights-and-fought-authoritarianism/>

⁷² Primjerice, to su već 1981./2. učinile neke trockističke grupe (Gruppe Arbeitermacht, Irish Workers Group i Workers Power) uskrativši im podršku nakon uvođenja ratnog stanja navodeći kao razlog koketiranje njenog vodstva s idejama restauracije kapitalizma.

vlast odozgo, a ne iz same radničke baze, radnici se nikada s njom nisu poistovjećivali. Štoviše, u njoj je bila združena i politička i ekonomska moć što ju je učinilo idealnom metom, isprva radničkog nezadovoljstva, a kasnije cijelog trećeg sektora. Kada se “politički gnjev”⁷³, dakle akumulirano nezadovoljstvo izazvano manjkavostima tadašnjeg sustava, konačno artikulirao u javnoj sferi, uz pomoć radničke mobilizacije i formiranjem nezavisnog samoupravnog sindikata “Solidarnost”, postao je središte otpora kojemu su gravitirali svi politički akteri. Svaki “politički gnjev” traži svoga adresata, s tim da ga je bilo puno lakše identificirati u partijskom državnom vrhu, nego u impersonalnom ekonomskom sustavu kakav je kapitalizam.

Dakle, “politički gnjev” u državnom je socijalizmu mogao je biti usmjeren isključivo protiv partijskog vrha i socijalističke ekonomije, a nakon “slomljene revolucije” i uvedenog ratnog stanja taj će “gnjev” rasti i dovesti 1989. do uvođenja novog političkog i ekonomskog državnog uređenja, a time i provođenja, za radnike iznimno nepovoljnih neoliberalnih reformi. Euforija zbog rušenja komunizma nije trajala dugo, a šok-terapija je brzo počela uzimati svoje prve žrtve. Velik se dio poljskog društva teško privikavao na novu ekonomsku realnost zasnovanu na neoliberalnoj doktrini fleksibilnosti i tržišnoj racionalnosti – jer je među njegovim pripadnicima svijest o radu oblikovana unutar drugačijih društvenih odnosa. Međutim, na pokušaje artikulacije klasnog nezadovoljstva odgovaralo se da nema alternative – jednostavno im je objašnjeno da sve drugo znači vraćanje na sustav protiv kojeg su se toliko borili.

Posljedica prešućivanja ili falsificiranja povijesti (Kowalevski govori točno tako, o falsificiranju) “Solidarnosti” je golema, klasni sukob izbrisan je, kako iz poljske povijesti, tako i iz tranzicijske, odnosno, posttranzicijske stvarnosti. Pokušaji da se klasna problematika oživi u diskusijama diskreditiraju se kao atavizmi prošlog sistema, a kritike novog rijetko su dovodile u pitanje put izabran 1989. te su završavale konsenzusom o još uvijek nedovoljno ekonomskog liberalizma. U jednom je trenutku ipak došlo do zasićenja TINA-om i političkim strankama koje se ne interesiraju sudbinom velikog dijela obespravljenih građana. Poraz

⁷³ “Politički gnjev” (*political anger*) koncept je koji u svojim radovima razrađuje David Ost, prije svega u knjizi *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (2005.): “Ono što me ovdje interesira je gnjev koji se pojavljuje u javnoj sferi, koji postaje baza konflikta među društvenim skupinama i državom ili konflikata među određenim društvenim skupinama koje utječu na državnu politiku. Moja polazna pozicija je veza između gnjeva i struktura. Svi društveni sustavi generiraju narodni gnjev, ali to čine na različite načine i s različitim rezultatima.” (Ost 2005: 20) Što se tiče same upotrebe termina, Ost se ne usteže od slobodijeg načina pisanja pa najčešće taj koncept koristi bez pridjeva ‘politički’.

radništva poslužio je najprije liberalima, a od nedavno desnici, koja je, jedina u danom trenutku, radnicima nudila zamjenu za hladnu liberalnu retoriku. Ona uspijeva prisvojiti i izraziti radnički gnjev, usmjeriti ga protiv kojekakvih (imaginarnih) krivaca (odatle porast rasizma i ksenofobije, potreba za dekomunizacijom), ali ne protiv novog ekonomskog sistema čije je uspostavljanje plaćeno masovnom nezaposlenošću, drastičnim padom realnih plaća itd.

Negdje na rubovima ekonomskih rasprava, moglo se čuti da alternativa ipak postoji. Davni protivnik TINA-e, poznati lijevi ekonomist Tadeusz Kowalik do kraja svog života (2012.) marljivo je pisao, sakupljao materijale⁷⁴ i stekao znatan broj sljedbenika, pogotovo nakon početka ekonomske krize 2008. Među ekonomistima stasala je nova struja koja oživljava bogatu poljsku heterodoksnu ekonomsku tradiciju i misli starijih poljskih ekonomista, poput svjetski poznatog Michała Kaleckog ili Włodzimierza Brusa i Kazimierza Łaskia, od kojih su posljednja dvojica još od 1989. uz Kowalika bili najglasniji kritičari nekritičkog prihvaćanja neoliberalizma kao adekvatne zamjene za socijalističku ekonomiju. Tako se sve češće pokušava razmatrati alternative, pojavljuju se prijevodi popularnih svjetskih dijela heterodoksne ekonomije (Thomasa Pikettya, Guya Standinga, Josepha Stiglitz), govori se o radničkim pravima i nastoji se vratiti povjerenje u sindikate. Doduše, ove ideje zasad se ne uspijevaju nametnuti unutar *mainstreama*, rijetko prelaze okvire ekonomskih instituta ili fakulteta, a kada to i čine najčešći su njihovi nosioci urbani, obrazovani srednji sloj.

⁷⁴ Rezultati njegovog rada nisu sabrani samo u knjigama. Zahvaljujući internetskoj stranici “Polska transformacija” (<http://www.polskatransformacja.muza.com.pl/?page=>), pokrenutoj na njegovu inicijativu, dostupni su brojni dokumenti, fragmenti knjiga i tekstovi drugih autora koji se tiču ove teme.

XIV. Popis kratica

- AWS** - Akcja wyborcza Solidarność / Izborna akcija "Solidarnost" (politička stranka)
- AWSP** - Akcja wyborcza Solidarność Prawicy / Izborna akcija "Solidarnost" desnice (politička stranka)
- FZZ** - Forum Związków Zawodowych / Forum sindikata
- GR** - Grupa Robocza (Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”) / Radna grupa (Zemaljske komisije "Solidarnost")
- KKP** - Krajowa Komisja Porozumiewawcza / Općenacionalna komisija za sporazumijevanje (izvršno tijelo Solidarnosti) kasnije Komisja Krajowa NSZZ Solidarność
- KOD** - Komitet Obrony Demokracji Komitet za obranu demokracije (2015.)
- KOR** - Komitet Obrony Robotników / Odbor za zaštitu radnika
- LRP** - Liga Polskich Rodzin / Liga poljskih obitelji (politička stranka)
- MKS** - Międzyzakładowy Komitet Strajkowy / Međutvornički štrajkaški komitet
- NSZZ "Solidarność"** - Niezależny Samorządny Związek Zawodowy "Solidarność" / Nezavisni samoupravni sindikat "Solidarnost"
- NSZZ RI** - NSZZ Rolników Indywidualnych "Solidarność"/Nezavisni samoupravni sindikat individualnih seljaka "Solidarnost"
- OKP** - Obywatelski Klub Parlamentarny / Građanski parlamentarni klub - klub zastupnika i senatora izabranih s liste Građanskog komiteta (1989.-1991.)
- OPZZ** - Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych / Općepoljsko udruženje radničkih sindikata
- PiS** - Prawo i sprawiedliwość / Pravo i pravednost (politička stranka)
- PO** - Platforma Obywatelska / Građanska platforma (politička stranka)
- PRL** - Polska Rzeczpospolita Ludowa / Narodna Republika Poljska (1952. - 1989.)
- PZPR** - Polska Zjednoczona Partia Robotnicza / Poljska ujedinjena radnička partija
- SB** - Służba bezpieczeństwa / Sigurnosna služba
- SD** - Stronictwo Demokratyczne / Demokratska stranka (politička stranka)
- SdRP** - Socjaldemokracja Rzeczpospolitej Polskiej / Socijaldemokracija Poljske Republike (politička stranka)
- SLD** - Sojusz Lewicy Demokratycznej / Savez demokratske ljevice (politička stranka)
- TRS** - Tymczasowa Rada Solidarnosci /Privremeno vijeće Solidarnosti (1986. - 1987.)
- TTK** - Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność”
- UW** - Unia wolności / Unija slobode (politička stranka)
- WRON** - Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego / Vojno vijeće nacionalnog spasa
- ZOMO** - Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej / Mehansirane jedinice Milicije
- ZSL** - Zjednoczone Stronictwo Ludowe / Ujedinjena narodna stranka (seljačka stranka, predstavljala je PZPR na ruralnim područjima)

XV. Grafički dodaci

Tablice i grafovi

Tablica 1 Glavni ekonomski pokazatelji u Poljskoj 1989-2005 (Rae 2008: 64)

Godina	Rast BDP-a	Nezaposlenost (%)	Inflacija	Kamatna stopa (%)
1989.	-0,6	1,5	251,1	26,0
1990.	-17,0	6,5	658,8	49,0
1991.	-7,0	12,2	70,3	60,0
1992.	-2,6	14,3	43,0	32,0
1993.	-3,8	16,4	35,0	29,0
1994.	5,2	16,0	32,2	28,0
1995.	7,0	14,9	27,8	31,0
1996.	6,0	13,2	19,9	23,0
1997.	6,8	10,3	14,8	26,1
1998.	4,8	10,4	11,5	25,0
1999.	4,1	13,1	7,4	16,1
2000.	4,0	15,0	10,4	20,0
2001.	1,0	17,4	5,5	20,5
2002.	1,4	18,0	1,8	12,0
2003.	3,8	18,0	1,1	7,25
2004.	5,3	19,9	4,3	6,25
2005.	3,4	17,6	2,4	-

Tablica 2 Pokazatelj društvenog razvoja, nezaposlenost i stanogradnja 1990-2008 (Konat 2009: 32)

Godina	Indeks ljudskog razvoja (HDI) ⁷⁵	Nezaposlenost (%)	Stambena gradnja ⁷⁶
1990.	0,807 (43)	6,5	134,2
1991.	-	12,2	136,8
1992.	0,765 (49)	14,3	133,0
1993.	0,781 (56)	16,4	94,4
1994.	0,786 (58)	16,0	76,1
1995.	0,781 (56)	14,9	67,1
1996.	0,801 (44)	13,2	62,1
1997.	0,809 (44)	10,3	73,3
1998.	0,818 (44)	10,4	80,6
1999.	0,823 (38)	13,1	82,0
2000.	0,848 (37)	15,0	87,8
2001.	0,841 (35)	17,4	105,9
2002.	0,850 (37)	18,0	97,6
2003.	0,858 (36)	18,0	162,7
2004.	0,862 (37)	19,9	108,1

⁷⁵ *Human Development Index* odnosi se na bodove u rasponu od 0.001 do 1.0 temeljene na očekivanoj životnoj dobi, obrazovanju i dohotku određene države.

⁷⁶ Broj stanova (u tisućama) koji su dani na korištenje.

2005.	0,870 (37)	17,6	114,1
2006.	0,875 (37)	14,8	115,4
2007.	-	11,2	133,8
2008.	-	9,5	165,8

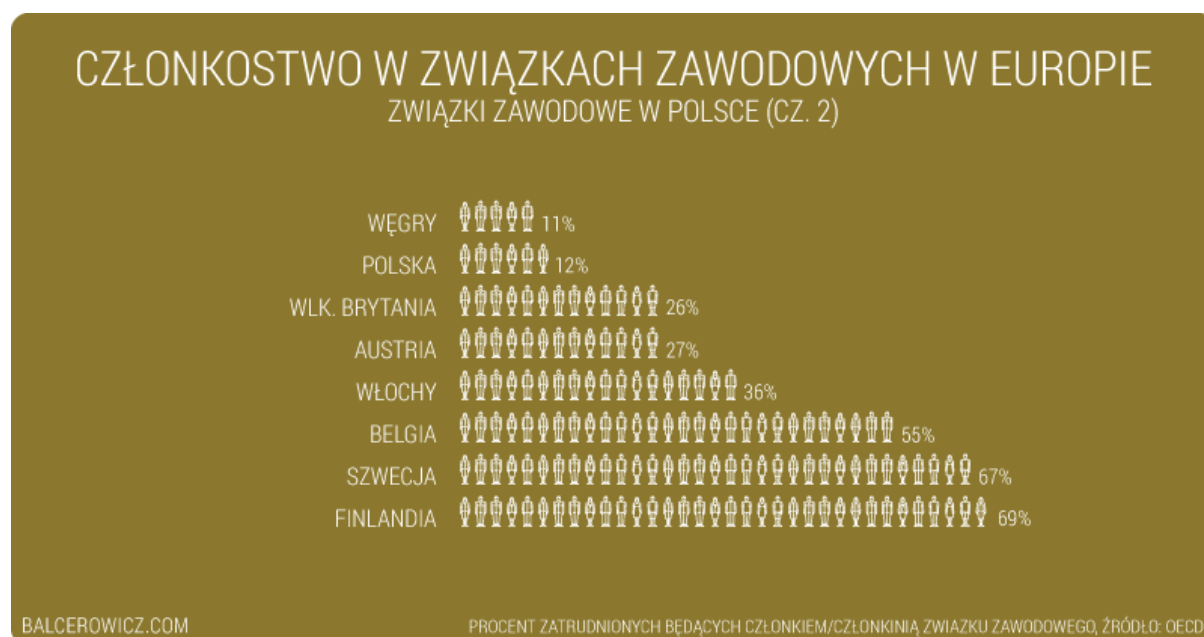
Tablica 3 Ocjena razine reprezentacije radničkih interesa kroznavedene institucije i organizacije u Poljskoju godinama 1991., 1992., 1993., 1994., 2001. (Gardawski 2001: 101)

Grupa ispitanika		Tko najbolje zastupa interese svih radnika u cijeloj zemlji?					
		Vlada	Sejm, Senat	Predsjednik	"Solidarnost"	OPZZ	Nitko
1991	Svi ispitani radnici	3	3	4	13	6	69
	Članovi "Solidarnosti"	4	2	6	23	2	61
	Članovi OPZZ-a	3	3	2	5	13	72
1992	Svi ispitani radnici	4	3	4	16	8	59
	Članovi "Solidarnosti"	4	1	5	31	2	53
	Članovi OPZZ-a	3	3	3	14	16	53
1993	Svi ispitani radnici	3	2	4	17	6	65
	Članovi "Solidarnosti"	4	2	5	29	2	57
	Članovi OPZZ-a	5	1	4	12	16	60
1994	Svi ispitani radnici	5	5	1	25	6	54
	Članovi "Solidarnosti"	4	3	1	25	6	54
	Članovi OPZZ-a	5	6	1	12	14	60
2001	Svi ispitani radnici	3	1	12	9		69
	Članovi "Solidarnosti"	-	-	9	16		72
	Članovi OPZZ-a	-	-	15	15		70

Tablica 4 Članstvo u dvama najvećim postkomunističkim sindikatima u Poljskoj (prema: Kubicek 2004: 34)

Godina/e	„Solidarnost“	OPZZ
1990.-1991.	2.200	6.000
1993.	1.500	4.782
1995.-1996.	1.300	2.500
1999.-2001.	1.200	1.700

Grafika 1 Postotak sindikaliziranosti u Europi 2014. (od najnižih prema najvišim): Mađarska, Poljska, Velika Britanija, Austrija, Italija, Belgija, Švedska, Finska (grafika preuzeta sa <http://balcerowicz.com/>, izvor: OECD)

Fotografije

Slika 1 Muzej ECS i nekadašnji ulaz u brodogradilište

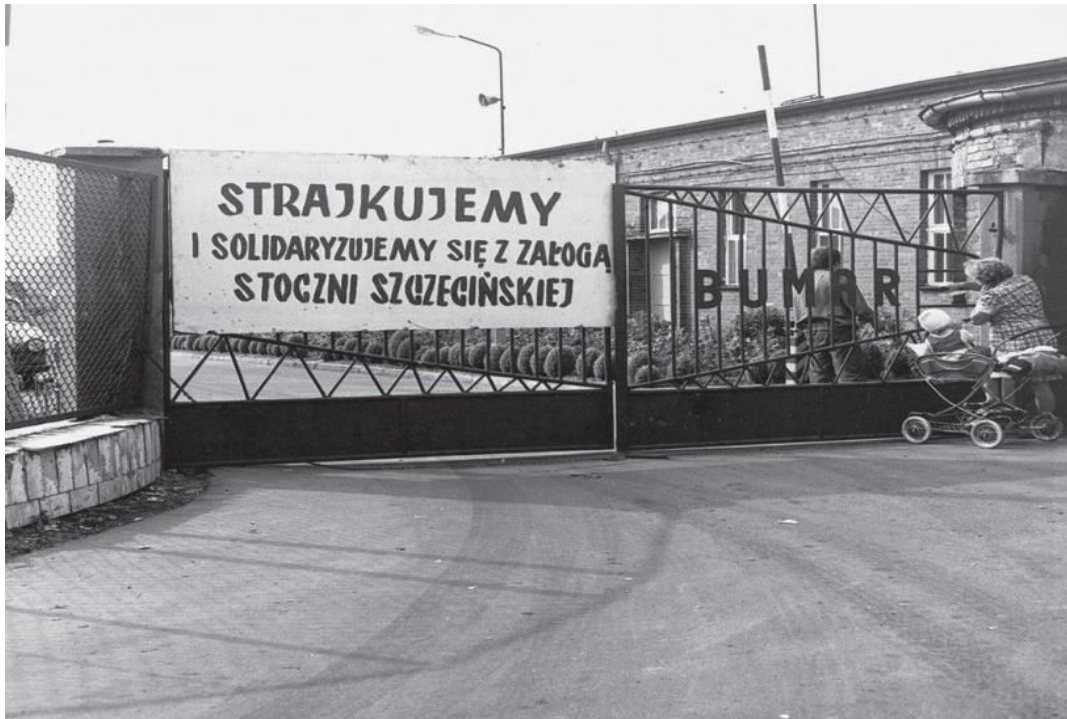
Slika 2 „Poznanjski lipanj“ 1956.

Slika 3 21 postulat na glavnom ulazu u gdanjsko brodogradilište „Lenjin“ (1980.)

Slika 4 Gdanjsk, kolovoz 1980. „Proleteri svih tvornica, ujedinite se!“

Slika 5 Gdanjsk , kolovoz 1980.: Štrajk solidarnosti s radnicima brodogradilišta u Szczecinu

Slika 6 Prvi nacionalni kongres delegata Solidarnosti u Gdanjsku, jesen 1981.

Slika 7 Susret Margaret Tacher i Lecha Wałęse u Gdanjsku 1988.

Slika 8 Okrugli stol 1989.

Slika 9 "Točno u podne 4. lipnja" - Plakat s izborne kampanje "Solidarnosti"

Slika 10 Prizor iz filma Andrzeja Wajde "Čovjek od mramora" (1977.): radničke svečanosti

Slika 11 Prizor ekonomije oskudice, Varšava 1982.

Slika 12 "U Gierkovej vladi ne znamo ni za bonbon", marš gladi u Lođu 1981.

Slika 13 Radnicke demonstracije u Varšavi 1997. protiv vlade AWS-UW-a

Slika 14 "Balcerowiczu odłazi!" Demonstracije u Varšavi 1997. protiv vlade AWS-UW-a

Slika 15 Powijest "Solidarności" smještena u dekomunizacijski kontekst, dio stalnog postava Muzeja grada Wrocław (Muzeum Miejskiego Wrocławia)

XVI. Popis literature

Agičić, Damir; Magdalena Najbar-Agičić. "Poljska: Povratak Na Zapad." Hrvatska Revija IV, br. 1 (2006): 13-15.

Bagić, Dragan. *Tripartitni socijalni dijalog : Osnovni pojmovi, procesi i očekivanja*. Zagreb: Stegatisak, 2015. URL: http://www.sssh.hr/upload_data/site_files/tripartitni-socijalni-dijalog-prirucnik.pdf

Baletić, Zvonimir. *Ekonomski leksikon*. Zagreb: Leksikografski Zavod "Miroslav Krleža", 1995.

Barker, Colin. *Revolutionary Rehearsals*. London: Bookmarks, 1987.

Becker, Joachim. "Razvojni modeli i kriza u istočnoj Europi." u: *Dva desetljeća nakon kraja socijalizma*, ur. Marko Kostanić, 152-87. Zagreb: Centar za radničke studije, 2014.

Blaive, Muriel. "When Historical Sources Contradict Political Intent." Intervju vodila: Veronika Pehe. *Political Critique / Krytyka Polityczna*. June 2015. posljednji put posjećeno 25 lipnja 2016. <http://politicalcritique.org/cee/czech-republic/2015/blaive-archives-secret-police/>

Bogusławska, Magdalena. "Od mauzoleja do caféa »Mumija«. Elementi kulinarske kulture u recepciji socijalizma u Poljskoj i postjugoslavenskim zemljama." u: *Komparativni postsocijalizam: Slavenska iskustva*, ur. Maša Kolanović. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2013.

Brenner, Robert. "The Soviet Union and Eastern Europe - The Roots of The Crisis", Versobook.com, 11. veljače 2016. <http://www.versobooks.com/blogs/2490-the-soviet-union-and-eastern-europe-the-roots-of-the-crisis> posljednji put posjećeno: 16. svibnja, 2016. (esej prvi put objavljen 1991 u ožujčko/travanjskom broju časopisa *Against the Current*)

Chwalba, Andrzej. *Poljska nakon komunizma: (1989-2011)*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.

Dunn, Elizabeth C., Prywatyzując Polskę: O Bobofrutach, wielkim biznesie i restrukturyzacji pracy. Varšava: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2008.

Dymek, Jakub. "Two Solidarities? Poland Goes on Strike." Dissent Magazine. lipanj, 2013. posljednji put posjećeno: 15. svibnja, 2016. https://www.dissentmagazine.org/online_articles/two-solidarities-poland-goes-on-strike

Gardawski, Juliusz. *Związki Zawodowe Na Rozdrożu*. Varšava: Instytut Spraw Publicznych, 2001.

Gdula, Maciej. "Transformacja i system klasowy w Polsce." u: *Polska Po Dwudziestu Latach Wolności*, ur. Marta Bucholc, 240-49. Varšava: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.

Gintoff, Vladimir. "These Churches Are the Unrecognized Architecture of Poland's Anti-Communist "Solidarity" Movement." *ArchDaily*. 7. ožujka, 2016. posljednji put posjećeno:

3. svibnja, 2016. URL: <http://www.archdaily.com/782902/these-churches-are-the-unrecognized-architecture-of-polands-anti-communist-solidarity-movement>

Gouverneur, Cédric. "Od solidarnosti do ksenofobije." *Le Monde diplomatique*, hrvatsko izdanje, br. 39, 3-5.

Hardy, Jane. *Poland's New Capitalism*. London: Pluto, 2009.

Hobsbawm, Eric J. *Doba ekstrema: Kratko dvadeseto stoljeće 1914.-1991*. Zagreb: Zagrebačka naklada, 2009.

Hołuszko, Ewa. "Etos Solidarności. czym i jaki był? Co po nim pozostało?" *Ha!art*, broj 49, 2015, 33-34.

Katarzyna Cegieła, Zofia Fenrych, Łukasz Kamiński, Miedziński, Paweł, Rembacka, Katarzyna, Zawistowski, Andrzej. *Z "Solidarnością" do wolności*. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2011. URL: http://arch.ipn.gov.pl/ftp/pamiecpl/TEKA_EDUKACYJNA_z_Solidarnoscia_do_wolnosci.pdf

Kazański, Arkadiusz. "Jerzy Janiszewski". *Encyklopedia Solidarnosci*. posljednji put posjećeno: June 4, 2016. http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Jerzy_Janiszewski

Klein, Naomi. *Doktrina šoka: uspon kapitalizma katastrofe*. Zagreb: V.B.Z., 2008

Konat, Gregorz. "Antypolityka Społeczno-ekonomiczna, Czyli Niedobór W Gospodarce." u: *Stracone Szanse?: Bilans Transformacji 1989-2009*, ur. Piotr Szumlewicz, Jakub Majmurek Varšava: Difin, 2009. 19-49.

Konat, Grzegorz. *Country Report: Poland. Report*. Varšava: Institute for Market, Consumption and Business Cycles Research, 2015.

Korbonski, Andrzej. "Economic Systems; Planning and Reform; Cooperation." *The American Economic Review*, Vol. 49, br. 3 (1959): 447-49.

Kornai, János. "Liberté, Égalité, Fraternité: Promišljanja o promjenama koje slijede nakon pada komunizma." *Revija za socijalnu politiku* vol. 18, br. 1 (2011): 77-91.

Kotkin, Stephen, Gross, Jan Tomasz. *Necivilno društvo: 1989. i pad komunističkog poretka*. Zagreb: Alfa, 2012.

Kowalewski, Zbigniew Marcin. "50 Years since the Poznan Uprising." *International Viewpoint*. lipanj, 2006. posljednji put posjećeno: 10 svibnja, 2016. <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article1078>

Kowalewski, Zbigniew Marcin. "Give Us Back Our Factories." ur. Dario Azzellini i Immanuel Ness. *In Ours to Master and to Own: Workers' Control from the Commune to the Present, 191-207*. Chicago: Haymarket Books, 2011.

Kowalewski, Zbigniew Marcin. "Solidarity on Eve of Martial Law." U: *International*, ur. Davy Jones, vol. 7, br. 1 (siječanj 1982.): 11-12. <https://redmolerising.files.wordpress.com/2015/09/international-v7-no1.pdf>

Kowalewski, Zbigniew Marcin. "Solidarność in Łódź: An Interview with Zbigniew Marcin Kowalewski." Intervju vodio: Christopher Phelps. *International Labor and Working-Class History*, proljetni broj 2008. br. 73,106-136

Kowalewski, Zbigniew Marcin. The Strange Death of Solidarnosc. *International Viewpoint*. 10. prosinca, 2001. posljednji put posjećeno: 28. svibnja, 2016. <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article545>

Kowalik, Tadeusz. *From Solidarity to Sellout the Restoration of Capitalism in Poland*. New York, NY: Monthly Review Press, 2012.

Kubicek, Paul. *Organized Labor in Postcommunist States from Solidarity to Infirmity*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2004.

Kupisiewicz, Zbigniew. "Porozumienie Katowickie 1980". *Encyklopedia Solidarności: Opozycja W PRL 1976-1989*. Varšava: Inst. Pamięci Narodowej, 2012. http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=D01726_Porozumienie_Katowickie

Kuroń, Jacek, Żakowski, Jacek. *PRL Dla Początkujących*. Wrocław: Wydawn. Dolnośląskie, 1996.

Kurski, Jarosław, "Dwie Solidarnosci", *wyborcza.pl*, 10. rujna 2013. posljednji put posjećeno 15. svibnja 2016. URL: http://wyborcza.pl/politykaekstra/1,133670,14582259,Dwie_Solidarnosci_.html?pelna=tak

Lebowitz, Michael A. "The Shortage Economy." u *The Contradictions of "real Socialism" the Conductor and the Conducted*. New York: Monthly Review Press, 2012.

Legarski, Sebastian. "The Balloons of Hope." <http://www.kopenhaga.msz.gov.pl/en/> 13. lipnja, 2014. posljednji put posjećeno: 5. lipnja, 2016. http://www.kopenhaga.msz.gov.pl/en/news/pl101525/freepoland25/the_balloons_of_hope

Luszniewicz, Jacek, Zawistowski, Andrzej. *Sprawy Gospodarcze W Dokumentach Pierwszej Solidarności*. Varšava: Instytut Pamięci Narodowej--Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008.

Majmurek, Jakub; Szumlewicz, Piotr. "III RP - próba bilansu" 5-17 *Stracone Szanse?: Bilans Transformacji 1989-2009*. Varšava: Difin, 2009.

Materska-Sosnowska, Anna. "The Crisis of Social Democracy in Poland" *Internationale Politik Und Gesellschaft* - IPG, 2010, 207-222.

Matuszak, Grzegorz. "Zapomniane Strajki". *Historie Łódzkie*, lipanj 20, 2011. <http://www.historialodzi.obraz.com.pl/zapomniane-strajki/>

Mazurek, Malgorzata; Hilton, Matthew . "Consumerism, Solidarity and Communism: Consumer Protection and the Consumer Movement in Poland." *Journal of Contemporary History* vol. 42, br. 2 (2007): 315-43.

Michnik, Adam. "Ispovijed preobraćenog disidenta." *Hrvatska revija*, vol. IV, br. 1 (2006): 29-36.

Michnik, Adam. "Wasz Prezydent, Nasz Premier." *Wyborcza.pl*. posljednji put posjećeno: 24. veljače, 2016. <http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127291,3645049.html> (tekst je izvorno objavljen u *Gazeti Wyborczej* 3. srpnja 1989.)

Musić, Goran. "Suprotstavljene interpretacije tranzicije: Balkan i Srednja Evropa." *Izgubljeno u Tranziciji: Krićka Analiza Procesu Društvene Transformacije*. ur. Veselinović, Ana , Atanacković, Petar, Klarić, Zeljko. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2011.

Ost, David, "Class after Communism: Introduction to the Special Issue." *East European Politics & Societies*, 2015, 543-64.

Ost, David. *Solidarity and the Politics of Anti-politics: Opposition and Reform in Poland since 1968*. Philadelphia: Temple University Press, 1990.

Ost, David. *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005.

Paczkowski, Andrzej. "To nije bio moj komunizam iako je bila moja prošlost – Razgovor s poljskim povjesničarem Andrzejom Paczkowskim." Intervju vodio: Tvrtko Jakovina. *Časopis za suvremenu povijest*, 2003, 625-32

Paczkowski, Andrzej. *Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939.-1989. godine*. Zagreb: Profil, 2001.

Rae, Gavin. "Accumulating the Myths of Lech Wałęsa." *Beyond the Transition* (blog) 25. veljače, 2016. posljednji put posjećeno: 16. lipnja, 2016. <http://beyondthetransition.blogspot.hr/2016/02/accumulating-myths-of-lech-waesa.html>

Rae, Gavin. *Poland's Return to Capitalism from the Socialist Bloc to the European Union*. London: Tauris Academic Studies ;, 2008

"Revolution and Counter-revolution in Poland, 1980-81." *Permanent Revolution*. 2. listopada, 2006. posljednji put posjećeno: 12. svibnja, 2016. <http://www.permanentrevolution.net/entry/806> (Teze sastavile navedene grupe: Gruppe Arbeitermacht, Irish Workers Group i Workers Power u srpnju 1982., a tekst je objavljen u časopisu: *Trotskyist International* br. 4. proljeće, 1990.)

Sachs, Jeffrey D. *Kraj siromaštva: Ekonomske mogućnosti našeg doba*. Zagreb: Algoritam, 2007.

Sachs, Jeffrey. "Poland's First Economic Reform Plan of July 1989." jeffsachs.org. posjećeno 1. ožujka, 2016. <http://jeffsachs.org/2015/04/polands-first-economic-reform-plan-of-july-1989/>

Siermiński, Michał. "Nie Ma "Solidarności" Bez Polskości" *Bez Dogmatu*, 2015, 11-17. br. 104. <http://lewica.pl/index.php?id=30822>

Sowa, Jan. "Kopnęli Nam W Stolik. Dlaczego Lewica Nie Zyskuje Na Walce Z PiS." *Wyborcza.pl*, 6. veljače, 2016. posljednji put posjećeno 28. lipnja, 2016. <http://wyborcza.pl/magazyn/1,150176,19589864,kopneli-nam-w-stolik-dlaczego-lewica-nie-zyskuje-na-walce->

[z.html?utm_source=facebook.com&utm_medium=SM&utm_campaign=FB Gazeta Wyborcza](http://z.html?utm_source=facebook.com&utm_medium=SM&utm_campaign=FB_Gazeta_Wyborcza)

Sowa, Jan. *Inna Rzeczpospolita Jest Możliwa!: Widma Przeszłości, Wizje Przyszłości*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2015.

Sutowski, Michał. "Why Is Kuroń Still Important for the Contemporary Polish Left? " Intervju vodio: Mislav Marjanović. *Political Critique / Krytyka Polityczna*. 27. svibnja, 2016. posljednji put posjećeno: 3. lipnja, 2016. <http://politicalcritique.org/cee/poland/2016/kuron-legacy-interview/>

Szymaniak, Marek. "Związkowcy. Grube Misie, Czy Pracowite Pszczoły?" *TVN24.pl*. posljednji put posjećeno: 10. svibnja 2016. <http://www.tvn24.pl/magazyn-tvn24/zwiazkowcy-grube-misie-czy-pracowite-pszczoly,38,887>

Trappmann, Vera. *Trade Unions in Poland : Current Situation, Organisation and Challenges*. Friedrich-Ebert-Stiftung. ožujak 2012.

Verdery, Katherine. *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega?* Beograd: Fabrika Knjiga, 2005.

Woś, Rafał. *Dziecięca Choroba Liberalizmu*. Warszawa: Studio EMKA, 2014.

Woś, Rafał. "Polska Kolonią Zachodu I Wielki Przekręt OFE. Oto Polscy Ekonomisci, Którzy Potrafią Myśleć Inaczej." *Forsal.pl*. 23. prosinca, 2014. posljednji put posjećeno: 27. lipnja, 2016. <http://forsal.pl/artykuly/843559,polska-kolonia-zachodu-i-wielki-przekret-ofe-oto-polscy-ekonomisci-ktorzy-potrafia-myslec-inaczej.html>

Załęski, Paweł Stefan; Mateusz Fałkowski. "Self - Governing Republic in the Thought of the Solidarity Movement in Poland: Why Solidarity Was Not a Civil Society." *Working Papers on the Solidarity Movement*, 2013.

Audio-vizualni izvori

Człowiek z marmuru. režiser Andrzej Wajda. Poljska: Film Polski Agency, 1977.

"Debata Wałęsa-Miodowicz (30.11.1988) ". Program Pierwszy Telewizji Polskiej. <https://www.youtube.com/watch?v=GHOL2Jlfs0o> (1. dio) i <https://www.youtube.com/watch?v=Kb9aZfLyBtk> (2. dio)

Górnicy '88. režiser Andrzej Piekutowski. Poljska: Wytwórnia filmów dokumentalnych i fabularnych, 1989. <http://ninateka.pl/film/andrzej-piekutowski-gornicy-88-wfdif>

"Thatcher in Poland". YouTube. 2007. posljednji put posjećeno: June 06, 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=cADKFsQR12s>

"Mebel – Stół okrągły i inne stoły." Video Studio Gdańsk. Ninateka. 1989. posljednji put posjećeno: 17. svibnja, 2016. <http://ninateka.pl/film/mebel-okragly-stol-i-inne-stoly>

Video Studio Gdańsk. "Nastroje Wśród Stoczniovców Po Okrągłym Stole." Video Studio Gdańsk. Ninateka. 1989. posljednji put posjećeno: May 17, 2016. <http://ninateka.pl/film/nastroje-spoleczne-podczas-okraglego-stolu>

Wer Ist Anna Walentinowicz? režiserka Sylke Rene Meyer. Njemačka: Buch Und Regie, 2003. <https://vimeo.com/50856191>

Internetski izvori

"Rewolucja w IPN?" *Portal Strajk*. 9. svibnja, 2016. posljednji put posjećeno: 25. lipnja, 2016. <http://strajk.eu/rewolucja-w-ipn/>

"Słownik kapitalizmu - Specjalna strefa ekonomiczna" Balcerowicz.com. posjećeno 30. svibnja 2016. <http://balcerowicz.com/slownik-kapitalizmu/#specjalna-strefa-ekonomiczna>

"Słownik Kapitalizmu - Specjalna Strefa Ekonomiczna." Balcerowicz.com. posjećeno 30. svibnja 2016. <http://balcerowicz.com/slownik-kapitalizmu/#specjalna-strefa-ekonomiczna>

"Solidarność" chce pozwać Czesława Mozila. Za użycie ich znaczka w klipie "Nienawidzę cię, Polsko" *Gazeta.pl* 21.10. 2014. http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,16838030,Solidarnosc_chce_pozwac_Czeslawa_Mozila_Za_uzycie.html

"Twenty One Demands." Unesco.org. posjećeno 25. veljače, 2016. <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-8/twenty-one-demands-gdansk-august-1980-the-birth-of-the-solidarity-trades-union-a-massive-social-movement/#c188368>

"Życie Na Kartki." *PolskieRadio.pl*. posjećeno 3. ožujka, 2016. <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/320244,Koniec-zycia-na-kartki>

Encyklopedia Solidarności. posljednji put posjećeno: February 25, 2016. http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Strona_główna

"From KOR to KOD Via Solidarity – Poland's Tradition of Protest Has Always Supported Civil Rights and Fought Authoritarianism." *Inside-Poland.com*. 17. siječnja 2016. posljednji put posjećeno: 27. lipnja 2016. <http://inside-poland.com/t/from-kor-to-kod-via-solidarity-polands-tradition-of-protest-has-always-support-civil-rights-and-fought-authoritarianism/>